Спас Ташев

ТРАГЕДИЯТА
НА ЕВРЕЙСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВЪВ ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЯ И БЕЛОМОРИЕТО

Германски "запечатан депортационен влак". Скопие, 1943 г.

1943

• ОРБЕЛ •

Спас Ташев

ТРАГЕДИЯТА НА ЕВРЕЙСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВЪВ ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЯ И БЕЛОМОРИЕТО ПРЕЗ 1943 г.

Книгата проследява трагичната съдба на еврейското население във Вардарска Македония и Беломорието в годините на Втората световна война! За да отговори на въпросите чия е вината и кой трябва да поеме отговорност за извършеното престъпление, в изследването са изяснени редица моменти като: при какви обстоятелства се приема антиеврейското законодателство в България, как става присъединяването на страната към Тристранния пакт, участва ли България в априлската война през 1941 г. срещу Югославия и Гърция, кой съгласно международното право е окупатор на Вардарска Македония и Беломорието през периода 1941-1944 г. и съответно кой е носител на върховната военно-временна власт, чии поданици са местните евреи, кой е инициатор за депортирането им, по какъв начин, от кого и с какъв транспорт са депортирани извън пределите на страната или администрираната територия, какви са били възможните ходове на България през този период и какви биха били последиците от тях, каква е съдбата на имуществото на депортираните и избити евреи, какви фалшификации са направени по въпроса, от кого и с каква цел и т.н.?

Само по този начин наративът за Холокоста във Вардарска Македония и Беломорието е цялостен!

Рецензенти:
Доц. д-р Венцислав Евтимов Мучинов
Доц. д-р Здравко Попов

ISBN 978-954-496-174-9

Спас Ташев

ТРАГЕДИЯТА НА ЕВРЕЙСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВЪВ ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЯ И БЕЛОМОРИЕТО ПРЕЗ 1943 г.

• ОРБЕЛ •
София
2023

Жертвите няма да получат справедливост,
ако се преследват невинни хора.

Настоящата книга се издава със съдействието на:
Българо-еврейски научен институт;
Сдружение „Потомци на бежанци и преселници от територията
на РС Македония и приятели“;
Независимо историческо дружество.

СЪДЪРЖАНИЕ

НЯКОЛКО ДУМИ КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ ОТ ЕДИН РОДЕН В БЪЛГАРИЯ ЕВРЕИН 7

УВОД 11

ГЛАВА I. ПРОМЕНИТЕ НА БАЛКАНИТЕ ПРЕЗ 1941 25

Неутралитетът в българската външна политика между двете световни войни и невъзможността за неговото продължаване след избухването на Втората световна война 25

Международно-правни последици от войната на Германия срещу Югославия и Гърция 41

Цесията на по-голямата част от Вардарска Македония и Беломорието от Германия на България 47

Правни основания за установяването на българската администрация във Вардарска Македония и Беломорието и нейните правомощия 52

ГЛАВА II. СЪДБАТА НА ЕВРЕЙСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВЪВ ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЯ И БЕЛОМОРИЕТО 66

Антиеврейско законодателство и практика във Вардарска Македония преди установяването на българската администрация 66

Антиеврейско законодателство и практика в България преди установяването на българската администрация във Вардарска Македония 71

Българската администрация и еврейското население в „новите земи“ 81

Променената стратегическа обстановка на Балканите през 1943 г. като предпоставка за нацисткото искане за депортация 90

Събирането и депортирането на евреите от „новите земи“ 94

Опити за спасяване на евреите от „новите земи“ 110

Издирването на депортираните евреи от „новите земи“ 129

Разследването в Москва и съдебните процеси в Ерусалим
и Франкфурт на Майн 132

ГЛАВА III. СЪВРЕМЕННИ ВЪПРОСИ, СВЪРЗАНИ С
ДЕПОРТАЦИЯТА НА ЕВРЕИТЕ ОТ ВАРДАРСКА
МАКЕДОНИЯ И БЕЛОМОРИЕТО 157

Въпросът за имуществото на депортираните
евреи от „новите земи“ 157

Въпросът за отговорността и вината при депортирането
на евреите от „новите земи“ 163

Някои фалшификации, свързани с депортацията на
евреите от „новите земи“ 181

ЗАКЛЮЧЕНИЕ 194

НЯКОЛКО ДУМИ КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ ОТ ЕДИН РОДЕН В БЪЛГАРИЯ ЕВРЕИН

Роден съм няколко години след описаните в книгата събития. Моята поява на този свят нямаше да се случи, ако предците ми не бяха спасени през годините на Холокоста в Европа. Подобно масово спасение на евреи имаше само в България и затова българският случай е уникален. Това е причината да изпитвам благодарност към България и към нейния народ за това, че ми дадоха шанса да съм жив и да творя.

Но когато човек изпитва благодарност, не може да не се запита на кой конкретно да благодари, кой е неговия личен спасител! Откакто съм станал съзнателен човек, винаги ме е вълнувал този въпрос, на него посветих част от живота си. Най-малкото защото спасителите заслужават морално да им бъде признат жеста от спасените. В епохата на комунистическата диктатура в България обаче това не беше толкова лесно. Причината бе, че истината за нашето спасение се прикриваше от властта, която не можеше да си позволи да допусне, че нейните идейни врагове са играли важна роля, за да могат предците ни да останат живи и да ни има нас след тях.

Това е еврейската драма в България след 9 септември 1944 г. Ако преди това е имало наложено насила от нацистите антиеврейско законодателство, от което безспорно евреите са страдали, то след това имаше антинародно законодателство, от което страдаше целият български народ, а българските евреи бяха неразделна част от него. Народът бе лишен от средства за препитание, но евреите като градско население пострадаха най-много, защото комунистическата власт им взе магазините, фабриките, закри им училищата, извърши „парична реформа“ 1:10 със спестяванията на бедни и бо-

гати. Поради тази причина мнозинството от българските евреи след 1949 г. се изселиха в Израел и отнесоха със себе си неподправените спомени за спасението им. В България останаха малко евреи, а техните самоназначили се лидери от Еврейската секция на БКП се видяха призвани да налагат интересите на тоталитарната власт. Така истината постепенно бе подменена чрез пренаписване на миналото.

В резултат на това изопачаване на фактите, в един момент започнаха да ни внушават, че нямало никакво значение, че в годините на Втората световна война България не изпраща своя войска на Източния фронт, че не скъсва дипломатическите отношения със СССР, че издаде 15 хиляди транзитни визи на бягащи от нацисткия терор европейски евреи и че нито един евреин от старите предели на България не бе пратен в лагерите на смъртта. Преките наследници на провеждалите такава политика днес замениха думата ***Спасение*** с ***Оцеляване***!

За да се развенчае обаче моралният ореол на спасението, за да може да се твърди, че българският случай НЕ е изключение, в един определен момент на България бе приписана цялата отговорност за депортирането на евреите от Вардарска Македония и Беломорието. „Обвинителите“ дори не споменават за присъствието на Вермахта и Гестапо в тези земи.

За да отговори на тези обвинения, авторът Спас Ташев, който е и мой съратник, тъй като двамата с него сме съпредседатели на Клуба на приятелите българи и евреи, написа тази книга. Тя е вик срещу истинското изопачаване на Холокоста, срещу опита за прикриването на нацистките престъпления. Доволен съм, че найнакрая се появи изследване по този въпрос. То не претендира да е изчерпателно, но ясно очертава рамката, в която са се развивали драматичните събития. За първи път съвестно се събира и съпоставя информация от различни източници, а не се прави подбор само на документи на някогашното Комисарство за еврейските въпроси, за което някак съзнателно се забравя, че е създадено след германска интервенция и в крайна сметка е институция на пряко подчинение на германското посолство в София. Хитлеристкият замисъл е бил българските власти да бъдат поставени пред свършен факт. Разкритите тук документи убедително доказват това.

Като евреин, заедно с моите приятели българи, дълбоко съжаляваме за трагичната съдба на евреите от Вардарска Македония

и Беломорието, за милионите евреи от окупирана Европа и за другите жертви на геноцид. Но така наречените „нови земи“ не бяха част от българската държава, а живеещите в тях евреи бяха поданици на победени от Оста страни, поради което завоевателите им гледаха на тях като на „техни/свои“.

От моите академични преподаватели, а и от личните ми издирвания, съм запознат с положените от България и цар Борис III усилия за спасяването на всички български евреи. Доста по-късно, след началото на демократичните промени през 1989 г., се даде гласност, че българската дипломация е помагала на евреи, поданици на победените от Германия европейски държави. Но в еврейската общност се говореше например и за опитите за помагане на беломорските евреи, но защото усилията за спасението им не бяха дали резултат, избягваше се да се коментира темата публично.

На това мълчание трябва да бъде сложен край!

Фактите са такива, че България няма от какво да се срамува. Идеята за депортацията на евреите от Вардарска Македония и Беломорието е изцяло германска, нейна е и инициативата за провеждането ѝ. Германските власти поемат депортираните евреи в Скопие и Лом и с германски, конфискуван югославски и австрийски транспорт ги извозват до концлагера Треблинка.

До ден днешен се водят дискусии дали България можеше да спаси евреите от Вардарска Македония и Беломорието. За да отговорим, нека направим съпоставка с Добруджа. Тя бе присъединена към България според международните закони, там освен българска власт друга нямаше. Добруджанските евреи получиха българско гражданство и за това там Холокост не се случи. Ситуацията във Вардарска Македония и Беломорието е съвсем различна. Не България, а Германия завладява тези територии. Впоследствие са допуснати българска администрация и войски, но те и там не са сами, не са и самостоятелни. Макар и в по-малък брой, германците остават и държат в свои ръце контрола. А където те са господари, навсякъде има Холокост! Днес обвинителите на България изкарват невинни истинските престъпници Хитлер, Айхман и Бекерле. Както навремето бе писал един друг евреин по този повод – моят приятел Самуил Ардити – тези лица, „без да разбират, стават сътрудници на реабилитацията на зверовете от Берлин“. На този фон вече се запитвам дали не е странно, че техните твърдения съвпадат например

с позицията от 1967 г. на защитата на нацисткия военнопрестъпник Адолф Бекерле?

Тук вече ясно трябва да се каже, че днес подобно поведение е дори опасно. Не толкова за България, която ще намери сили да се защити от клеветите, а за човечеството, което заради необходимостта от поука, не трябва да забравя престъпленията от миналото. Повечето истински български евреи мислят като мен и ние ще продължим докрай да защитаваме светлия за нас образ на България.

Елко Хазан
Председател на Българо-еврейския научен институт
Съпредседател на Клуба на приятелите
българи и евреи

УВОД

В България няма нито научен, нито обществен спор дали в страната през определен период на Втората световна война се е провеждала антиеврейска политика. Нейното наличие е очевиден факт!

В България има дългогодишен спор дали тази антиеврейска политика е била местен продукт или е внесена насила отвън – от нацистка Германия. Отговорът на този въпрос до голяма степен се определя от оценката за това кога, от кои и при какви обстоятелства се въвежда и прилага антиеврейското законодателство и пак кога, от кои и при какви обстоятелства то е ограничено и впоследствие премахнато. Изясняването на тези въпроси е от огромно значение, защото е пряко свързано със съвременното разбиране за поемането на отговорност и чия е вината за страданията на еврейското население.

Именно тук се оформят две групи с напълно противоположни позиции. Разделението не е само научно, но и обществено, като е засегнало дори и самата българска еврейска общност. Диалогът между двете групи вероятно би бил много по-лесен, ако тук не се намесваше тежкото наследство от шовинистичното или тоталитарното минало на Балканите, успяло да посее семето на разединението и противопоставянето в региона. Този процес се е пренесъл и в съвремието и е станал неразделна част от настоящата хибридна война, в която се преплитат различните интереси на отделните големи и малки геополитически играчи.

Това е и основната причина проблематиката, свързана с Холокоста във Вардарска Македония (днес Република Северна Македония, до 1991 г. част от Югославия) и Беломорието (днес в Гърция) да не е само историческа, но да има и съвременни измерения. Въпреки че от разглежданите тук събития са изминали 80 години, въпросът продължава да бъде актуален дотолкова, доколкото в зависимост от налагането на определена гледната точка се влияе по

един или друг начин върху възприятието по света на образа на България или на други държави. Това е така, защото през периода април 1941 – септември 1944 г. във Вардарска Македония и Беломорието се наблюдава комплексното влияние и сблъсък на различни външнополитически фактори. В двата района не само успоредно с германската върховна военновременна власт функционира и българска държавна администрация, но действа и югославска и гръцка промонархическа и комунистическа съпротива. През последвалия период, чието пряко продължение е съвременният геополитически сблъсък в Централните Балкани, различните участници често пъти прибягват и до използването на едностранчив и тенденциозен подход по този безспорно болезнен въпрос. Целта им не е обективизиране на миналото, а чрез целенасочен подбор на едни и премълчаването на други факти или дори фалшифицирането на документи, в крайна сметка да се намерят аргументи, които да донесат допълнителна „тежест“ за участниците в наблюдавания ако не „мек“ конфликт, то поне безспорна конкуренция в Балканския регион.

С промяната на геополитическата конфигурация във времето са се променяли и позициите на отделните страни по обсъжданата тема. Първата публикация на документи, свързани с депортацията на евреите от Беломорието и Вардарска Македония, е сборникът на Натан Гринберг от 1945 г., който по това време работи като един от ликвидаторите на Комисарството за еврейските въпроси (КЕВ).[1] Изданието е подготвяно преди заседанията на Седми състав на Народния съд (антисемити) с ясно декларирана политическа цел – да „представлява обвинителен документ от изключителна важност“. Включените в него документи са от архива на самото комисарство и разглеждат основно неговата дейност, но от съдържанието им ясно проличава германската инициатива и пряко участие при реализирането на тази депортация. Поради тази причина въпреки предварително поставената задача, след едномесечни заседания, в присъдата си от 1945 г. Седми състав на Народния съд констатира, че „акцията по изселването (на евреите от „новите земи“, б.м.) е по скоро немска, отколкото българска“. Вероятно това е и причината самите документи по-късно да не са подлагани от изследователи в България на допълнителен анализ и коментари.

---

[1] Гринберг, Н. Документи. Централна консистория на евреите в България. София, 1945. с. 200.

Така възниква дългогодишното българско мълчание по въпроса, което обаче създава една специфична ниша и едва ли предизвиква изненада фактът, че за първи път извън България по-мащабно интерпретиране на съдбата на еврейското население във Вардарска Македония е направено през 1959 г. в Югославия от скопския историк Александар Матковски. Тогава той не само издава книгата си „Трагедията на евреите от Македония“[2], но предоставя в Израел данни за тези събития. Информацията му е публикувана в „Проучвания на Яд Вашем[*] за еврейската европейска катастрофа и съпротивата“ на иврит, английски и испански езици[3], откъдето впоследствие е качена и на официалния сайт на Яд Вашем.[4] Въпреки че книгата му е написана в духа на югославската антибългарска политика, манипулациите в нея не са в резултат от фалшифициране, а от тенденциозен подбор и интерпретиране на едни и премълчаването на други факти. Само с такъв подход обаче авторът също не успява да прикрие вината на нацистка Германия в тези събития. За сметка на това обаче, в Югославия, а по-късно и в днешна Северна Македония, се утвърждава тенденцията „по-голямата част от публикациите (да) са посветени на положението, в което се е намирала общността (еврейската, б.а.) преди и по време на окупацията по време на Втората световна война, на специалните правни мерки, предприети от българския окупаторски режим срещу еврейското население в окупираните територии, депортирането на евреите от Вардарската част на Македония, отговорността, която се поема или трябва да поеме България за предприетите действия и много други сегменти, свързани с македонската еврейска общност“.[5]

Както се вижда от този цитат, всичко е насочено срещу България, няма и дума за ролята на нацистка Германия или за това, че антиеврейското законодателство в Югославия е въведено на 5 октомври 1940 г. По този начин Белград и Скопие упорито се опитват

[2] Матковски, А. Трагедијата на Евреите од Македонија. Скопје, 1962. с. 102.

[*] Яд Вашем е национален Мемориал на Холокоста и героизма, намиращ се в Йерусалим, в който е събрана информация за евреите – жертви на нацизма в периода 1933-1945 г.

[3] Пак там, с. 5.

[4] http://www.yadvashem.org/

[5] Манојловски, А. Кон депортацијата на евреите од вардарскиот дел на Македонија: записник број IV од собранието на македонската еврејска општина, одржано на 21 јануари 1945 година. В: Гласник. Год. 59. Бр. 1-2. Скопје, 2015. с. 197.

да наложат темата за депортацията на евреите от Вардарска Македония (и Беломорието) да бъде част от съвременните измерения на македонския въпрос. В същото време дългогодишната неадекватна политика на тогавашните български комунистически власти по македонския въпрос им пречи да осъзнаят значението на възникващия проблем. Поради всичко това няма как да не се констатира, че тезата за т.нар. „българска вина“ е разработена именно в София, а реализацията по налагането на тази подмяна на истината е възложена на някогашната Държавна сигурност. Причината за подобно поведение, застрашаващо действителната национална сигурност, е започналият във Франкфурт на Майн през 1967 г. съдебен процес срещу някогашния посланик на нацистка Германия в София Адолф Бекерле. Началото му е предхождано от извършването на почти 9-годишни следствени действия, към които от страна на ЦК на БКП се проявява огромен интерес. Комунистическото ръководство на България е разтревожено, че в обвинителния акт „има редица моменти, които не са в интерес на нашата страна“, най-важният от които е, че „спасяването на евреите в България се приписва на цар Борис“. В същия документ се заявява, че „това не бива в никакъв случай да се допусне“, а да започне да се налага мнението, че „спасяването на евреите в България... е резултат от борбата на БКП и българския народ против фашизма“. Изненада буди фактът, че в документалния сборник „Държавна сигурност и еврейската общност в България“, издаден през 2012 г. от Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (КРДОПБГДСРСБНА), не е включен нито един документ от тази мащабна акция на ДС, с което продължава практиката на налагане на редица премълчавания на събития и фалшификации, водещи до деформации на истината за спасяването на българските евреи.

След началото на прехода към демокрация през 1990 г. тезата за „заслугите на БКП и лично на Тодор Живков“ бе заменена с тезата за българския народ и българското гражданско общество като някакъв анонимен спасител, като в същото време продължи практиката на негласна забрана за изнасянето на целия комплекс от факти. Проводниците на подобна практика обаче забравят, че за да има резултат от функционирането на гражданското общество, връз-

ката му с властта не трябва да е прекъсната, което в тежките условия на Втората световна война все пак е вид демокрация и възможност за проявление на държавническо поведение! Още повече, че никой от представителите на „гражданското общество“ не е преследван заради това, че е изразил гласно несъгласието си с дадени форми на провежданата политика. За разлика от България, в други европейски страни под нацистки контрол, напр. Холандия, също е имало протести на гражданското общество. Там студенти открито са демонстрирали срещу депортацията на техни преподаватели евреи. Въпреки това протестите не дават резултат и 75% от холандските евреи са транспортирани към лагерите на смъртта и избити.

Едностранчивото представяне на фактите обаче не спира до тук. Привържениците на твърдението за т.нар. „българска вина“ обявиха през 2018 г., че оповестяването на документи от нацистките архиви, в които напр. управляващите фактори в България са критикувани, че оказват съдействие за извозването от български пристанища към Палестина на еврейски деца от Европа и по този начин те са спасени, представлявало „ревизиране на историята“. На практика се предлага това да остане тема табу, каквато бе и по време на комунистическия режим. Защото докато една голяма част от германските тайни архиви са публикувани на Запад още през 50-те и 60-те години, у нас достъпът до тях е ограничаван с мотива, че чрез разкриването на нацисткия натиск върху България, в една или друга степен се оневинява част от нейното държавно ръководство в годините на Втората световна война.

Тук е мястото да се подчертае, че в средите на привържениците на подобно поведение е обсъждан, при това с основание, проблемът за достоверността на някои домашни извори, но очевидно това се прави само когато е изгодно за оборването на тези, които те не споделят. В същото време те искат да продължи налагането на негласната обществена забрана за изследване на нацистките извори, защото си дават сметка, че именно чрез тях може да се възстанови по-цялостно картината на събитията в България по време на Втората световна война. Поради тази причина комплексното изследване на съдбата на еврейското население в България през годините на Втората световна война е обявено за „наукообразно поднесени откровено неверни, измислени или превратно комбинирани факти“, въпреки че такъв е именно едностранчивият подход. Обективното

изследване изисква комплексен подход като се спазва отношението между отделните групи източници. Така напр. само в плана за излизане на България от Оста се съдържат над 800 страници документи в американските архиви, като в тях заляга разбирането, че България, Румъния, Унгария, а донякъде и Хърватия, са „неохотни (недоброволни, б.а.) сателити“, „които са заставени да сътрудничат на Германия в резултат на окупация“. За да се откъснат от Оста, на тях не трябва да се предлага безусловна капитулация. За тях американската дипломация има предвид, че „въпреки че все още не са в състояние да се противопоставят на силите на Оста, тези страни са в позиция да сложат пръчка в колелото на различни видове икономическо и военно сътрудничество (с германците, б.а.)“.[6] В рамките на водените тайни разговори са обсъждани и варианти за спасяване на местните евреи. Привържениците на тезата за т.нар. „българска вина“ обаче не се занимават с тези документи, сякаш те не съществуват!

В резултат на гореописания подход, някои изследователи продължават да прилагат тенденциозния подбор на отделни факти предимно от домашни извори, игнорирайки факта, че през периода 1941-1944 г. България е с ограничен суверенитет, а въпросните документи произхождат от институции като Комисарството за еврейските въпроси в България, което е създадено на основание на германско предложение, а неговият ръководител Александър Белев е подготвян в Берлин през 1941 г. с основна задача да обслужва нацистките интереси. По този начин могат да се изпишат хиляди страници текст, но това не прави такъв тип изследвания по-достоверни, защото чрез отказът подобна информация да бъде засечена с нацистките или други чужди документи се прикрива или поне се деформира контекстът на тогавашните военновременни събития и тяхната логическа свързаност, поради което не може да се претендира за цялостен анализ на ситуацията в страната. Комплексният подход например не означава премълчаване на действия или информация в документи, произхождащи от КЕВ и удостоверяващи страданията на местните евреи, а съпоставяне на тази информация със съдържанието и оценките в документи от други, в т.ч. и външни източници, от които е видно, че има съпротива не само на общест-

---

[6] Petersen, N. From Hitler's Doorstep. The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles, 1942-1945. Pennsylvania State University Press, 1996. p. 48-49.

вени среди, но и на държавни фактори срещу определени политики или е налице практика за смекчаване на антиеврейските мерки.

От тази гледна точка трябва да се има предвид и цялостната хронология, свързана със съдбата на българските евреи в годините на Втората световна война. Тук се откроява въпросът за датата и лицата, взели решението за спасяване на задържаните български евреи и последвалите събития. Внимателният преглед на изворите сочи, че това е станало на 9 март 1943 г. В доклад от 23 март 1943 г. на ръководителя на Комисарството за еврейските въпроси А. Белев за подготвяната депортация, в последната т. 4 е записано, че „вдигането от старите предели беше отменено. В някои места местни органи са избързали с вдигането с 24 часа, като са вдигнали евреите на 9-ти вместо на 10-ти (март 1943 г., б.м.) преди да получат нареждането да спрат мерките по изселването". От този документ става ясно, че е имало заповед за изселването от България на евреи български поданици, но също така е безспорен факт, че тя е отменена. За целта се е издало „нареждане да спрат мерките по изселването". Това се потвърждава и в германски секретен доклад от 5 април 1943 г. на посолството на Берлин в София, според който министърът на вътрешните работи Габровски е „получил указание от най-висшето място на властта".[7] В държавната йерархия има трима души над главния комисар на КЕВ Белев, които могат да отменят негова заповед и това са вътрешния министър Петър Габровски, министър-председателя Богдан Филов, но „най-висшето място на властта" е държавният глава цар Борис III. Всъщност има и български извори които сочат, че българският монарх е взел на 9 март 1943 г. решението за спасяване на българските евреи. В показанията си пред Народния съд бившата служителка на КЕВ Мария Павлова заявява: „8000 трябваше да се вземат от старите предели (т.е. български евреи, б.а.) – нещо, което не позволи тогава цар Борис. Помня, че един четвъртък Белев беше извикан в двореца – София, и там му беше съобщено решението".[8]

Приема се, че акцията за спасяването на българските евреи започва със събитията на 8 март 1943 г., когато с вечерния влак от Кюстендил за София тръгва група, съставена от Петър Михалев,

---

[7] Report by the German Legation in Sofia to the R.S.H.A. in Berlin on the difficulties to deport the Jews from Bulgaria, Social Cultural, Vol. XVIII, 1983, p. 98.

[8] АКРДОПБГДСРСБНА. МВР. Народен съд. ИФ-5 оп.1 а.е.48.

Асен Суичмезов, Владимир Куртев и Иван Момчилов, която на следващия ден се среща с различни управляващи фактори. На тази дата е дадена заповедта за освобождаването на задържаните в Пловдив и на някои други места български евреи. На същата дата беломорските евреи вече са били вдигнати от техните домове, но се намират в транзитни лагери в Горна Джумая (днес Благоевград) и Дупница. От тази група задържани обаче са освободени само тези, които са български поданици, докато основната част – гръцки поданици – продължават по пътя към пристанище Лом. Вдигането на македонските евреи пък започва два дни по-късно след отмяната на решението за депортация на българските евреи – в ранното утро на 11 март 1943 г. Протестното писмо на заместник-председателя на Народното събрание Димитър Пешев, подписано от още 42 народни представители от управляващото мнозинство, е организирано на 17 март, когато подготвените за депортация български евреи вече са били освободени, но беломорските евреи са на път към Лом, където са поети от германските власти и на 20 и 21 март 1943 г. са депортирани. А депортацията на македонските евреи, също поети в Скопие от германските власти, започва на 22 март и приключва чак на 29 март 1943 г.

Ако не беше отмяната на 9 март на заповедта за депортация на българските евреи, каквито и протести да са правени, едва ли щеше да има спасение! В същото време въпреки заповедта за освобождаване на българските евреи, техните сънародници от Вардарска Македония и Беломорието са депортирани.

По отношение на българските евреи има и други критични периоди. Така например през април 1943 г. Германия подновява натиска си за депортиране на български евреи, но в германски доклад е отбелязано, че „през април положението прие неблагоприятен (за нацистка Германия, б.а.) обрат, тъй като българското правителство повече не цели депортация, но очевидно с намеренията на Царя – настаняване на евреите на работа“.[9] Особено критична е датата 20 май 1943 г., когато пред цар Борис III е представен поредният план на Белев в два варианта: план А – депортиране в Германия, и план Б – изселване на софийските евреи в провинцията. Срещу това по-

[9] HStA Weisbaden. Abt. 631a, Bd.743. K207639. Цитирано по Боздуганов, Г. Почти невъзможно. Царство България и еврейската емиграция през Втората световна война. София, 2020. с. 255.

редно германско искане значими граждански протести няма. В този случай не КЕВ, а отново нацистките документи ни разкриват какво се е случило: „Царят реши, че евакуацията в провинцията трябва да започне незабавно, след което първоначалният план А бе спрян“.[10]

Не бива да се остава с впечатление, че от управляващите фактори само цар Борис III е защитавал българските евреи. На 30 август 1943 г., два дни след загадъчната му смърт, нацистите за пореден път сондират възможностите за депортация. Българският отговор обаче ги обезкуражава. „Посланик Бекерле е останал с впечатление от разговори с отговорните министри и българския премиер, че в момента българското правителство би отхвърлило всяко искане от германската страна, независимо колко силен е натискът… От тази гледна точка може да бъде не само безнадеждно, но дори и опасно, от общополитическа гледна точка, да се предприемат стъпки по еврейския въпрос“.[11]

Тази поредица от нацистки документи показва, че спасението е процес, а не е еднократен акт, като тук трябва да се разкрива ролята на всички участници в него. За тази логическа последователност и взаимовръзка между отделните участници и фактори в тези събития обаче привържениците на тезата за „българската вина“ упорито мълчат. Нещо повече – въпреки че проявяват интерес предимно към документите на КЕВ, „пропсукат“ да споменат, че още на 5 ноември 1943 г. на изселените в провинцията софийски евреи е разрешено да се завърнат за 45 дни в столицата, за да уредят личните си дела. Поради същата причина не отбелязват, че тяхното обратно пътуване към местата за интерниране „не се контролира стриктно“.[12]

Чрез премълчаването на част от документите и на посочените в тях конкретни спасители – като правило управляващи през онзи период фактори или близки до тях – се изгражда негативен образ на България и неминуемо се стига до формулирането на съв-

---

[10] HStA, Weisbaden. Abt. 631a, Bd.685. K207639, K207640, K207641, K207642 и K2076403. Цитирано по Боздуганов, Г. Почти невъзможно. Царство България и..., с. 208-212.

[11] UKNA, GFM 33/2517, Serial 5780. Цитирано по Боздуганов, Г. Почти невъзможно. Царство България и..., с. 264-265.

[12] Пак там, с. 50.

ременни обвинения към тогавашното нейно военновременно управление, като някои от тях надхвърлят моралните измерения и имат практически последици. Така напр. през 2013 г. предложение за номиниране на България и българския народ за Нобелова награда за мир заради спасяването на българските евреи по време на Втората световна война предизвика бурни реакции от страна на малобройната еврейска организация в Северна Македония, намираща се изцяло под контрола на властите в Белград и Скопие.[13] Пак в нейните среди на няколко пъти е обсъждана възможността за завеждане на съдебен иск срещу България, съдържащ претенции за финансови обезщетения заради ликвидираното през 1943 г. от страна на Комисарството за еврейските въпроси имущество на депортираните евреи от „новите земи".

Поради продължителната пасивна българска държавна позиция, трактовката на въпроса за депортацията през 1943 г. на еврейското население от Вардарска Македония и Беломорието претърпява през годините неблагоприятна за България „еволюция". От разглеждането на нацистка Германия като основен виновник, постепенно се премина през концепцията за ролята на България като „съучастник", за да се стигне до обвиненията за основна и дори единствена българска вина, с което пък се прикрива вината на хитлеровия националсоциализъм.

Това ясно пролича по време на честванията на 70-годишнината от спасяването на българските евреи, когато започна да се лансира твърдението, че българската държава „е съучастник в геноцид", че тя „е съучаствала в това престъпление, като е доставила на нацистките власти повече от 11000 евреи от окупираните територии, знаейки, че ще бъдат унищожени в лагерите на смъртта".

Въпреки че теорията за „съучастничество" на България все пак допуска роля на нацистка Германия и дори отчасти признава водещата такава в това престъпление, постепенно критиката започна да се насочвана единствено към тогавашната българска държавна политика. Един от подходите за постигането на подобна цел бе оспорването на текста на декларацията от 8 март 2013 г. на На-

---

[13] Македонски евреи: Не може да номинирате България за Нобела за мир. Vesti, 6 март 2013. https://www.vesti.bg/sviat/balkani/makedonski-evrei-sreshtu-nominaciiata-na-bylgariia-za-nobel-5583151?page=0

родното събрание по повод 70-годишнината от спасяването на българските евреи и почитане паметта на жертвите на Холокоста, в който за този престъпен акт се казва, че е „предприет от хитлеристкото командване“ и се изразява съжаление, че „не било във възможностите на местната българска администрация да го спре“.[14] По този повод от Българския Хелзинкски комитет бе заявено, че в действителност „депортациите са дело на тогавашната българска администрация както на местно, така и на централно ниво. Българската държава ги е договорила суверенно с нацистка Германия, суверенно ги е планирала и провела, предоставила е тези хора на нацистките власти със знанието, че ги изпраща на смърт“.[15]

Подобна теза за първи път е поставена на научна конференция в София през 2012 г. от американския изследовател Майкъл Беренбаум, който обобщава по отношение на българите: „Вие сте герои спасители, но също и брутални убийци и хладнокръвни потисници. Не можете да кажете едното и да премълчавате другото“.[16] В това си изказване Беренбаум директно обвинява България, че е убила евреите в администрираните от нея „нови земи“ през 1943 г. В най-синтезиран вид обвиненията срещу България са представени от бившия северномакедонски министър Рашела Мизрахи, която като премълчава ролята на нацистка Германия, заявява тенденциозно, че „фашистка България начело с цар Борис, премиерът Богдан Филов, Габровски и Белев унищожиха еврейския народ в Македония“. Подобно твърдение не само не се основава на обективните факти, но е израз и на съвременния експанзионизъм на Белград, според който Скопие трябва да се опита да продължи политиката си на монопол върху названието „Македония“, въпреки че през 1941 г. българска администрация се установява само в част от те-

---

[14] Декларация на Четиридесет и първото Народно събрание на Република България по повод 70-годишнината от спасяването на българските евреи и почитане паметта на жертвите на Холокоста. В: Държавен вестник. Бр. 27. София, 15 март 2013.

[15] Защо НС изопачава фактите и не се извини за депортирането на 11 хил. евреи, пита БХК. 08.03.2013 https://news.bg/politics/zashto-ns-izopachava-faktite-i-ne-se-izvini-za-deportiraneto-na-11-hil-evrei-pita-bhk.html

[16] Учени настояха България да признае вина за избиването на 11 000 евреи. Дневник, 7 октомври 2012.
https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2012/10/07/1921104_ucheni_nastoiaha_bulgariia_da_priznae_vina_za/

риторията на днешна Северна Македония, представляваща 34% от цялата географска област Македония.

Всички съвременни обвинения срещу България изхождат от превратното тълкуване на понятието „депортация/депортиране“. В случая се пренебрегва фактът, че в повечето тълковни речници подобен акт се разглежда като принудително наказателно изгонване извън страната на лица от постоянното им местожителство или на нежелани чужденци, разглеждани като нарушители на законовия и административния ред на съответната държава. Така напр. според речника на Университета Кембридж, депортацията е „действие за принуждаване на някого да напусне държавата, особено на лице, което няма законно право да бъде там или което е нарушило закона“.[17] Съгласно английския речник Колинс, депортацията е „акт на изгонване на чужденец от страна; експулсиране“, а също така „акт на транспортиране на някого от неговата страна; прогонване“.[18] Понятието се разглежда много по-подробно и в редица юридически или тълковни речници, но при всички случаи се има предвид принудителна мярка на напускане на една държава и доставянето в друга на депортираните лица. Още тук става ясно, че без принципно съгласие/съдействие на приемащата страна не може да се осъществи депортация. Още по-голямо е значението на ролята на приемащата страна, когато по нейна инициатива се осъществява депортирането и нейни представители го осъществяват. Съзнателният отказ от цялостен анализ в тази посока е истинското ревизиране на историята, в случая разглеждано от Международния алианс за възпоменание на Холокоста (IHRA) като „изкривяване на Холокоста“ (Holocaust distortion), представляващо „критична заплаха за паметта на Холокоста и за насърчаването на свят без геноцид“. Опитите за прикриване на нацистките престъпления и цялостното им вменяването на други държави, в случая на България, е индикатор, че нацисткият геноцид не е осмислен.

Дългогодишното пренебрегване от страна на управляващите фактори в София на отправяните съвременни обвинения срещу страната на практика улеснява клеветническата кампания срещу

[17] Cambridge Dictionary. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ deportation

[18] Collins Dictionary. https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/ deportation

нея. Всичко това налага необходимостта от задълбочен комплексен анализ на разглеждания проблем и изясняване на редица въпроси като: при какви обстоятелства се въвежда антиеврейското законодателство в България, как става присъединяването на страната към Тристранния пакт, участва ли България в априлската война през 1941 г. срещу Югославия и Гърция, кой съгласно международното право е окупатор на Вардарска Македония и Беломорието през периода 1941-1944 г. и съответно кой е носител на върховната военновременна власт, чии поданици са местните евреи, кой е инициатор за депортирането им, по какъв начин, от кого и с какъв транспорт са депортирани извън пределите на страната или администрираната територия, какви са били възможните ходове на България през този период и какви биха били последиците от тях, каква е съдбата на имуществото на депортираните и избити евреи, какви фалшификации са направени по въпроса, от кого и с каква цел и т.н.? Само по този начин наративът за Холокоста във Вардарска Македония и Беломорието ще бъде пълен!

Така при осъществяването на поставените задачи на настоящото изследване не само се анализират поредицата от случили се събития/факти, но като се търсят и обективните причинно-следствени връзки в тогавашния външнополитически процес, се прави опит да се разкрие цялостният комплекс от предизвикателства и заплахи, чрез противодействието срещу които са избегнати още по-мащабни човешки трагедии. Именно след такъв анализ се прави изводът, че в резултат на германския натиск върху България, в страната възниква двойнствена политика, при която едни държавни институции (най-вече КЕВ) или техни представители провеждат антиеврейски мерки, но други държавни институции или техни представители (Български червен кръст, Българска православна църква, до голяма степен МВнРИ, Дворецът и др.) при взаимодействието с гражданското общество работят за смекчаване на антиеврейските мерки и за спасяването на българските и на възможен брой чужди евреи. Тази ситуация обективно обуславя и различните последици от провежданата политика. Над международно признатата територия на България до април 1941 г. властите в София имат суверенитет, макар и ограничен от специфичните военновремени условия, поради което се постига 100% спасение на местното еврейско население и спасяването на около 15000 европейски евреи

чрез издаването на български транзитни визи с цел изселване в Палестина. В същото време над т.н. „нови земи“ страната няма суверенитет, тъй като негов военновременен носител е нацистка Германия, в резултат на което българските власти не могат да се противопоставят на германското искане за тотална депортация, завършила със смъртта на 11343 евреи. Въпреки това, именно по настояване на българското правителство, са спасени местните евреи чужди поданици или такива с определен тип образование, под претекст че ще бъдат нужни в райони, където липсват такива специалисти. Български държавни служители предупреждават и част от ръководството на местната еврейска общност за предстоящите арести.

Всичко това показва, че България е особен случай, че спасяването на българските евреи е безпрецедентен акт, който няма аналог в европейската история. Даването на по-голяма гласност на констатираните факти и произтичащите от тях изводи има за основна цел да не се допусне продължаването на започналата частична реабилитация на национал-социализма чрез премълчаването на извършените от него престъпления във Вардарска Македония и Беломорието, а в бъдеще подобни престъпления срещу човечеството да бъдат избегнати.

ГЛАВА I
ПРОМЕНИТЕ НА БАЛКАНИТЕ ПРЕЗ 1941

Неутралитетът в българската външна политика между двете световни войни и невъзможността за неговото продължаване след избухването на Втората световна война

Водеща линия в българската външна политика след края на Първата световна война е стремежът към мирна ревизия на границите с цел обединение на земите, населени с преобладаващо българско население и като такива влизали в състава на Българската екзархия или в българската държава според различни международни договори.* Задължително условие за успеха на такъв мирен ревизионизъм е България да се възползва от противоречията между Великите сили, но да запази своя неутралитет, защото това е единствената възможност евентуални териториални промени да бъдат международно признати.

Опити за продължаването на тази външна политика се наблюдават и след избухването на Втората световна война през септември 1939 г. Германският интерес към Балканите и по-специално към България съвпада с едно важно събитие, което увенчава бъл-

* Териториалните интереси на България след 1878 г. са към Македония, Одринска Тракия и отчасти към Източна Поморавия, които са част от създадената през 1870 г. Българска екзархия (по-голямата част от епархиите в Македония се присъединяват към нея след провеждането на плебисцит, на който над 2/3 от християнското население самó се декларира като българско) и влизат в изработения на Цариградската конференция от 1877 г. проект за създаване на автономна българска държава или в границите на България според Санстефанския мирен договор от 1878 г. В периоди, когато няма условия да се осъществи националното обединение, българската дипломация отстоява принципа за тяхната автономия, залегнал в чл. 23 от Берлинския договор, а след 1919 г. се отстоява идеята за тяхната независимост. Чрез политиката на мирна ревизия на договорите в навечерието на Втората световна война България цели да си върне Южна Добруджа (била част от България до 1913 г.), Беломорска или Западна Тракия (била част от България до 1919 г.) и Западните покрайнини (били част от България до 1920 г.).

гарските усилия за мирна ревизия на границите, установени след Първата световна война. На 7 септември 1940 г. в гр. Крайова е сключена спогодба, с която на България се връща окупираната от Румъния след Първата световна война Южна Добруджа. Това териториално изменение е осъществено по мирен път, а за неговата реализация съдействат всички велики сили, което води и до неговото международно признаване.

При практическото прилагане на решенията на Крайовската спогодба залягa принципът на международното частно право, според който „лицата, които принадлежат в качеството си на местни поданици на една област, която се откъсва от една държава и се присъединява към друга, губят по право поданството на първата и вземат това на втората… Обикновено при всяка анексия се дава право на опция на ония жители, които не желаят да останат поданици на новата държава, а предпочитат да запазят поданството си към старата държава… Според чл. 3 от общия тип на миньоритарните договори държавата, която анексира известни територии, е длъжна да признае като свои поданици по право и без всякакви формалности всички лица, които са имали поданство на държавата, която е отстъпила територията: личността следва по право съдбата на територията, върху която има своето местожителство“.[19]

В конкретния случай Румъния легитимно владее Южна Добруджа и според международното частно право тя е „държавата, която е отстъпила територията“, а България легитимно получава въпросната отстъпена територия. Освен това при връщането на Южна Добруджа е спазено конституционното изискване за изработване и внасяне в Народното събрание на „законодателно предложение за одобрение на подписания на 7 септември 1940 г. в гр. Крайова договор между България и Румъния“.[20] След продължително обсъждане е обявено, че „договорът… с всички приложения“ е „приет с акламации“.[21]

Усвояването на Южна Добруджа от сухопътните сили на българската войска става поетапно на 21, 25 и 28 септември и 1 ок-

[19] Генов, Г. Международно частно право. Обща част. Стълкновение на законите. София, 1942. с. 565.

[20] Стенографски дневници, 25 ОНС. Стенографски дневник на 2. Заседание. 21 септември 1940 г. с. 7.

[21] Пак там, с. 27.

томври 1940 г. Районът е обявен за територия, възвърната към майката – Отечество, а въпросът за поданството на населението е уреден с приемането от Народното събрание на Закон за уреждане поданството в Добруджа.[22] Според него стават български поданици от 15 септември 1940 г. всички румънски поданици от български и нерумънски произход, които на този ден са имали местожителство в земите, отстъпени на България по Крайовския договор. По силата на този закон всички жители на района от нерумънски произход, сред които и над 500 лица от еврейски произход, живеещи в главно в Добрич и Силистра, получават българско поданство.

Със започването на итало-гръцката война на 28 октомври 1940 г. военно-политическата ситуацията на Балканите коренно се променя. Още на 17 октомври 1940 г. Мусолини уведомява цар Борис III чрез личния си пратеник Филипо Анфузо, че ще започне акция срещу Гърция и му предлага страната да завземе териториите, към които има претенции. На следващия ден царят благодари за уведомяването „за съществуването на възможности, които ще възникнат за моята страна да реализира някои от националните си стремежи“, но заявява, че „се смята за задължен да действа с голяма проницателност и благоразумие, без обаче да се отказва от свещените си права и от историческата си мисия. Поради горните причини България е принудена да се въздържа от въоръжени действия“.[23]

Царят си дава сметка, че за разлика от случая с Южна Добруджа, италианското предложение има за цел България да се откаже от своя неутралитет и да бъде въвлечена във военен конфликт, което мотивира неговия отказ.[24] През същия период Германия прави подобен опит за привличането на България. На 27 септември 1940 г. от Берлин е отправена покана да се присъедини към Тристранния пакт. Цар Борис III почти месец бави своя отговор, а на 22 октомври 1940 г. пише на Адолф Хитлер, че би било по-добре страната да запази своя неутралитет: „От гледна точка на ситуацията на Балканите, според мен би било по-добре за България да продължи сегашната

---

[22] Държавен вестник. Бр. 263. София, 21 ноември 1940.

[23] I documenti diplomatici italiani. Nona serie: 1939-1943. Volume V (11 giugno - 28 ottobre 1940). Roma MCMLXV (1965). p. 716.

[24] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922–1943 г., София, 1976, с. 387–389.

политика за по-дълго време. В противен случай аз предвиждам усложнения, които няма да бъдат благоприятни нито за България, нито за Германия“.[25]

Развитието на ситуацията на Балканите става обект на редица анализи от страна на чужди дипломати, които са заинтересовани от прогнозирането на бъдещите събития. На 21 октомври 1940 г. американският пълномощен министър в София Джордж Ърл чрез „Филаделфия Инкуайърър“ информира американското общество, че пожарът на войната в най-скоро време ще обхване Балканите и разкрива виждането си за трудното положение, в което се намира България и нейното правителство: „Царят и народът на България най-много от всичко желаят мир и като една от най-толерантните нации в света те не искат расови и религиозни преследвания“. В свой доклад до Държавния департамент на САЩ Ърл оценява като „героична постъпка“ мирната политика, провъзгласена от цар Борис в тронното му слово, произнесено на 28 октомври 1940 г. пред Народното събрание. Според американския пълномощен министър българският монарх е отишъл „твърде далеч“ като прави подобна декларация и заключава, че „България я застрашава съдбата на Чехословакия, ако не направи това, което Хитлер ѝ диктува - присъединяването към Тристранния пакт“.

Този извод на Дж. Ърл е потвърден след по-малко от месец. На 22 ноември 1940 г. германската легация в България информира външния министър Рибентроп, че отиващият да заеме поста на германски посланик в Турция Франц фон Папен минава през София и се среща с цар Борис III. По време на проведения разговор фон Папен заявява, че „военната ситуация (може да) направи присъединяването (на България, б.а.) към Пакта имеративно“.[26] Императивността на германското искане България да се присъедини към Тристранния пак е продиктувано от виждането на нацисткото ръководство за ролята на Балканите в германските военни планове. На 18 декември 1940 г. Хитлер окончателно одобрява директива № 21, в която е разработена операция „Барбароса“, разглеждаща предстоящото нападение над СССР. В тази директива се предвижда при-

[25] Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Volume XI. The War Years. September 1, 1940 – January 31, 1941. London, 1961, p. 365.

[26] Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945. Series D (1937-1945). Volume XI… p. 652.

готовленията за нападението да бъдат завършени до 15 май 1941 г. Това е и времевия срок, в рамките на който Германия трябва да подсигури тази операция.

При нейното разработване Берлин е принуден да предприеме действия, чрез които да си гарантира десния фланг, който е застрашен от проточилата се итало-гръцка война и намиращите се на гръцка територия английски войски. Хитлер решава да се притече на помощ на Мусолини, но за целта намиращите се на румънска територия германски войски трябва да се придвижат на юг, като основната възможност за това е да преминат през България и по този начин ще могат да атакуват северната гръцка граница по цялото нейно протежение.[27] На 23 декември 1940 г. е разработен първият етап от операция „Марита“, според която германската армия трябва да навлезе в Гърция и да помогне на Италия като прогони намиращите се там британски войски. Във връзка с това на външното министерство на Райха се възлага „веднага, още през декември, ако е възможно, да се говори с българското правителство… В България трябва възможно най-бързо да започне строителството на мостове, складове за горива, складове за провизии, казарми и др“.[28]

Въпреки това България предприема действия, чрез които желае да покаже пред света продължаващия неин стремеж към неутралитет. Това ясно е забелязано от Дж. Ърл, който в свой доклад от 12 януари 1941 г. информира по следния начин Държавния департамент на САЩ за реч на българския министър-председател Богдан Филов: „Премиерът Филов днес в изумително силна реч, произнесена в град Русе, разположен на Дунав срещу окупираната от Германия Румъния, заяви, че националсоциализмът може да е добър за Германия, фашизмът за Италия и болшевизмът за Русия, но че нито една от тези идеологии не е желана от България, нито България иска да бъде легионерска държава (без съмнение имайки предвид Румъния). Той каза, че царят и народът единодушно желаят да стоят настрана от войната… Важното повторение на Филов в този решаващ момент, че България иска мирно преразглеждане и само мирно преразглеждане, е много важно… Смятам, че Филов е

---

[27] Димитров, И. Англия и България 1938–1941 г., София, 1983. с. 168–169.

[28] Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945. Series D (1937-1945). Volume XI… p. 937-938.

можел да произнесе тази реч само с одобрението на царя“.[29]

Тогавашната обстановка на Балканите обаче е такава, че няма външна сила, която реално да може да обезпечи сигурността на София, поради което запазването на българския неутралитет се оказва невъзможно. Този извод на българската дипломация е обоснован и от рязкото засилване на нацисткия натиск върху Белград. Докато обаче на Югославия Германия предлага формален неутралитет, то на България като по-малка страна и с по-малки възможности за противодействие, за пореден път е оказан натиск да се присъедини към Оста.

Трѣбва да бѫдемъ готови

Отъ вчерашнитѣ министерски речи, засегнали много и разностранни въпроси, едно е най-важното заключение: Трѣбва да бѫдемъ готови.

М-рь-председательтъ подчерта, че България днесь преживѣва може би единъ отъ най-сѫдбоноснитѣ моменти въ своята история; че въпросътъ за миръ или война не е даденъ за разрешение отъ малкитѣ народи; че тѣ трѣбва да бѫдатъ готови за всички възможности.

„Българскиятъ народъ не бива да живѣе съ заблуждението, че той единственъ отъ всички народи може да остане въ пълно спокойствие и безгрижие при събитията, които се разиграватъ около него. Той трѣбва да вземе мѣрки за посрѣщане онѣзи възможности, които биха се явили съ течение на войната“.

М-рь председательтъ апелира за довѣрие къмъ правителството. То неотдавна дало доказателства, че отбѣгва усложненията: то даде доказателства, че въпрѣки ревизионистичната политика на България, предпочита миролюбивитѣ разрешения на нейнитѣ въпроси: случаятъ Добруджа.

„Българскиятъ народъ би билъ щастливъ, ако имаше възможность да поправи и други извършени спрямо него неправди по сѫщия миренъ начинъ“.

Всички добри намѣрения на България, обаче, биха пропаднали, ако се подаваме на чужди внушения и чужда агитации.

„Българскиятъ народъ нѣма да прости никому, който би искалъ да направи отъ България една националъ-социалистическа, фашистка, комунистическа или легионерска държава. България ще се преустрои по своему“.

Речьта на м-рь-председателя, — съдържателна и сочна, — не се подава на резюмиране. За втори пѫть, обаче, ще посочимъ, че нейниятъ лайтмотивъ е:

Трѣбва да бѫдемъ готови.

Сѫщиятъ е лайтмотивътъ и въ речьта на министъра на вѫтр. работи, г. Габровски, — една държавническа речь, изслушана отъ пловдивското гражданство съ внимание и уважение.

Целитѣ на българската политика сѫ следнитѣ, — каза г. Габровски:

„1) Запазване цѣлостьта и независимостьта на държавата;

2) Осѫществяване националнитѣ права и интереси на България;

3) Запазване държавата настрана отъ войната.

Най-важното срѣдство за осѫществяване на българската външна политика обаче, е наша готовность за борба“.

Останалитѣ г. да министри: Божиловъ, Загоровъ и Горановъ, макаръ да сѫ говорили повече по своята специалность — въ Бургасъ, Хасково и Ломъ — сѫщо подчертаха мисъльта, че трѣбва да бѫдемъ готови да посрѣщнемъ всѣка изненада.

И сме готови.

Вестник „Мир“, 13 януари 1941 г., с откъси от речта на Богдан Филов, насочена против националсоциализма, фашизма и комунизма.

На 29 ноември 1940 г. Хитлер заявява пред югославския министър на външните работи Александър Цинцар-Маркович, че е настъпил благоприятният момент за получаване на съгласието на

[29] Foreign Relations of United States (FRUS),1941,Vol. I, p. 278.

Италия за трайната консолидация на сигурността на Югославия, при условие, че Белград е взел ясна позиция в полза на Германия. В този разговор Хитлер предлага като елементи на такова споразумение сключването на пакт за ненападение между Югославия, Германия и Италия, демилитаризация на Далмация и югославски излаз на Бяло море при Солун.[30] На 7 декември Югославия предоставя писмено становище, в което се съгласява с германското предложение.[31]

В тази ситуация единственият възможен ход на цар Борис III вече не е да отхвърля по принцип присъединяването към пакта, а да моли за отсрочка, най-вече за да се увери каква ще бъде югославската позиция и по този начин да се гарантира сигурността на западната българска граница.[32] Положението на България допълнително се усложнява от факта, че на 21 декември 1940 г. германският министър на външните работи Рибентроп информира югославския министър на външните работи Цинцар-Маркович, че пактът за ненападение вече няма да отговаря на спецификациите за укрепване на отношенията с Югославия, поради което въпросът за присъединяването на Югославия към Тристранния пакт остава отворен.

Властите в София ясно си дават сметка, че не разполагат с политически и военен ресурс да маневрират и да се противопоставят на исканията на Германия. Това предопределя взимането на решение за пропускане през българска територия на германските войски като съюзници, а не като врагове. Реакцията на цар Борис III е отразена в дневника на министър-председателя Богдан Филов, който след завръщането си от срещата с Хитлер на 4 януари 1941 г. пише: „В първия момент Царят каза, че предпочита да абдикира или да се хвърлим в обятията на Русия, макар и да се болшевизираме. Той… гледал какво ще стане с народа".[33]

Едва в средата на януари Германия приема, че нейният натиск върху България е постигнал успех. На 15 януари 1941 г. външното министерство на Райха информира германската легация в София, че „ние приемаме за сигурно, че българското правителство

---

[30] Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945. Series D (1937-1945). Volume XI… p. 728.

[31] Пак там, p. 805.

[32] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам, София, 1998. с. 40.

[33] Филов, Б. Дневник. София, 1990. с. 221.

повече няма да прави никакви пречки пред важните въпроси, а именно присъединяването към Тристранния пакт и преминаването на германските войски през България“. Въпреки това по отношение на официалната политика на българското правителство продължават да се подхранват редица съмнения, поради което в същия документ са дадени и инструкции за продължаване на германския натиск, в т.ч. и заплахи: „Ако, противно на очакванията, въпреки това все още се сблъсквате с фундаментални трудности в разговорите си или дори резерви от формален вид, като например, че заседанията на кабинета все още трябва да се провеждат или може би дори, че трябва да бъдат поискани (заседания на, б.а.) парламентарни комисии, тогава, моля, решително отхвърлете всякакви подобни тактически опити още в самото начало и да не оставя място за съмнение, че решението на правителството на Райха е неизменно фиксирано и че необходимите военни заповеди вече са издадени. Надявам се, че тази решителност и тези изказвания ще бъдат достатъчни, за да премахнат всякакви задръжки от българска страна. Ако въпреки това, противно на очакванията, се поддържат каквито и да било резерви, то аз ви моля незабавно по ваша собствена инициатива да посочите с най-голямо внимание тежките последици, които могат да произтекат от това пряко за България“.[34]

Ясно изразената заплаха от нацистка Германия на всяка цена да влезе на българска територия предопределя решението на българските управляващи фактори. Когато на 19 януари 1941 г. ген. Васил Бойдев преминава с моторна лодка Дунав, за да води преговори с намиращия се вече в Румъния фелдмаршал Лист, той констатира германска подготовка за прехвърляне на войски през реката върху българска територия. В своите спомени ген. Бойдев пише: „Излязохме на два километра източно от Гюргево в една гора. Тук добре се виждаха натрупаните и замаскирани германски грамадни понтони за мостове. Някои от тях се сглобяваха с дебели болтове. Очевидно ги подготвяха за преминаването на Дунав. Набиваха се в брега с дълбоки шалани (вид шлеп, б.а.). Наоколо се виждаха и други съоръжения и дебели телени въжета. Мостът, който щеше да бъде построен, бе предназначен за пренасяне на тежки машини и танкове… От разговора с него (подполковник Гайгер, командир на

[34] Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945. Series D (1937-1945). Volume XI… p. 1108-1109.

германската 7-а понтонна дружина, б.а.) разбрахме, че той очаква всеки момент заповед да построи моста".[35] От тези германски действия става ясно, че отправената германска заплаха към България е в процес на реализация.

По време на водените разговори между фелдмаршал Лист и ген. Бойдев е важен следният момент:

„ген. Бойдев – По всичко изглежда, готвите се да влезете в България.

Фелдмарш. Лист – Английски войски се стоварват в Гърция. Съгласно заповедта на фюрера ще бием противника, където и да го намерим. Няма да позволим, както през Първата световна война, да се създаде балкански фронт. Ще преминем през България и ще ги прогоним от Гърция".[36]

След тази първа среща между фелдмаршал Лист и ген. Бойдев е договорено за изразената българска позиция, в която се иска Германия да зачита българския неутралитет, да бъде информиран Хитлер. Късно вечерта на същия ден фелдмаршал Лист кани ген. Бойдев и му заявява: „Изложих вашето становище на фюрера, аз го считам за официално. Той се съгласи с известно време да се отложи подписването на пакта. Преминаването на нашите войски през България ще зависи изцяло от поведението на англичаните… Ще дойдем в страната ви като приятели, а не като окупатори".[37] С шифрована телеграма от Брашов ген. Бойдев информира тогавашния български военен министър ген. Даскалов за впечатленията си и резултата от водените с германците разговори. След завръщането си ген. Бойдев е извикан на среща при цар Борис III, който подкрепя неговото поведение и му заявява: „Дано не струпват англичаните войски, да не се налага минаването на тези нежелани гости (германците, б.а.)"![38]

Възникналата тежка ситуация много ясно е описана в спомените на бившия заместник-председател на Народното събрание Димитър Пешев, обявен от Яд Вашем за Праведник на света заради дейността си за спасяване на българските евреи. Той констатира: „Когато е предстояло неизбежното – в България да влезнат чужди

---

[35] Бойдев, В. От поручик до генерал. Спомени. София, 2012. с. 199.

[36] Пак там, с. 201-202.

[37] Пак там, с. 204-205.

[38] Пак там, с. 206.

войски (хитлеристки, б.м.) и то в една съдбоносна война, трябвало е да се реши в какво качество тези войски ще влезнат“.[39] Италианският изследовател на този проблем Габриеле Нисим констатира, че през онзи период България няма полезен ход. „В онзи момент е невъзможно българин да намери алтернатива, която да не означава унищожаването на страната“.[40]

Изграждане на германски понтонен мост за преминаване на Дунав при Гюргево – Русе, февруари 1941 г.

На фона на германската заплаха, на 20 януари 1941 г. на заседание на Министерския съвет официално е прието принципното решение за присъединяването на България към пакта.[41] Ген. В. Бойдев отново е изпратен в щаба на фелдмаршал Лист да го уведоми за взетите решения. След като се завръща от втората си среща, на 26 януари ген. Бойдев е приет от цар Борис III. Царят заявява: „Това струпване на войски не е демонстрация, щом и гърците мобилизи-

---

[39] Пешев, Д. Спомени. София, 2004. с. 198.
[40] Нисим, Г. Човекът, който спря Хитлер. София, 1998. с. 122-123.
[41] Тошкова, В. Присъединяването на България към Тристранния пакт, сп. Исторически преглед, кн. 4, 1969 г., с. 69.

рат. Неминуемо след това германските войски ще дойдат в България, както е казал Лист. Не им ли позволим доброволно, ще ни окупират и завинаги да се простим с нашите национални идеали… Неутралитетът е хубаво нещо, но как да го запазим? Да се бием с германците, за да ги спрем, е безсмислено! Великите държави не можаха да ги спрат, та ние ли“?[42]

На 9 февруари 1941 г. българският посланик в Берлин Първан Драганов предава на Рибентроп позицията на България, която се състои в следното:

1. Да се отложи присъединяването на България към Тристранния пакт до идването на германски войски;

2. Да се направи необходимото за успокояване на съседите на България;

3. Да се потвърди писмено, че България ще получи Тракия като бивша международно призната българска държавна територия;

4. Германия да не иска българско участие във войната и да изпрати достатъчно войска на Балканите.[43]

Така поставени, българските искания разкриват няколко важни аспекта на политическата ситуация към онзи момент. На първо място това е проблемът за характера на присъствието на германските войски в България. Съгласно принципите на международното право, единствената законова възможност е това да бъде само по силата на влязъл в сила двустранен или международен договор. Самата идея за отлагане на присъединяването на страната към Тристранния пакт до след навлизането на германските войски противоречи на логиката на международните правни принципи. Тази позиция на властта в София обаче има своето ясно дипломатическо послание, а именно, че държавният суверенитет е поставен под въпрос, тъй като навлизащите на българска територия нацистки войски нямат международно-правно основание за това. От спомените на ген. Бойдев става ясно, че това е идея на цар Борис III. „Царят се съгласи подписването на пакта да стане тогава, когато герман-

[42] Бойдев, В. От поручик до... с. 208.

[43] Генчев, Н. Външната политика на България през началния период на Втората световна война 1939–1941 г., ГСУ, т. 63. С, 1970., а също е дадена 1971 г., с. 402–413.

ските войски се съсредоточават и започват да влизат в страната“.[44]

По същото време се засилва и германският натиск върху Югославия. На 13 и 14 февруари 1941 г. премиер-министърът на Югославия Драгиша Цветкович заедно с министърът на външните работи Александър Цинцар-Маркович, по време на официалното си посещение в Германия, получават поредната настойчива покана от Рибентроп и Хитлер страната им да се присъедини към силите на Оста, в замяна на което Берлин отново предлага югославско териториално разширение към Солун.[45]

Въпреки даденото съгласие от властите в София за присъединяването на България към пакта, българският външен министър Иван Попов продължава да е настроен негативно към подобен акт. Независимо от това, именно той е определен за член на делегацията, която трябва да замине за Виена за подписването на договора за присъединяване. Попов решава да не си подава оставката, а да обяви, че е болен и така да избегне посещението си във Виена.[46] Поради тази причина българската делегация е водена от министър-председателя проф. Богдан Филов, който на 1 март 1941 г. в 13,35 ч. в двореца Белведере подписва протокол за присъединяването на България към Тристранния пакт.[*]

Характерна особеност при навлизането на немските войски в България е, че това става на 1 март 1941 г. в 12.01 ч., докато протоколът по присъединяването е подписан час и половина по-късно. За да влезе в сила, Народно събрание е свикано да го разгледа на следващия ден – 2 март 1941 г., когато германските войски вече са в София – за да одобри направената от българското правителство

---

[44] Бойдев, В. От поручик до... с. 210.

[45] Documents on German Foreign Policy 1918-1945. Series D (1937-1945). Volume XII…, p. 88.

[46] Генчев, Н. Външната политика на България… с. 419-420.

[*] Съществува информация, че България умишлено забавя подписването на протокола за присъединяването си към Тристранния пакт с няколко часа. За целта немският самолет, с който е трябвало да замине българската делегация за Виена, е насочен за приземяване към кална писта на летището, където затъва. Забавено е и изпращането на верижни машини, които да го изтеглят, поради което заминаването на делегацията се забавя и официалният график не може да се спази. По този начин на практика се реализира решението на МС от 20 януари 1941 г. подписването на протокола да стане след като нацистките войски вече са навлезли в страната.

декларация по този въпрос.[47] В своята реч министър-председателят Б. Филов подчертава, че „още докато се водеха преговорите за присъединяването на България към Тристранния пакт, германското правителство поиска от българското правителство да бъдат допуснати в България германски войски“.[48]

Германия очевидно си дава сметка, че навлизането на нейни войски преди да е влязъл в сила протоколът по присъединяването на България към Тристранния пакт, представлява нарушение на българския суверенитет. Външното министерство на Райха предвижда вечерта на 28 февруари в Москва, Анкара и Белград да бъде направено съобщение за предстоящото подписване на протокола, но е спусната задачата: „изрично молим темата за навлизането на германски войски да не се засяга“.[49] Поради тази причина в същия документ се казва, че „молим българското правителство на 1 март вечерта да направи демарш пред турското и руското правителство, а може би и пред югославското правителство, относно навлизането на германски войски в България“. По този начин целта на Германия е да покаже, че германските войски са навлезли в България едва след подписването от страна на българския премиер Б. Филов на протокола за присъединяване на страната към Тристранния пакт.

Навлизането на немските войски на българска територия, преди да е влязло в сила присъединяването на България към Оста, от гледна точка на международното право означава погазване на българския суверенитет от страна на Хитлер. Този случай е разгледан в донесение от 3 март 1941 г. на германският посланик в Москва за разговора му със съветския външен министър Молотов. В документа се съобщава, че Германия е информирала СССР, че на 1 март 1941 г. германските войски са навлезли в България. По този повод Молотов връчва неформален меморандум, в който германското навлизане е наречено „военна окупация на България“.[50]

Изключително важен е изводът, до който по същото време достига турската дипломация. В секретна телеграма на германската

---

[47] XXV Обикновено народно събрание. Втора редовна сесия. Стенографски дневник на 61 заседание, неделя, 2 март 1941 г. с. 1603.

[48] Пак там.

[49] Documents on German Foreign Policy 1918-1945. Series D (1937-1945). Volume XII…, p. 181.

[50] Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945, Vol. XII…, p. 215.

легация в София от 10 април 1941 г. относно позицията на Турция към България се съобщава, че Анкара „е убедена в искреността на българското становище, но от турска гледна точка българите по-нататък не са господари на положението и техните решения“.[51]

През 1954 г., като анализира германските военни операции срещу съпротивата на Балканите през периода 1941-1944 г., департаментът по отбрана на САЩ публикува позицията си, че „България, Румъния и Унгария се поддадоха на германския натиск да станат партньори на Оста“, с което на практика приема констатация, близка до разбирането за германска окупация на тези страни.[52]

По-късно схващането за фактическа окупация се споделя и от бившия народен обвинител[*] от еврейски произход Ели Барух, който през 1960 г. пише в Тел Авив, че „германските власти… окупираха България“.[53] Натан Гринберг, също български евреин и един от изследователите на този период отбелязва: „България представляваше окупирана страна с привилегия на привидна самостоятелна власт, едно състояние, необходимо за заблуждение и използване от страна на Хитлер“.[54]

Разгледаните изводи са точни, защото в сложната международна обстановка през този период България не може да подсигури независимостта си и германските войски вече са започнали да навлизат на българска територия, когато страната формално се присъединява към Тристранния пакт.[**] Това е окупация не само от фактическа, но и от международно-правна гледна точка.

---

[51] Пак там, р. 503.

[52] German Antiguerrilla Operations in the Balkans (1941-1944). Department of the Army. Washington, August 1954. p. 7.

[*] Народните обвинители са част от т.н. Народен съд, действал в България през периода от декември 1944 до април 1945 г. като фактически орган на комунистическия терор. Негова основна задача е била не да разкрива истината, а да се разправи с политическите противници на установяващият се комунистически режим. От тази гледна точка направените на него оправдателни констатации и присъди са изключително важни.

[53] Барух, Е. Из историята на българското еврейство. Тел Авив, 1960. с. 7.

[54] Гринберг, Н. Хвала на българския народ спасител. В: Чест и признателност на българския народ – спасител. Яфа, 1964. с. 6.

[**] И други еврейски изследователи на този период стигат до извода, че България е фактически окупирана. Виж например Коен, Д. Експроприацията на еврейските имущества през периода на хитлеристката окупация. Годишник на ОКПОЕ, София, 1967.

По същия път върви и Югославия. На 7 март 1941 г. германският посланик в Белград информира в Берлин, че Коронният съвет е изслушал принц регента Павел за срещата му с Хитлер и е приел като условие за присъединяване към Тристранния пакт Югославия да получи писмена декларация за зачитане на нейния суверенитет и териториална цялост; неучастие на Югославия във военните действия и непреминаване на войски през нейна територия; и предоставяне на свободен излаз на Бяло море през Солун.[55] Същия ден Югославия е уведомена, че „фюрерът подчертава интереса на Югославия, че чрез присъединяване към Тристранния пакт, има също Германия като партньор и същевременно като гарант на нейната сегашна и бъдеща територия“. В същия документ германската страна подчертава: „Освен това не сме очаквали от Югославия повече от присъединяване към Тристранния пакт; особено да не участва във войната. Ще се погрижим, когато войната приключи, Солун да отиде към Югославия“.[56]

На 25 март Югославия официално се присъединява към Тристранния пакт. Същия ден Рибентроп уведомява с телеграма югославския министър-председател, че „при новото уреждане на границите на Балканите интересите на Югославия за териториална връзка с Бяло море чрез разширяването на нейния суверенитет върху град Солун и пристанището ще бъдат взети предвид“.[57]

На тази дата се провежда и среща между Хитлер и граф Чано, на която се разглежда развитието на събитията на Балканите, но на нея тонът е по-различен. Италианският външен министър предава мнението на Мусолини, че „от политическа гледна точка Дучето смята, че ако се погледне назад към последните събития на Балканите, итало-гръцката война може да се разглежда като логично събитие, пожелано от Провидението, защото това е катализирало цялостната балканска ситуация в полза на Оста. Трябва да си дадем сметка, че единствено поради перспективата за гръцка плячка България и Югославия се присъединиха категорично към Оста, защото в противен случай би се запазило тяхното двусмислено поведение и биха представлявали опасност за Оста“.[58]

---

55 Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945, Vol. XII…, p. 232-233.

56 Пак там, p. 231.

57 Пак там, p. 353.

58 Пак там, p. 358.

ПОЛИТИКА

Београд, среда 26 март 1941 — Број 11756 — Година XXXVIII

УТВРЂИВАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ЈУГОСЛАВИЈЕ, НЕМАЧКОГ РАЈХА И ИТАЛИЈЕ

ЈУГОСЛАВИЈА ЈЕ ПРИСТУПИЛА ПАКТУ ТРИЈУ СИЛА ПОД УСЛОВОМ ДА ЗА СВЕ ВРЕМЕ ТРАЈАЊА РАТА НЕМАЧКА И ИТАЛИЈА НЕ ТРАЖЕ ПРЕЛАЗ НИТИ ПРЕВОЗ СВОЈИХ ТРУПА ПРЕКО ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ТЕРИТОРИЈЕ

Немачка и Италија потврђују своју одлуку да ће суверенитет и територијални интегритет Југославије свагда поштовати

После потписивања протокола о приступању Пакту трију сила јуче по подне су г. г. Цветковић и Цинцар-Марковић били примљени код г. Хитлера који је с њима дуже конферисао

Заглавна страница на вестник „Политика“, 26 март 1941 г., за присъединяването на Югославия към Тристранния пакт.

Описаната от Мусолини балканска ситуация обаче много бързо се променя, защото на 27 март 1941 г. в Югославия е извършен военен преврат от генерал Душан Симович, а малолетният крал Петър II е провъзгласен за нов държавен глава. Независимо че Белград официално не напуска Тристранния пакт, промяната е възприета от властите в Берлин като антигермански акт. На 28 март Хитлер заявява пред българския посланик Първан Драганов, че последното развитие на събитията в Югославия „поставя въпроса за Македония“.[59] На 6 април 1941 г. подготвените за нападение срещу Гърция германски войски атакуват и Югославия.

[59] Пак там, р. 372.

Международно-правни последици от войната на Германия срещу Югославия и Гърция

При анализирането на събитията на Балканите през пролетта на 1941 г. трябва да се даде отговор на въпроса за характера и международно-правните последици от водената от Германия и нейните съюзници война срещу Югославия и Гърция. За няколко дни Югославия е разгромена и на 17 април 1941 г. в Белград министърът на външните работи Александар Цинцар-Маркович и началникът на оперативния отдел на югославския генерален щаб генерал Радивое Янкович подписват акт за безусловна капитулация. Според нейните разпоредби югославските офицери и войници се предават в германски плен, всички оръжия, техника, складове, укрепления, военни и стопански съоръжения, транспортни средства, кораби и др. се предоставят на Германия неповредени. По този начин Югославия е лишена от суверенитет, нейната територия е окупирана от германски войски и Берлин става носител на върховната военновременна власт, която се упражнява от специално назначени за целта командири.

По аналогичен начин се развиват събитията и в Гърция. На 21 април командващият гръцкия епирски корпус ген. Георгиос Чолакоглу подписва пред германския генерал Ханс фон Грайфенберг капитулацията на гръцката армия. По настояване на Мусолини обаче гръцката капитулация е преподписана на 23 април пред Германия и Италия. За правителството в Рим това преподписване е изключително важно, защото Германия и Италия като две съвоюващи държави следва да получат еднакви военновременни права върху окупираните територии.[60] В противен случай Мусолини дори заплашва да разтрогне съюза с Третия Райх.

[60] Петров, Б. Трикратната капитулация на Гърция през април 1941 г. В: Военноисторически сборник, София, 2005. с. 65-69.

Министърът на външните работи Александар Цинцар-Маркович и началникът на оперативния отдел на югославския генерален щаб генерал Радивое Янкович подписват акт за безусловна капитулация на Югославия. Белград, 17 април 1941 г.

От гледна точка на международното право, военните действия на Италия и Германия на Балканите през 1940 и 1941 г. трябва да бъдат анализирани през призмата на Хагската конвенция за законите и обичаите на сухопътната война от 1899 г., препотвърдена на втората Хагска конференция за мир през 1907 г. Конвенцията ясно регламентира войната като правно понятие, определя статуса на воюващите страни, техните отговорности, права и задължения както по отношение на военните и цивилните лица, така и по отношение на държавното и цивилното имущество. В чл. 3 на Хагската конвенция заляга разбирането, че воюващата страна е отговорна за всички действия, извършени от лица, влизащи в състава на нейните въоръжени сили. Според конвенцията дадена „територия се признава за заета, ако тя действително се намира във властта на неприятелската армия“ (чл. 42). От тук се извежда постановката, че в такъв случай „законната власт е фактически минала в ръцете на окупатора и последният ще вземе всички зависещи от него мерки с

цел да възстанови и осигури, доколкото е възможно, обществения ред и живот, като зачита, освен при абсолютни пречки, действащите в страната закони“ (чл. 43).

Генерал Чолакоглу (на масата вляво) и СС обергрупенфюрер Сеп Дитрих (стоящ втори отдясно) по време на подписването на капитулацията на Гърция. 21 април 1941 г.

На базата на Хагската конвенция впоследствие е изведен принципът на първата окупация, като по този начин върховният военновременен суверен над завладяната територия става правителството на победилата във военните действия неприятелска държава и то носи отговорността за случващото се в последвалия период на окупация на завладяната територия, дори и ако под една или друга форма е отстъпило част от своите военновременни права на трети страни. Значението на този принцип е още по-голямо в случаите, когато въоръжените конфликти не са двустранни, а между воюващи групи държави. В такива ситуации победата над една или няколко държави не води до прекратяването на въоръжения конфликт, а това може да стане след сключването на мирния договор, с който биха

се признали евентуални териториални промени в полза на държави от победилата коалиция. Поради тази причина в условията на Втората световна война подписването на капитулации само потвърждава юридическото преминаване на законната власт в окупираните територии в ръцете на победилите държави до сключването на мирния договор или до края на фактическото присъствие на неприятелската държава в завладяната от нея територия. По този начин по отношение на Югославия отговорен върховен военновременен суверен до края на германското военно присъствие са властите в Берлин, а по отношение на Гърция тази роля се споделя съвместно от Италия и Германия като съвоюващи държави.

Преминаването на властта в Югославия и Гърция от законните им правителства в ръцете на Германия като върховен военновременен суверен е факт, който се приема от редица държави, в т.ч. и от СССР. Така например „на 8 май 1941 г. зам.-комисарят на външните работи на СССР Вишински кани при себе си югославския посланик Гаврилович и му обявява решението на съветското правителство да прекъсне отношенията с Югославия, тъй като не е известно къде се намира нейното правителство“.[61] На 12 май 1941 г. по време на срещата между зам.-комисаря на външните работи и посланик на СССР в Берлин Деканозов и германския посланик в Москва Шуленбург, е изразено задоволство от германска страна за „постъпките, предприети в последно време от Сталин, а именно заявлението на съветското правителство, че прекратява дейността в СССР на дипломатическите мисии на… Югославия. Посолството и представителят на германското информационно бюро своевременно са телеграфирали в Берлин за това мероприятие на съветското правителство“.[62]

През този период България вече се е присъединила към Тристранния пакт и е съюзник на Германия, а нейната територия е използвана като плацдарм за германските войски при тяхното нападение над Югославия и Гърция. Още при воденето на преговорите за присъединяване към пакта през м. февруари 1941 г. между българския генерален щаб и командващия германската армия в Румъния генерал-фелдмаршал Лист е договорено, че „българска вой-

[61] Иванович, С., М. Тайны сталинской дипломатии. 1939-1945. Москва, 1992. с. 27.

[62] Россия. XX век. Документы. 1941 год. Книга вторая…, с. 194.

ска… няма да бъде употребена за нападателни действия“.[63] По онова време тази българска позиция е приета от Германия, но това се отнася за условията, когато се е предвиждало военни действия да се водят само срещу Гърция.

Със започването на германската атака срещу Югославия регионалната конфигурация става друга, поради което на 27 март 1941 г. в секретна директива № 25 Хитлер заявява, че „военният преврат в Югославия промени ситуацията на Балканите… Ние трябва да се опитаме да принудим Унгария и България да участват в операциите като им дадем надежди по отношение на Банат и Македония“.[64] Използваното от Хитлер по отношение на България понятие „принуда“ съвсем точно илюстрира степента на германския натиск върху българското правителство, като в същото време даването на „надежди“ за югославската част на Македония е нов елемент в германските планове за Балканите, защото преди това южната част на географската област Македония със Солун е била обещавана на Югославия. Същия ден висшето германско политическо и военно ръководство решава, че „сега военна подкрепа против Югославия трябва да се поиска от Италия, Унгария и в някои отношения също от България“.[65] Въпреки тези германски решения, България не се поддава на натиска и стриктно се придържа към решението си да не участва във военните действия.

Важен факт от този период представлява опитът на югославското правителство да твърди, че срещу страната му се сражават и български военни части. Поради тази причина на 9 март 1941 г. Белград се обръща към Турция да изпълни своите съюзнически задължения, произтичащи от Балканския пакт[*], и да нападне България. Анкара отхвърля това югославско искане и аргументира отговора си, че „никакви български войски не участват в герман-

[63] Архив на МВнР. Копие се съхранява у автора.

[64] Fuehrer Directives and Other Top Level Directives of the German Armed Forces, 1939 – 1941. Washington, 1948. p. 161.

[65] Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945, Vol. XII…, p. 373.

[*] Балкански пакт (Балканско съглашение, наричан още Балканска Антанта или Малка Антанта), е създаден на 9 февруари 1934 г. от Турция, Гърция, Румъния и Югославия военно-политически съюз, целящ да запази статуквото на Балканите след Първата световна война. Насочен е срещу опитите на България, Унгария и отчасти на Албания за ревизия на мирните договори и връщане на откъснатите от тях територии.

ските операции срещу Югославия".[66] Независимо от това, югославската авиация на няколко пъти нанася удари по цивилни обекти в България с надеждата да провокира ответни български действия, но София не отговаря на тези провокации, за да не даде повод да бъде разглеждана като съвоюваща държава заедно с Италия и Германия. Поради същата причина не прекъсва и дипломатическите отношения с Белград.

Тези факти по категоричен начин показват, че през разглеждания период България не е страна, участваща във военни действия, поради което не попада под разпоредбите на Хагската конвенция. Важен момент е, че при подписването на капитулациите на Югославия и Гърция няма български представители и не може да се говори за българска окупация от гледна точка на международното право. При тези условия единственият върховен военновременен суверен на бившите югославски територии е Германия, а на окупираните гръцки територии – Германия и Италия.

Германската военна кампания на Балканите приключва бързо. Още на 7 април германската армия завзема Скопие, а на 13 април в Директива № 27 от Щабквартирата на Хитлер се съобщава, че „югославските въоръжени сили са унищожени".[67] С влизането на германците във Вардарска Македония и Беломорието започва установяването на германска военновременна власт. Към югославското и гръцкото население Германия се отнася като към поданици на победени държави, чийто върховен военновременен суверен е тя.

В качеството си на такъв върховен военновременен суверен Германия е длъжна по силата на Хагската конвенция да вземе всички зависещи от нея мерки с цел да възстанови и осигури обществения ред и живот в завладените от нея югославски и гръцки територии, като зачита заварените там закони. Поради тази причина германските военни власти първоначално запазват югославската и гръцката гражданска администрация и „действащите в страната закони", защото именно такива са разпоредбите на чл. 43 от хагската конвенция.

Във Вардарска Македония обаче тази ситуация поражда недоволство сред местното българско население, което чрез вече съз-

[66] Пак там, p. 503.
[67] Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945, Vol. XII…, p. 538.

дадените свои акционни комитети се опитва да поеме в свои ръце цивилната власт. Ето как Спиро Китинчев от Скопие, впоследствие станал кмет на града, описва тези събития: „След няколко дни… отидохме в общината да видим какво се случва там. Заварихме кмета Йованович (сърбин, б.а.) и Кемал Рустем бег (пом. кмет). Като видяхме това, гражданите, които бяха с мене, изказаха недоволството си от оставането на сръбската власт и дори ми викнаха: „Хайде седни на това място“. Но аз отказах. Това не бе път за заемане на властта... Решихме да образуваме една делегация и да отидем да протестираме пред германския военен комендант. Делегацията се състоеше от… около 12-13 души... Отидохме повторно... защото общината все още се намираше в сръбски ръце... Искахме властта да се даде на скопяни... Прие ни един офицер... който ни запита кого мислим да предложим за кмет. Всички присъстващи тогава единодушно предложиха мен... Няколко дни след това бях извикан в комендатурата, където комендантът чрез преводача ми съобщи, че ме назначава за представител на българския елемент в Скопие“.[68] От тези факти е видно, че след установяването на германските военновременни власти във Вардарска Македония, първоначално там продължава да функционира югославската цивилна власт и да важи югославското законодателство. Форма на местна българска цивилната власт в района се установява впоследствие, но преди навлизането на българските войски и администрация, като тази цивилна власт е съставена от местни кадри, а се одобрява и е подчинена на германската върховна военновременна власт в лицето на местната германска комендатура.

Цесията на по-голямата част от Вардарска Македония и Беломорието от Германия на България

Необходимостта от спешно прехвърляне на немски войски на изток за нуждите на плануваното нападение над СССР става причина за желанието на Берлин да изтегли по-голямата част от германските войски от окупираните югославски и гръцки територии. За целта по негова собствена воля е взето политическото решение да се предостави на България да администрира част от югославс-

[68] Нова Македонија. Скопје, 29 мај 1976.

ката и гръцката територии. В германски меморандум от 6 април 1941 г., озаглавен „Общ план за по-късно организиране на администрацията в югославската зона" е записано, че „Македония ще попадне под България".[69] В Директива № 27 от Щабквартирата на Хитлер от 13 април се съобщава, че германската „армия ще остави една дивизия в Тракия, докато окупацията на останалата част от Тракия ще стане от българите на дата, която ще бъде определена от мен".[70]

За да гарантира своите интереси на върховен военновременен суверен, Германия чрез телеграма на германския външен министър Рибентроп, изпратена на 15 април 1941 г. до германската легация в София, изрично подчертава, че „съдбата на различните райони, принадлежащи на Югославия, няма да бъде определяна окончателно до края, до сключването на мира. Понастоящем, следователно, никакви изявления не могат да бъдат правени относно политическите цели и бъдещите граници по отношение на Македония".[71]

България ясно осъзнава, че за да запази своята роля на неучастваща страна във военната агресия срещу Югославия и Гърция съгласно разпоредбите на международното право, навлизането на българската армия и администрация може да стане възможно едва след подписването на капитулациите на двете страни. Този момент е изяснен в позицията на Турция, която на 13 април 1941 г. заявява пред Германия, че „българската армия може да влезе в действие едва след като югославската кампания приключи и когато Турция повече няма да бъде обвинявана, че не изпълнява нейните задължения към (Балканския, б.м.) пакт".[72]

Поради тази причина навлизането на български войски на югославска територия става след 17 април, а на гръцка след 21 април. С оглед на факта, че Германия остава върховен военновременен суверен, навлизащите във Вардарска Македония и Беломорието българските части нямат самостоятелно командване. На 17 април Рибентроп подписва телеграма, която на 18 април е изпратена до германската легация в София и в която се казва: „I. На българ-

[69] Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945, Vol. XII…, p. 487.
[70] Пак там, р. 540.
[71] Пак там, р. 555.
[72] Пак там, р. 503.

ската армия сега и бе разрешено да завземе: 1. Гръцка Тракия, ограничена на изток от линията Свиленград – Александруполис, на запад до линията на Струма. 2. Македония, но към настоящия момент не по-далече от линията Пирот – Враня, Скопие и от там следвайки течението на Вардар до гръцката граница. II. Германските военни власти вече са получили инструкции от Върховното командване на Вермахта. Моля, уведомете също така българското правителство и добавете, че посочената окупационна линия в Македония е само временна".[73]

Инструкциите за германското поведение в тази насока са дадени лично от Хитлер в негово секретно решение от 18 април 1941 г.: „Фюрерът сега разреши и желае влизането на български части в Тракия… Български полицейски части и войски могат да влязат в югославска територия… Тъй като германското движение ще бъде възпрепятствано от българската окупация, българските части са подчинени на германските армии в тези области".[74]

Последната част от това решение е много важна, защото разглежда въпроса за установяването т.н. български „окупационен корпус" във Вардарска Македония и Беломорието. Според З. Кръстева „българската окупационната власт, съгласно международното право (чл. 42 и чл. 43 от Хагския правилник), е установена с фактически действия – след като българските войски с разрешението на Германия са навлезли в териториите и са ги поставили под ефективен контрол".[75] Подобен извод не се подкрепя от наличните документи, според които т.н. български „окупационен корпус" не навлиза в „новите земи" в резултат на водени от него военни действия с армията на нападнатите държави Югославия и Гърция, а като последица от изрично даденото от Германия в качеството на върховен военновременен суверен съгласие да се включи в осъществяваните самостоятелно до този момент от нея окупационни функции. В предоставената на 24 април 1941 г. от К. Клодиус бележка е записано, че след като германските войски са извършили конфискации в бившата югославска област, нейното „окупиране се поема сега от българските войски", което по същество е частично прехвърляне

[73] Пак там, р. 577.
[74] Fuehrer Directives, p. 170.
[75] Кръстева, З. Правни аспекти на държавната антиеврейска политика в Царство България (1940-1944 г.). Берлин, 2018. с. 73.

на изпълняваните от Германия окупационни функции.

Това прехвърляне е само частично, защото българският „окупационен корпус“ не е единствената военна част във Вардарска Македония и Беломорието. Успоредно с него продължават да са разположени и германски военни части, към които са изградени германски комендатури, чрез които се осъществява германската върховна военновременна власт. Документите по категоричен начин показват, че т.н. български „окупационен корпус“ няма самостоятелно командване, а установеният от него „ефективен контрол“ е на пряко подчинение на германското военно ръководство.

Тези обстоятелства по никакъв начин не водят до прехвърлянето на отговорността от Германия на България, защото съгласно чл. 3 от Хагската конвенция, след като „българските части са подчинени на германските армии в тези области“, именно властите в Берлин са отговорни за извършваните действия от подчинените им военни формации.

Българската подчиненост много ясно е формулирана в това решение на Хитлер, с което се отстояват две основни цели на Германия по отношение на Македония:

1. Икономически привилегии и свободен износ от въпросните територии към Германия;

2. Транзитни права и комуникации към Гърция.

От тези документи става ясно, че българската армия навлиза в „новите земи“ едва след като е получила специално разрешение от Германия. Подобно съгласие на управляващите фактори в Берлин е необходимо, защото именно те са носители на върховната военновременна власт в окупираната от тях югославска територия. Поради тези причини в известие от 23 април 1941 г. командващият германската армия разглежда българските части като „подчинени (на немското командване, б.м.)“.[76]

Това подчинено положение ясно личи в поверителното донесение до Щаба на българската войска и началника на поделение 9521: „При навлизането на нашата II армия в Западна Тракия и Егейска Македония, германското командване предупреди Щаба на войската и Щаба на II армия, че всички намерени /заварени/ в гор-

[76] Стојчевски, Ѓ. Неколку германски документи од окупацијата на Македонија од 1941 и 1943 год.; В: Гласник на институтот за национална историја, Скопје, јануари-април 1988, с. 156.

ните области материали /храни, тютюни, оръжия, бойни припаси и др./ представляват военна плячка на германците и трябва незабавно да им се предадат. На нашите войски бе забранено каквато и да е реквизиция или изземания, поради което снабдяването им се проведе чрез подвоз от вътрешността на страната. Щабът на войската протестира пред германското командване, но безрезултатно“.[77]

Друг подобен документ от този период информира, че „германците навлязоха в Беломорието като завоеватели и следователно там се разполагаха като завоеватели. На Щаба на българската войска не е известно в какви размери германците са правили изземания, реквизиции и пр., тъй като същите не позволяваха даже и когато нашите войски пристигнаха там, да им се мешат в управлението на страната... Пред вид на това, че след слизането на нашите войски някои от тях бяха се опитали да вземат някои неща, в Щаба на войската се получи писмо от Интендантството на 12 германска армия, с което се обръщаше внимание на българското командване, че цялото гръцко имущество – държавно и частно, се счита като германска държавна плячка – имущество на Третия Райх, и следователно българските окупационни войски не могат да вземат каквото и да е от Беломорието“.[78]

Такова е положението до края на българското администриране на новите земи. В своите показания от 22 януари 1946 г. о.з. ген. Сираков, командир на Втори окупационен корпус в Беломорието, изрично подчертава, че „снабдяването на българските окупационни войски през 1941 г. в Беломорието бе уредено със снабдителна заповед по Щаба на войската, като всичко се подвозваше от Родината. Това продължи до денят на изтеглянето на нашите войски – 25 октомври 1944 г.“.[79]

На 22 април 1941 г. по време на среща с граф Чано, Рибентроп детайлизира германските икономически интереси в завладяната Югославия. Той представя позицията на Хитлер, който е „заинтересован за две неща в тази територия: 1. Повторното включване на германската зона към Райха, което вече е осъществено по закон, и 2. Гарантиране за Райха на хромовите и оловни мини при Люботен в Македония и оловните залежи в Митровица; При случая

[77] Копие на документа се съхранява у автора.
[78] Копие на документа се съхранява у автора.
[79] Копие на документа се съхранява у автора.

с България рудните мини при връх Люботен трябва да бъдат превърнати в германско предприятие, на базата на ясен договор".[80] Значението на договореностите между външните министри на Германия и Италия е изключително голямо, защото в тях на няколко пъти се използва правният термин „цесия", т.е. прехвърлянето на права от техния носител върху трета страна. По време на разговорите от германска страна е представена карта, в която Вардарска Македония и Беломорието са посочени като територии „под българска администрация".[81]

Правни основания за установяването на българската администрация във Вардарска Македония и Беломорието и нейните правомощия

На 24 април 1941 г. след проведени разговори с цар Борис III, от германската легация в София е изпратена телеграма, подписана от Рихтхофен и Карл Клодиус, заместник-началник на Отдела за икономическа политика към Министерството на външните работи на Райха, в която се съобщава, че „България е съгласна с искането на Германия да придобие собствеността върху всички залежи на хромна руда северозападно и североизточно от Скопие".[82] В документа изрично се подчертава, че това е постигнато, без у царя да остава впечатление, че „ние се опитваме по някакъв начин да се възползваме от ситуацията или да упражним натиск. Изглежда царят разбра веднага значението на въпроса за собствеността, особено в района на Скопие". По-нататък в телеграмата се казва, че с българския външен министър е разговаряно по „въпроса за собствеността на хромовите рудни мини около Скопие и други икономически и финансови желания. Този разговор означава, както може да се предполага, че ще бъде възможно да уредим тези въпроси скоро по задоволителен начин, както очаквахме".

В същата телеграма К. Клодиус информира германското министерство на външните работи за характера на документа, чрез

---

[80] Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945, Vol. XII…, p. 609.
[81] Пак там, приложение V.
[82] Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945, Vol. XII…, p. 623.

който Германия ще представи на България условията, въз основа на които на практика става установяването на българската администрация във Вардарска Македония. Клодиус подчертава, че „засега е по-добре да се избегне сключването на официално споразумение и поради това да се предложи само размяна на парафирани бележки с министъра на външните работи“.[83] До септември 1944 г. на България не е връчван друг документ, който да променя тази германска позиция.

Впоследствие германският дипломат предоставя[*] на българския външен министър Ив. Попов предварително съставения от него документ, който дълго време е обявяван от изследователите като „спогодба Клодиус – Попов“ и е разглеждан като сключено в София „тайно споразумение между Царство България и Третия Райх“.[84] Подобни формулировки са неточни, защото в дипломатическата практика съглашението или споразумението са специфичен тип документи, целящи прекратяване или избягване на спор между държави. Въпросната „спогодба“ няма заглавие, а съдържанието ѝ не е било обект на предварително и съвместно обсъждане от управляващите фактори в България и Германия, т.е. не е спазена практиката за създаване на международни дипломатически документи. Всъщност ролята на К. Клодиус е на куриер, който само предава на българския външен министър позицията на Берлин. Самият К. Клодиус е с нисък дипломатически ранг, поради което по протокол е недопустимо самостоятелно да води преговори и да съставя официални двустранни документи. Бележките на К. Клодиус са толкова незначителни от дипломатическа гледна точка, че първоначално в германското посолство в София дори няма копие от тях. Поради тази причина на 7 август 1941 г. е поискано МВнРИ да предостави „за служебно ползване заверено копие“. В това германско искане продължава да се използва термина „бившите югославски територии“.[85] Като се имат предвид тези факти, категорично може да се

---

[83] Пак там, р. 623-624.

[*] От доклада на Клодиус, написан и изпратен на 24 април вечерта се установява, че документът ще се предаде на следващия ден. Тази дата обаче не съответства на българските документи, според които подписването е станало на 24 април. Вероятно Клодиус е изготвил текста на 24 април, а на 25-ти Попов се е запознал с него.

[84] ЦДА, Ф. 176 К, оп. 8, а.е. 967.

заяви, че предоставените от Клодиус на Ив. Попов бележки от 24 април не са двустранен германо-български договор. Поради тази причина този документ никога не е внасян за разглеждане и одобрение в Народното събрание.

От съдържанието на предадените от К. Клодиус бележки е видно, че германската страна запазва за себе си основните права, произлизащи от подписаната на 17 април 1941 г. капитулация на Югославия. Поради тази причина за „завзетата от България част на бившата югославска държава“ изрично се заявява, че това са „области, които при едно окончателно уреждане ще се дадат на България“. По този начин отново е потвърдена позицията на германския външен министър Рибентроп, че „съдбата на различните райони, принадлежащи на Югославия, няма да бъде определяна окончателно до края, до сключването на мира“. Българският външен министър няма възможност да изрази своя позиция, а само преподписва бележката при получаването ѝ, каквото е изискването на германското министерство на външните работи.

От бележките на Клодиус се установява, че съгласно германските условия през целия военен период българското правителство поема задължения, с които се гарантират правата на германците в окупираните Македония и Моравско, за които изрично се подчертава, че са „отстъпени (от Германия, б.м.) на България области“. Използването на понятието „отстъпване“ показва доброволния характер на този акт, поради което България не може да бъде разглеждана като окупатор по силата на Хагската конвенция. От германска страна не са споменати никакви условия, при които става това „отстъпване“. Документът гарантира „присъствието на германски войски в тези области“, чиято издръжка се поема от България, а в същото време България не придобива реални права върху тях. От гледна точка на международното право са важни следните пет положения:

1. Германия в качеството си на върховен военновременен суверен отстъпва на България функции, които се свеждат единствено до администриране на по-голямата част от Вардарска Македония, Западните покрайнини и източните части на Поморавия.

2. Германия запазва за себе си правото да експлоатира и в бъдеще и свободно да изнася без всякакви ограничения добити от

---

[85] ЦДА, Ф. 250 Б, оп. 1, а.е. 48, л.12.

нея сурови материали в тези две области. Стопанството в тези територии фактически е приобщено към Райха, като дори и часовото време е уеднаквено с това в Германия. В резултат на това между „стара България“ и администрираните от нея „нови земи“ съществува един час разлика.

3. Конфискациите, извършвани от германските войски, остават единствено в полза на Германия.

4. Германия си гарантира присъствието на германски войски в тези области, като разходите за тяхната издръжка се поемат от правителството в София. При това положение България не получава военновременен суверенитет върху тази територия, а упражняването на германската върховна власт в нея е гарантирано чрез функционирането на германските комендатури.

5. Икономически значимата югославска и гръцка държавна собственост в администрираните от България територии подлежи на германско принудително управление. Военновременното притежаване от Германия на този тип държавна собственост в „новите земи“ е ясно указание, че в нейни ръце остава върховната военновременна власт.

По-голямата част от въпросните права на Германия произтичат от чл. 53 и 55 на Хагската конвенция, по силата на която тя става върховен военновременен суверен, поради което продължава тя, а не България, да управлява и ползва югославското държавно имущество. Ако подобно поведение на нацистка Германия произтича от факта, че властите в Берлин се явяват върховен военновременен суверен в „новите земи“, то тяхното разглеждане като военнооперативна и единствената комуникационна зона, през която преминава ЖП линията Белград-Солун и по която непрекъснато се транзитират германски войски, оръжия и стоки за нуждите на германската военновременна администрация в Гърция, е важен аргумент да не се допускат каквито и да било изменения в установеното статукво.

Единствените права, които Германия реално предоставя на България, произтичат от чл. 48 и чл. 49 на Хагската конвенция. Те се изразяват в приходи от облагане с данъци и такси на местното население във връзка с неговото администриране.

(6)

1. Германия има право да продължи, безъ всѣкакво ограничение, започнатата отъ нея експлуатация на индустриялни сурови материяли, преди всичко на минерали, въ завзетата отъ България часть отъ бившата югославска държава. Горното се отнася не само до вече разрешени концесии, но и до предприятия, които ще се почнатъ сега или по-късно. Германия може да изнася безъ всѣкакво ограничение всички сурови материяли, добити отъ германски дружества въ тези области.

Въ областитѣ, които при окончателното уреждане ще се присъединятъ къмъ България, Българската държава ще държи особена смѣтка за германскитѣ интереси, когато ще отстѫпва нови концесии. Българското правителство заявява, че е съгласно щото хромовитѣ мини, които се намиратъ въ отстѫпенитѣ на България области, западно, северо и северо-източно отъ Скопие, да станатъ германска собственость.

2. Конфискациитѣ, извършени отъ германскитѣ войски въ бивши югославски области, завзети сега отъ българскитѣ войски, ще бѫдатъ запазени въ полза на Германия.

3. Разходитѣ за германскитѣ военни постройки, които се намиратъ въ завзетитѣ отъ България бивши югославски области, ще бѫдатъ понесени отъ България докато трае войната, дотолкова, доколкото се касае до разходи, които сѫ направени въ самитѣ тези области.

Освенъ това, България ще понесе и разходитѣ, които се явяватъ въ бившитѣ югославски области, завзети отъ България, вследствие на присѫтствието на германски войски въ тези области и които разходи сѫ покрити чрезъ издаването на Германски кредитни касови бонове. Сѫщото важи и за разходитѣ, които ще явятъ евентуално и въ бѫдеще въ тези области. Съгласно съ това, Българската Народна Банка ще обмѣня по клиринговия курсъ германскитѣ кредитни касови бонове, които сѫ били издадени отъ германскитѣ войски въ завзетитѣ отъ България области и ще ги поставя безвъзмездно на разположение на Главното управление на Германската Кредитна Каса.

4. Неприятелската собственость въ завзетитѣ отъ България области подлежи на германско принудително управление. Това не се отнася до собственостьта на поданицитѣ на бившата югославска държава.

5. Българското правителство е съгласно, щото пѫтуващитѣ работници които произхождатъ отъ завзетитѣ отъ България бивши югославски области и които до сега сѫ били настанявани въ Германия, да работятъ и за напредъ въ Германия. То ще следи да не създаватъ пречки за по-нататъшното спазаряване на такива пѫтуващи работници за Германия.

6. България отговаря спрямо Германия и нейнитѣ поданици, съответно на областитѣ, които ще ѝ бѫдатъ дадени при окончателното уреждане на положението на бившата югославска държава, за задълженията на бившата югославска държава и на югославската народна банка.

-о-о-о-о-о-

Българският превод на бележките на К. Клодиус,
връчени на Ив. Попов на 24 април 1941 г.

Важно е да се подчертае, че същите тези принципи залягат и в предоставения на 27 април от Клодиус на Попов друг документ, отнасящ се за администрирането от България на Беломорието, доскорошна гръцка територия, т.е. това са общи принципи, отнасящи се за всички окупирани от Германия и предоставяни на българските власти за администриране територии.

Това означава, че въпреки частичното прехвърляне на права върху България за администриране на въпросните югославски и гръцки територии, Германия остава носител на върховния военновременен суверенитет и че за да гарантира произтичащите от този факт права, тя запазва макар и намалено германско военно присъствие във Вардарска Македония и Беломорието. В различни германски издания от този период тези земи не са посочени като част от България, а само като намиращи се „под българска администрация“[86] или като „германска окупационна зона, придадена за администриране на България“.[87]

На 26 април 1941 г. назначеният за областен директор на Скопска област Антон Козаров издава заповед № 1, в която се казва, че „днес – 26 април 1941 г. в района… се установява редовна гражданска, административна и официална власт на царство България… В така установената област от днес влизат в сила всички граждански и административни закони на царство България. Всички граждански, административни и полицейски власти, действали до днес, престават да функционират… Приканвам населението да запази пълно спокойствие, ред и да продължава своята стопанска дейност, като даде пълна и безрезервна подкрепа на установената гражданска, полицейска и общинска власт“.[88]

Важен момент в заповедта на областния директор е, че с нея се прекратява дейността на всички функционирали до този момент граждански, административни и полицейски власти, но не и на установените след германската окупация военни власти. А във военновременни условия именно военната власт е върховна и нейният носител олицетворява суверена. Този принцип ясно личи в специ-

---

[86] Виж например Das Reich, Berlin, 18.10.1942.

[87] Попов, ген-лейтенант. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. София, 1993. с. 266.

[88] Македония. бр. 2. Скопие, 3 май 1941 г.

алната инструкция, издадена от командващия силите на Вермахта в Беломорието генерал Ойген От. В раздел „Юрисдикция“ е разпоредено императивно: „Престъпленията, извършени от цивилни граждани в окупираните територии, са обект на юрисдикцията на съответните германски военни съдилища. Германските военни инстанции (съдилища) си запазват правото да се откажат от разглеждане на дела в полза на българските съдилища само след проверка на всеки отделен случай до степен, която считат за уместна“.[89] От по-късни германски документи става ясно, че това е практика, която гарантира екстериториалност на германските представители в „новите земи“.

На 14 май 1941 г. е проведено заседание на Народното събрание в София, при което министър-председателят Б. Филов прави единствено „съобщение във връзка със заемането от нашите войскови части и администрация на новоосвободените български земи“.[90] Никъде в това съобщение не се споменава, че българските войски и администрация навлизат във Вардарска Македония и Беломорието по силата на какъвто и да е двустранен или международен договор, поради което и не е направено предложение за одобряване от НС на тези действия, а информацията за тях е дадена само за сведение на народните представители.

При това положение Германия остава носител на върховната военновременна власт в „новите земи“, поради което няма абсолютно никакво значение какво впоследствие твърди българската държавна пропаганда за вътрешнополитическа употреба. Правителство в София се съобразява с ясно изразените позиции от германския външен министър Рибентроп и от служителя на външното министерство К. Клодиус, че през този период няма да се договаря съдбата на териториите, принадлежали на Югославия и Гърция, а тя ще бъде определена при сключването на мирния договор. В България се отчита фактът, че Вардарска Македония и Беломорието не са отстъпени от правителствата на законновладелите ги Югославия и Гърция, а от Германия, която след военна победа, последвана от

---

[89] Боздуганов, Г. Изселването на евреите от българските окупационни зони в Тракия, Македония и Пирот през 1943 г. В: Дипломация. 13/2015. София. с. 93. ЦДА, Ф. 890, Оп. 1, а.е. 22, л. 127-128.

[90] Стенографски дневници, 25 ОНС. Стенографски дневник на 84. Заседание. 14 май 1941 г. с. 2215.

подписани капитулации, ги владее като военновременен суверен, но не е сключен мирен договор, който да е променил международно признатите граници. Поради тази причина властите в София уведомяват германската страна, че „както в Македония, България смята тази окупация на Тракия за предварителен етап от нейното реинкорпориране към майката-родината“.[91] Съгласно международното право, такъв „предварителен етап“ приключва при сключването на мирен договор.

През целия период от април 1941 до октомври 1944 г. във Вардарска Македония се запазват германските комендатури като от наличната документация е видно, че българските военни и административни власти в областта са на тяхно подчинение. Така напр. в инструкцията на командващия силите на Вермахта в Беломорието генерал Ойген От е записано, че „в населените места, окупирани от германски и български части, германските военни власти поемат командването“.[92] Особено важно е присъствието на германските свързочни роти в тези селища, през които преминават линиите, с които се обезпечават телефонните и телеграфните връзки между Белград, Солун и Атина, като по този начин се разпространяват заповедите на германското военно командване „Югоизток“. Присъствието на германски войски като пребиваващи или транзитно преминаващи през „новите земи“ е постоянно явление. Така например на 5 септември 1941 г. през българската административна зона се премества от Солун в Белград германския 125-ти пехотен полк.[93] В нота на американския генерален консул в Истанбул от 7 август 1943 г. се съобщава, че „между Гевгели и Скопие нашият информатор е видял пет или шест влака с германски войници“.[94] Смята се, че през 1943 г., когато се осъществява депортацията на еврейското население в „новите земи“, германската армия на Балканите е съставена от 600000 души със силно централизирано ръководство, поверено на фелдмаршал фон Вайкс, началник на германското командване „Югоизток“ със седалище в Солун.[95] При необходимост

[91] Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945, Vol. XII…, p. 843.

[92] Боздуганов, Г. Изселването на евреите от…, с. 93. ЦДА, Ф. 890, Оп. 1, а.е. 22, л. 127-128.

[93] German Antiguerrilla Operations in the Balkans…, p. 79.

[94] Kitroeff, A. Documents: The Jews in Greece 1941 – 1944. Eyewitness Accounts. Journal of the Hellenic diaspora. Vol. 12 (3). New York, Pella Pub. Co.,1985. p. 20.

[95] German Antiguerrilla Operations in the Balkans…, p. 79-80.

тези войски могат бързо да бъдат изпратени до всяка критична точка на Балканите. Според информация на германското военно аташе в София от юли 1944 г., броят на немските войници в България през юни с. г. е 20 924, а през юли е 22 021 души.[96] Повечето от тях са дислоцирани в „новите земи“, а броят на транзитно преминаващите е още по-голям. От германски документи е видно, че в България действа и германска военно-полева полиция, която самостоятелно осъществява обстойни проверки.[97] В подобна ситуация България няма реална възможност сама да се противопостави на германските власти.

Трябва да се има предвид, че чрез постоянното си военно присъствие в „новите земи“, Германия отстоява не само военно-стратегически, но и външнополитически и икономически интереси. Известен е случаят с френския консул Дьо Гиз със седалище на консулския окръг в Скопие. Тъй като България не е била във война с Франция, след установяването на българската администрация МВнРИ дава съгласието си френският консул да остане в Скопие като „свободен чужд гражданин“. Германските военни власти обаче протестират и на Дьо Гиз е заповядано да напусне областта.[98]

Особено важна е информацията за германското икономическо присъствие в „новите земи“. Още през април 1941 г. охраната на основните стопански обекти и най-вече на мините е поета от единици на Вермахта, които остават там да изпълняват тези функции до октомври 1944 г. Тези германски военни части обезпечават не само сигурността на компаниите от Райха, които са поели експлоатацията на стопанските обекти, но и транспорта на суровините и готовата продукция.[99] През целия период 1941-1944 г. в „новите земи“ функционират различни германски предприятия, които без всякакви формалности изнасят суровини и готово производство за Германия. Германските икономически дейности са структурирани в комисариати по отделни отрасли. Съществуват Германски комисариат по минното дело в Македония, Германски комисариат за тютюните в Македония и др., които са явни. Освен тях има и

[96] Третиот Рајх и Македонија. 1941 – 1945 (документи). Скопје, 1996. с. 121.

[97] Боздуганов, Г. Почти невъзможно. Царство България и..., с. 35.

[98] Бойдев, В. От поручик до... с. 234.

[99] Schönfeld, R. Deutsche rohstoffsicherungspolitik in Jugoslawien 1934-1944. Vierteljahrshefte für zeitgeschichte. 24 Jahrgang 1976. Heft 3. p. 252.

икономически структури, работещи под прикритие. Такава напр. се занимава с износа на афион (сънотворен мак). Самият факт, че в името на подобни стопански структури фигурира изразът „в Македония“ и че такива германски предприятия не функционират в международно-признатите граници на България до април 1941 г., показва, че Германия по категоричен начин разграничава различния статут на „новите земи“ и „старите предели“. В германските архиви за комисариатите във Вардарска Македония е посочено, че те се ръководят от „упълномощен представител за икономиката в Сърбия“.[100] Тази функция се изпълнява от Франц Нойхаузен със седалище в Белград, който е и генерален представител за добив на метални руди в завладените от Германия части на Балканския полуостров.

Първомайска манифестация на служителите, работещи

в Германския комисариат за тютюните в Македония. Скопие, 1942 г.
В горния ляв ъгъл е увеличен надписът на носената табела.

Особено мащабна дейност във Вардарска Македония раз-

[100] Bundesarchiv, BArch R 26-VI/1054.

вива германската фирма Фридрих Круп (Friedrich Krupp AG). Според нейния директор д-р Уфер, през периода 1941-1944 г. фирмата е инвестирала 22 млн. райхсмарки в мините за хромова руда.[101] Круп създава редица свои обекти като фабриката за производство на хромов концентрат в Генерал Жостов (днес кв. Гьорче Петров) близо до Скопие, мина Трепча край Злетово, рудниците край Валандово, медната мина Луда Яна и др. Под германски контрол са и мините Алатини. При извършването на стопанска дейност във Вардарска Македония, Германия контролира или придобива местния еврейски капитал. Така напр. Круп купува 12,5% от довереника на вече конфискуваната „еврейска собственост“ на главния акционер Мосес Асео в мините Йесерина.

За извършеното от Круп строителство може да се съди по това, че през пролетта на 1944 г. във Вардарска Македония започва да функционира завод за преработка на 50000 тона сурова руда на две смени. Претърпените загуби от нерентабилното производство се поемат от Райха, като за целта е създаден специален „компенсационен фонд“ към министерство на икономиката в Берлин. Германската трудова организация Тод (Organisation Todt, OT), която е пряко подчинена на Имперското министерство на оръжията, боеприпасите и въоръжаването в Берлин, осъществява и поддръжка на шосейната мрежа, за да могат да се придвижват германските транспортни средства.[102] През този период германските военни власти в „новите земи“ изцяло контролират и железопътния транспорт. Само във Вардарска Македония през периода 1941-1944 г. за охрана и поддръжка на железопътната мрежа Берлин влага 91 млн. райхсмарки. Германският контрол върху железопътната мрежа в „новите земи“ е от стратегическо значение за Райха. Чрез нея към Райха се транспортира за нуждите на военната му индустрия цялото необходимо количество хром, внасяно от Турция или добивано във Вардарска Македония. Движението на германските влакове е с приоритет и това системно пречи да се спазва разписанието на пътническите влакове на БДЖ.

Разгледаните мащабни германски стопански дейности във Вардарска Македония и Беломорието не могат да бъдат осъществявани без функционирането и контрола на германската върховна

---

101 Schönfeld, R. Deutsche rohstoffsicherungspolitik in…, p. 253.

102 Бойдев, В. От поручик до..., с. 236.

военновременна власт. Паралелно съществуващата българска административна власт има помощни функции, като при възникването на спорове между двете власти крайното решение се взима от германската, тъй като тя е носител на суверенитета. Този извод се потвърждава от редица документи, в които е отразена съществувалата практика. Така например в изложение относно възникналия вследствие на германските конфискации продоволствен проблем във Вардарска Македония се съобщава следното: „На 4 май н. г., според данните на комисаря на град Скопие, същият разполага с около 600 тона брашно за около 20-30 дни. Комисарството е издало заповед за примес на 30% царевица в хляба, но германското командване се е противопоставило и заповедта е била отменена. Същото не се е съгласило и с продажбата на студен хляб. В задържаните складове от германските войски има още около 100000 торби брашно и жито. Чрез съответни постъпки, направени тактично, ще може да се осигури снабдяването на града до нова реколта. Наредих на комисаря да уреди, в съгласие с германските власти, щото хляба за населението да се прави с 30% царевица и продава студен, а за германските войници да се вади чист пшеничен хляб и да се продава пресен. Разбира се, че за тази мярка е необходимо съгласието на германските военни власти“.[103]

Повече от месец след установяването на българската администрация във Вардарска Македония, в официално сведение до Централното управление на Дирекцията на полицията в София от 31 май 1941 г. за положението в Битолска и Скопска област се казва: „Какво правят германците? Съществува организация, която се грижи за плячката, за събиране всички материали, за събиране повредени машини, бойни припаси, оръжие и пр. Съществува и друга негласна организация, която вечер обгражда улици, спира камиони пред магазините и товари стоки, каквито може и пожелае. Влизат отделни войници, снемат цели топове, не един, не плащат – излизат; други влизат, плащат само за спомен. Германската марка – тя е в ход, но с изгледи дали ще се обменя. И под тоя страх магазините в големите градове, след като са разграбени, сега стоят заключени и от тях не се продава, защото казват: „Те грабят“. Това обстоятелство е принудило населението да търси подкрепата на нашата (българската, б.а.) полицейска власт… А едни германски части заминават,

[103] Копие на документа се съхранява у автора.

други идват на почивка, повтарят вчерашното и краят не се вижда“.[104]

След първоначалната еуфория в България през април 1941 г., ръководните фактори в София все по-ясно си дават сметка, че въпросът с Вардарска Македония и Беломорието не е решен. В тази насока изключително важен е фактът, че след установяването на българската администрация в „новите земи“, в тях не се провеждат парламентарни избори. Поради тази причина тяхното население не е представено в Народното събрание в София.

Фактическото положение на нещата е отразено много ясно в спомените на ген. В. Бойдев, командващ V българска армия в Македония. Той описва речта на цар Борис III на 3 октомври 1942 г. в Скопие по следния начин:

„Царят се яви на балкона. След като благодари за топлото гостоприемство, той завърши краткото си слово със следните думи:

- Желая щото в бъдещото устройство на света Македония да намери своето достойно място.

Той не каза нищо за обединението ѝ с България и това направи лошо впечатление на всички. Когато се връщахме в салона, аз му обясних – тия думи няма да се харесат на македонците. Той обаче заповяда аз да напиша уводната статия в македонския вестник „Независима Македония“[*], без да променям нито дума от неговата реч. Нареди също така да предам на журналистите написаното от мене и за другите вестници. От всичко това разбрах, че и той вече на вярваше каква ще е бъдещата участ на тази изстрадала страна“.

След тази среща, по отношение на статута на Македония

---

[104] Българското управление във Вардарска Македония (1941 – 1944). Документален сборник. София, 2011. с. 47.

[*] Името на вестника е сгрешено, тъй като когато пише спомените си през 1964-1967 г. ген. Бойдев не ползва архивни източници. Става въпрос за в. „Целокупна България“. В броя на вестника от 6 октомври 1942 г. наистина съществува уводна статия със заглавие „Царските слова“, подписана от ген. – майор Васил Бойдев. В нея думите на цар Борис III са представени по следния начин: „Македония, тая многострадална земя, която винаги е носила факела на българщината, при щастливото и благоденстващо развитие на общото Отечество, ще намери онова място, което заслужава… в бъдещото развитие на нашето Отечество да намерите онзи културен напредък и разцвет“. От условностите и използването на бъдеще време от царя, наистина може да се направи извода, че според него въпросът за Македония не е решен, а разговорът между него и ген. Бойдев наистина се е състоял.

ген. В. Бойдев води и насаме разговор с цар Борис III. Той пише: „Предложих на царя в Македония да се назначат титулярни български владици, да се издаде Указ за присъединяването на Македония към България, да се произведат избори за народни представители (такова е желанието на македонците). Настроението на царя спадна: Много избързват! В онова, което им говорих одеве, нарочно бях сдържан. Вижте международната обстановка! Положението на фронтовете е колебливо, неопределено, вдъхва недоверие в крайната победа на тройната ос… Хитлер се чуди каяк да скърпи нови сили за Източния фронт. Няма да остави и нас настрана… Разбира се, всичко това е строго поверително. За какви владици и избора на народни представители ми говорите! Знам, големите надежди на народа в Македония не трябва да се помрачават“.[105]

Описаната от цар Борис III ситуация на практика разкрива неравноправно българо-германско двувластие[**], което е отразено и в юго-македонската историография. Тя е кате[*]горична, че „покрай българските въоръжени сили (в Македония, б.м.), съществуват и германски единици, команди и полиция... Целият германски военен и полицейски апарат в Македония се меси в работите на българските... власти“.[106]

---

[105] Бойдев, В. От поручик до... с. 243-244.

[*] Съществуването на двете паралелни български и германски власти не може да бъде оприличено на класически кондоминиум, подобен на установеният през 1918 г. между Германия, Австро-Унгария, Турция и България кондоминиум над Северна Добруджа. При кондоминиума има равна или договорена отговорност на отделните власти, докато във Вардарска Македония след април 1941 г. липсва какъвто и да било договор за споделяне на права, поради което отговорен военновременен суверен е Германия, а България само администрира областта.

[106] Историја на македонскиот народ, т. 3. Скопје, 1969. с. 283. Същият абзац фигурира и в съкратеното издание от 1988 г. на този колективен труд, което говори за трайна констатация в юго-македонската историография по този въпрос.

ГЛАВА II
СЪДБАТА НА ЕВРЕЙСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВЪВ ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЯ И БЕЛОМОРИЕТО

Антиеврейско законодателство и практика във Вардарска Македония преди установяването на българската администрация

Сложната външнополитическа обстановка на Балканите след избухването на Втората световна война води до засилването на нацисткия интерес и натиск в региона. За да се смекчи отчасти този натиск, в Югославия още през 1939 г. и особено през 1940 г. се забелязват сигнали за правителствен антисемитизъм, отразен в някои печатни медии. Също така до училищата през август и началото на септември за учебната 1940/41 година се нарежда провеждането на някои антиеврейски мерки. В началото на новата учебна година, на 3 септември 1940 г., министърът на народното просвещение издава заповед до директорите на гимназиите, че еврейските деца не могат да бъдат записвани в първи клас и такива деца не трябва да се допускат да посещават учебните часове. Първоначално югославското общество смята, че това е недоразумение, но на 25 септември 1940 г. започва антиеврейска кампания, която придобива огромни размери. Особено активен е сръбският в. „Време“, като обект на атака в неговите статии са тези сфери на обществения живот, в които се предвижда да се ограничат правата на югославските евреи.[107]

На същата дата министърът на вътрешните работи Антон Корошец изпраща до министър-председателя Драгиша Цветкович проект на „Указ за записване на лица от еврейски произход за студенти в университети, гимназии с университетски ранг, висши, средни, учителски и други професионални училища“. Този доку-

[107] Лазић, Ж. Numerus clausus 1940 – Уредбе о ограничавању права Јевреја у Краљевини Југославији. Докторска дисертација. Ниш, 2015. с. 177.

мент, заедно с „Указ за мерките, отнасящи се до евреите, извършващи дейности с предмети за човешка консумация“, са приети единодушно на заседание на югославското правителство на 5 октомври 1940 г. и веднага влизат в сила на цялата територия на Югославия с изключение на Бановина Хърватия.[108]

Двата указа съдържат редица ограничителни разпоредби срещу евреите. Изключение се прави единствено за тези евреи, които имат заслуги към Югославия, което на територията на Вардарска Македония означава към сръбската кауза и свързаната с нея по това време политика на сърбизация на местното население.[*] Указът относно образованието постановява, че общо само десет лица от еврейски произход могат да бъдат записани в Белградския университет или в неговите факултети в Сараево, Скопие и Суботица за студенти първа година, и нито едно такова лице в Университета в Любляна. В първи клас на гимназиите и педагогическите училища се предвижда да бъдат приети толкова ученици от еврейски произход, колкото е процентът на еврейското население „в съответната училищна територия“. Като се има предвид тогавашната възрастова структура на населението, при която делът на лицата в ученическа възраст е по-голям от общия дял на еврейското население, това автоматично води до недопускане на деца с еврейски произход в образователната система на Югославия. На 5 октомври 1940 г. Министерският съвет приема за учебната 1940/41 г. акт № 1323, съдържащ Наредба за записване на лицата от еврейски произход. По предложение на МВР в Белград е решено, че във всички реални и класически гимназии, намиращи се на територията на Белградската градска администрация и в Бановините Вардарска, Върбаска, Дравска, Дринска, Дунавска, Зетска и Моравска, в първи клас на учебната 1940/1941 г. могат да запишат само 108 евреи, граждани на Югославия.

---

[108] Службене новине Краљевине Југославије. Број 229-LXXX-А. Београд, субота, 5 октобар 1940.

[*] До 1944 г. основният спор относно мнозинството от населението на географската област Македония е дали е българско, гръцко или сръбско, като на територията на Вардарска Македония югославските власти го регистрират като сръбско. След 1944 г. в комунистическа Югославия по-голямата част от същото това население е обявено за „македонско“, което потвърждава, че не е сръбско и следователно официалната политика на Белград в областта до 1941 г. е била безспорно асимилационна.

Разпределението на тези бройки във Вардарска Македония е както следва: четирима евреи могат да се запишат в женската гимназия „Кралица Мария“ в Скопие; пет в 2-ра мъжка реална гимназия в Скопие; шестима в смесената гимназия в Битоля; четирима в женската гимназия в Битоля и трима в реалната гимназия в Щип. Отпуснатите бройки създават тежко положение в Скопие и Битоля, където има многобройна еврейска общност. В Скопие 20 деца не са приети в първи клас на гимназията, а единадесет записани ученици са изключени от Втора мъжка гимназия, 13 ученички от Първа женска гимназия и 5 ученици от Държавната търговска гимназия. Поради тези причини еврейската общност е принудена да организира частни ежедневни курсове, в които неприетите и изключени ученици да продължават образованието си. В Битоля 25 ученика не са приети в първи клас и те са изпратени да се обучават в Скопие в частно училище.

Вторият указ забранява на евреите да извършват бизнес с предмети за човешка консумация. На контрол от страна на държавата подлежат всички търговски складове и магазини, които се занимават с търговия на едро с хранителни стоки за хората, независимо дали собствениците им са физически или юридически лица и дали са евреи. Всички онези обекти, чиито собственици или съсобственици в деня на влизане в сила на указа са евреи или чийто капитал е изцяло или в голяма степен в ръцете на евреи, се считат за еврейски. Акционерните дружества, дружествата с ограничена отговорност и кооперациите се считат за еврейски, ако ръководството, директорите, прокуристите на дружеството или кооперацията са предимно евреи.

Общинските администрации в районите, където се намират магазините, отговарят за извършването на контрола. Въз основа на тази наредба компетентният орган взима решение кои магазини ще бъдат проверени и забранени за по-нататъшна работа и кои от тях могат да продължат да работят. Срещу тези решения няма процесуално средство за защита или административно-съдебно производство, както и иск за обезщетение. Въз основа на решението на компетентните органи за забрана на по-нататъшната дейност на търговските обекти, се предвижда издаване на решение и те официално са заличавани от регистъра на магазините. Компетентният орган, взел решението за забрана на по-нататъшната работа, опред-

еля срока за ликвидация на текущия бизнес, който не може да бъде по-дълъг от два месеца. Местните съдилища, въз основа на доклада на компетентния орган за забрана за по-нататъшна работа, извършват заличаването в търговския регистър на фирмите, на които е забранена по-нататъшната дейност.

При промишлените предприятия, които съгласно указа се считат за еврейски и се занимават с производство на хранителни продукти за хора, се предвижда или забрана на дейността им, или общинската администрация да назначи комисар за сметка на предприятието. Задачата на такъв комисар е да се грижи за редовността на работата на предприятието. Заповедите, издадени от комисаря при изпълнение на задълженията му по разпоредбите на указа, са задължителни за ръководството и персонала на дружеството. Ръководството и служителите на дружеството са длъжни да предоставят на комисаря при поискване от негова страна цялата необходима информация и да му дадат възможност да прегледа търговските книги, документите и кореспонденцията на дружеството, както и търговските помещения.

От датата на влизане в сила на указа, на нито един евреин или на компания с еврейски капитал не се издават разрешения или лицензи за извършване на търговска дейност с продукти за човешка храна. Неспазването на указа за мерките, отнасящи се до евреите, извършващи дейности с предмети за човешка консумация, се наказва с лишаване от свобода до две години и глоба до 500000 динара. Същото наказание заплашва и евреи, които използват друго лице като привиден носител на правото да се извършва търговия с хранителни продукти за хора, както и лица, които им позволяват да извършват такава търговия въз основа на свое право.

Приетите два указа са пример за разработването в Югославия на законодателство, противоречащо на нейната Конституция, в чийто чл. 4, в частта за гражданските права и задължения, се казва, че „гражданството в цялото кралство е едно, всички граждани са равни пред закона“. Такъв тип ограничения биха могли да се въведат според Конституцията евентуално в условията на криза, недостиг на храна, при наличието на военно положение, но в такива случаи става валидно военното законодателство. В случая формулирания от властите в Белград държавен интерес надделява над

принципа за гражданското равенство.[109]

Такава е антиеврейската практика в Югославия, когато в началото на април 1941 г. нацистките войски започват да навлизат на нейна територия. Успоредно с разполагането на хитлеристката армия започва действието на т.н. айнзацгрупи, известни още като мобилни наказателни групи към Главното управление за сигурност на Райха начело с Адолф Айхман. Изпратената от Берлин група е наречена Айнзацгрупа Югоизток. Седалището на групата е в Белград и от там се командват подразделенията в други градове, сред които и Скопие.[110] Само за три дни, от 7 до 9 април 1941 г. германската армия събира стоките от почти всички бивши еврейски дюкяни в Скопие.[111] През този кратък период антиеврейската политика във Вардарска Македония е възложена на Теодор Данекер, дотогавашен германски генерален консул в Скопие.

Интерес представлява и фактът, че югославското емигрантско правителство*, установило се окончателно през юни 1941 г. в Лондон, едва в началото на юни 1943 г. взима официално решение за отмяна на приетото през 1940 г. в Югославия антиеврейско законодателство. За целта министър-председателят Слободан Йованович изпраща писмо до Световния еврейски конгрес, в което съобщава, че югославското правителство отменя всички антиеврейски мерки, приети в Югославия до март 1941 г. На 7 юни 1943 г. Генералното консулство на Югославия в Йерусалим съобщава, че „кралското правителство е решило да не признава никакви законови заповеди, укази и разпоредби с антисемитски характер, които са били приети в Югославия в епохата, предхождаща влизането на на-

---

[109] Лазић, Ж. Numerus... с. 181-182.

[110] Матковски, А. Трагедијата на Евреите од Македонија. Скопје, 1962. с. 37-38.

[111] Пак там, с. 36.

* Югославското правителство в изгнание е официалното правителство на Кралство Югославия от април 1941 г. След нахлуването на нацистка Германия, югославското правителство се евакуира първоначално в Гърция, след това последователно в Палестина, в Кайро и от юни 1941 г. в Обединеното кралство. На 29 ноември 1943 г. ЮКП начело с Й.Б. Тито провъзгласява създаването на Демократична федеративна Югославия и Националния комитет за освобождение на Югославия, който е фактическо комунистическо правителство. На 16 юни 1944 г. Тито и тогавашният министър-председател на югославското правителство в изгнание Иван Шубашич подписват Вишкото споразумение, което предвижда обединението на двете югославски правителства.

шата страна в настоящия конфликт“.[112] Официалното решение в тази насока е взето на 12 юли 1943 г.[113]

Тази късна отмяна на предвоенното антиеврейско законодателство е трудно да бъде обяснена по друг начин освен с наличието на антисемитски настроения сред някои от членовете на югославското емигрантско правителство. Това е и една от причините от негова страна да не е проявяван интерес към трагичната съдба на югославските евреи след нацистката окупация, в това число и към депортирането на евреите от Вардарска Македония през март 1943 г.

Антиеврейско законодателство и практика в България преди установяването на българската администрация във Вардарска Македония

Оказваният през 1940 г. германски натиск върху България за присъединяване към Тристранния пакт има пряко отношение и към налагането на нацисткото виждане за еврейското население. През периода, когато цар Борис III съумява да лавира успешно срещу германския натиск за присъединяване към Тристранния пакт, не са предприемани действия в посока ограничаване на гражданските права на евреите. През м. август при посещение на българския министър-председател Богдан Филов и външния министър Иван Попов в Германия, германската радиостанция „Радио Дунав“ съобщава, че „България не може да бъде приятел на Германия, докато не приеме закон срещу евреите“.[114] Това е ясен сигнал, че Берлин гледа враждебно на подобна българска политика.

След избухването на итало-гръцката война на 28 октомври 1940 г. и декларациите на Хитлер, че ще се притече на помощ на своя съюзник Мусолини, става ясно, че идването на германските войски на Балканите, в т.ч. и в България, е неизбежно. В наши дни

---

112 АЈ 103-2014/2015, ф 44, пов. Бр. 3794, М. Грол генералном конзулату у Јерусалиму. 7 Јун 1943.

113 Поповић, Н. Јевреји у Србији 1918-1941. Београд, 1997. с. 143.

114 Българска академия на науките. Институт за исторически изследвания. Мостът на спасението. Транзитът на евреи през България в годините на Втората световна война. София, 2022. с. 65.

се водят спорове дали управляващите фактори в София са приели доброволно или под натиск антиеврейското законодателство. Безспорен факт обаче е, че по това време Германия е възприела антиеврейска вътрешна и външна политика, поради което единствената възможност за избягване на директното прилагане на германските репресивни мерки върху еврейското население в страните от германската сфера на влияние е превантивното въвеждане в тях на законодателство, което да задоволява нацистите, но в същото време част от мерките да бъдат смекчени. Очевидно е, че в конкретните военновременни условия липсва реален избор между добро и зло, а възможностите единствено се свеждат до ориентиране към по-малкото или по-голямото зло. Това е водещият мотив на управляващите фактори в София, които избират като опит да се притъпи германския натиск при предстоящото навлизане на германски войски и присъединяването на България към Оста, да започне обсъждането на проект на Закон за защита на нацията (ЗЗН).

В него се предвиждат редица ограничения и забрани както по отношение на евреи, така и към масони, ротарианци, ПЕН клуб и някои други международни организации. По този повод на 9 ноември 1940 г., след като се запознава с проекта, царският съветник Любомир Лулчев изпраща писмо до царя, в което пише, че „в настоящия си вид Законът за защита на нацията е с погрешно становище, на което един ден резултатите ще плащаме всички, включително и Вие лично; това е предговор за едно бъдеще, в което не Вие, а други ще управляват! Кой и от кого ще защищава нацията? Нацията не е фикция, а реална жизненост, която носи само по себе си своята защита и имунитет като всеки жив организъм. Тя изтрая през вековете, когато нямаше и помен от българската държава, та сега ли ще я „защищават“? С подобни закони хората нямат бъдеще. Всеки закон трябва да е израз на известен принцип и да се диктува от необходимост. Никой друг народ нямаше повече закони от еврейския, а какво е днес положението му? Колкото по-малко изключителни закони има в една държава, толкова по-добре е за нея – и за населението, и за управляващите я“.[115]

Реакцията на цар Борис III по повод това писмо е бърза и той кани Л. Лулчев на среща на 11 ноември 1940 г. По време на раз-

---

[115] Лулчев, Л. Тайните на дворцовия живот. Дневник (1938-1944). София, 1992. с. 239.

говора царят подчертава, че „Италия имала едно сигурно средство тайно да победи Гърция. Това било… германската армия“. Изричното отразяване на този факт в дневника на Л. Лулчев показва, че взетите в България решения за създаването на ЗЗН произтичат от осъзнаването на неизбежното идване на германската армия в България. По този повод цар Борис III прави следния коментар по отношение на проекта на ЗЗН: „Аз много отлагах и не исках да го правим и ние, но сега вече, след като го имат в Румъния, Унгария и даже във Франция, реших, че е по-добре да се направи от нас, отколкото да ни го наложат… трябва да се даде да се шлифова… Аз самият не съм юрист, няма и нужда, но трябва да се внесе справедливост, колкото е възможно по-голяма. Това са преходни състояния… моята грижа е сега да отбивам тия германофилски течения и отвътре. Моята работа се усложнява“.[116]

От този разговор е видно, че в основата на поведението на цар Борис III заляга неговият анализ на обстановката на Балканите и все по-реалната перспектива германската армия да влезе в България. Поради тази причина предприетият ход може да се разглежда като изпреварващ, с който предварително се разработва и приема Закон за защита на нацията, отличаващ се с известно смекчаване на антиеврейските и други ограничителни мерки. Чрез наличието на такъв закон се цели когато германската армия навлезе на българска територия, да не наложи прякото прилагане на нюрнбергското антиеврейско законодателство.

Превантивният характер на предприетите мерки се установява и от действията на вътрешния министър Петър Габровски, който до 1937 г. е действащ масон, а до 1940 г. е член и на Ротари клуб. Въпреки това в разработения от него проект на ЗЗН предвижда да се забранят тези две организации. За него Еврейската телеграфна агенция на 20 януари 1941 г. разпространява информацията, че „е Велик майстор в масонската ложа на България, свиква българските масони и им казва, че „в интерес на България е най-добре да се разпусне организацията“.[117]

За да се разбере логиката на тези действия, трябва да се има предвид, че седем министри в кабинета на Б. Филов са масони. Са-

---

116 Пак там. с. 242.

117 Българска академия на науките. Институт за исторически изследвания. Мостът на спасението. Транзитът…, с. 65.

мият министър-председател също е посветен в мистериите на свободното зидарство през 1923 г. в Берлин, а по-късно става член на масонската ложа „Светлина“ в София. От контактите си с германските масони той е наясно, че нацисткото законодателство приравнява масонството към еврейството (т.н. юдомасонство)*. Още преди Хитлер да дойде на власт в Германия, българското масонско списание „Заря“ пише през 1930 г., че „фашизмът, като отрече либерализма и демокрацията, не можеше да гледа със симпатия на франкмасонството“.[118] На съвещание на Великата ложа на България на 30 юни 1933 г. Великият секретар Стоян Коледаров изнася доклад, в който казва, че „от една велика нация – Германия, ни идват неприятни вести за положението на масонството“.[119]

При анализирането на мотивите на авторите на Закона за защита на нацията трябва да се има предвид, че не само „либерализмът е идеологията на масонството“, но и че българските масони открито „отхвърлят италианския фашизъм и германския нацизъм, осъждат агресията и войната и защитават мира, изказват се против расизма и антисемитизма“.[120] Нещо повече, доколкото в България е съществувало антимасонство, то е проповядано успоредно с антисемитизма, т.е. масони и евреи са попадали под общи удари. В малкото антимасонски публикации у нас, водеща е теорията за „юдомасонския заговор“.[121] В декларация на Великата ложа на България от февруари 1937 г. се констатира, че „у нас не е съществувало никога досега антимасонско движение. Има антимасони, но в повечето случаи те са антисемити и по грешка идентифицират антисемитизма с антимасонството“.[122] От прегледа на запазената документация на някогашната Велика ложа на България напълно обосновано може да се направи извода, че нейните членове, в т.ч. и тези, които са формирали правителството на Б. Филов, не са били антисемити. Така например в ложата на П. Габровски „Зора“ членува и евреинът Аврам Афталайон. В ложата на министъра на же-

---

* Различни изследователи смятат, че общо в Европа са разстреляни от нацистите или загинали в техните концлагери между 80 000 и 200 000 масони.

118 Заря. Кн. 4-5. София, 1930. с. 126.

119 Зидарски преглед. Кн. 7-8. София, 1933. с. 145.

120 Недев, Н. Българското масонство. София, 2009. с. 288-289.

121 Дневник. Бр. 136, 15 януари 1928; Родна защита. Бр. 164, 8 юли 1928 г.

122 Недев, Н. Българското масонство…, с. 346.

лезниците, пощите и телеграфите Иван Горанов „Светлина“ членуват 12 евреи: Соломон Алкалай, Аврам Кордови, Исак Фридман, Йосиф Джераси, Илеш Калдор, Аврам Таджер, Барух Барух, Маквей Таджер, Моис Кордови, Жак Асеов, Рудолф Елембергер и Саул Мезан. Масоните в България по между си се наричат „братя“ и при ритуална работа в присъствието на евреи, освен Библията, се разгръща и Торinfluence Тората, като книги на свещените закони на двата народа. Във всекидневието ги свързва клетвата да си помагат един на друг, когато справедливостта е потъпкана и някой е изпаднал в беда.

От П.Л. "З о р а"

1. Петър Михалев
2. Александър Т.Балан
3. Константин Грънчаров
4. Димитър Точков
5. Николай Николаев
6. Петър Габровски
7. Александър Илиев
8. Георги Апостолов
9. Аврам Афталайон
10. Никола Златарски
11. Гендо Цуков
12. Асен Катранджиев
13. Стоян Киркович
14. Александър Николаев
15. Симеон Петков
16. Михаил Арнаудов
17. Стоян Брашованов
18. Христо Стоилов
19.

Списък на членовете на Ложа „Зора“. На 6-то място е вътрешния министър Петър Габровски, а на 9-то известният еврейски банкер и търговец Аврам Афталайон. Източник: личен архив на Георги Мъндев.

Ситуацията в Европа през 1940 г. обаче е драматична и давайки си сметка за неизбежно предстоящото, Великата ложа на България решава да се саморазпусне. По този начин при липса на масонски ложи, германците няма да имат основание да издирват и преследват техни бивши членове. Превантивните действия на българските масони действително се оказват успешен ход. В доклад до Министерство на вътрешните работи и народното здраве във връзка с влизането в сила на Закона за защита на нацията, се съобщава: „Великата ложа на България по свой почин се саморазтури на 25

юли 1940 г., когато не е съществувал Законът за защита на нацията... (Взето е решение, б. а.) Вътрешната кореспонденция и архивата, като непредставляващи интерес за никого, да бъдат унищожени чрез продажба на книжната фабрика… Това решение на Великата ложа на България е доведено до знанието на г-н министъра на вътрешните работи и народното здраве своевременно с писмо от 10 август 1940 г.“. По този начин преди навлизането на нацистките войски в България, българското свободно зидарство не само, че формално не съществува, но са заличени и повечето следи, с които могат да бъдат компрометирани негови бивши членове.

За превантивния характер на решението на Великата ложа на България говори писмо на Съюза на запасните офицери от 19 август 1940 г., в което се казва, че масонското саморазпускане е маневра, която си е „чист масонски похват“, целящ да надхитри властта, която допуснала да бъде изпреварена и изиграна. Като се има обаче предвид, че през този период „властта“ е в ръцете на масони, очевидно е, че всъщност се цели да бъде изиграно не правителството, а германските нацисти, които планират скорошно навлизане в България.

Въпреки невъзможността да се предотврати нацистката инвазия, контактите между масоните българи и евреи не са прекратени. В донесение до Държавна сигурност за състоянието на масонството в Пловдив в края на 1940 г., като активен масон е посочен Пловдивският митрополит Кирил. За него е записано, че „е канил на вечеря няколко души от по-видните масони“. В същия документ е записано, че в града функционира и еврейската ложа Бней брит. Особено важна е констатацията, че „българската и еврейската масонски ложи са в тясна връзка помежду си“.[123] В полицейски документи е отразен и факта, че български масони се събират на Централна гара в София, за да изпратят свои братя евреи, изселващи се в Палестина.

За разлика от масоните обаче, чието съществуване е „заличено“, наличието на евреи в България няма как да бъде скрито от нацистите. Единственият вариант остава да бъде направен опит да се смекчат мерките срещу евреите. През последвалия период текстът на ЗЗН е детайлизиран и е приет от Народното събрание на 29 декември 1940 г., но Л. Лулчев препоръчва на цар Борис III „да се

[123] Пак там. Виж приложенията.

забави по възможност санкционирането на Закона за защита на нацията. Българите трябва да бъдат последните, които ще гонят евреите“.[124] Това внушение постига своя ефект, защото на 20 януари 1941 г. Еврейската телеграфна агенция със седалище в Ню Йорк информира, че „в България… въпреки новите антисемитски закони, днес няма никакъв антисемитизъм. Както един български евреин успя да формулира ситуацията: „Почти всички българи от цар Борис надолу се противопоставят на антисемитизма; въпреки това ние имаме антисемитски закон“. Това е българският начин на приспопсобяване“.[125] На следващия ден същата телеграфна агенция разпространява обширна информация, в чието заглавие се подчертава, че „царят задържа българския антиеврейски закон“.[126] По-нататък в съобщението се казва, че „въпреки че на хартия законът е по-строг от подобния закон, приет в Югославия, най-вероятно той няма да бъде стриктно прилаган. Всички разбират, че фактически цар Борис задържа обнародването на закона, докато се изработят детайли, които да минимизират трудностите от разпоредбите му… В светлината на толкова безстрашно показани чувства, и фактът, че не по-малко от шест членове на правителството са видни масони – включително премиерът Богдан Филов, както и външният министър И. Попов; българското еврейство се надява, че актуалните мерки, предприети срещу тях, ще се ограничат до това да задоволят нацистите“.

От тази гледна точка трябва да се приеме като вярно това, което бившият народен обвинител от Седми състав (антисемитски прояви) на т. н. Народен съд Ели Барух пише след преселването си в Израел през 1960 г. по отношение на ЗЗН: „германските власти... наложиха на българското правителство... расистко законодателство. Ние доказваме и това се установи по най-безспорен начин от Върховният народен съд..., че Законът за защита на нацията, както и всички други закони и наредби срещу евреите, се издадоха по изричното настояване на германското правителство“.[127]

Едва след като цар Борис III на 19 януари 1941 г. се инфор-

---

[124] Лулчев, Л. Тайните на…, с. 262.

[125] Българска академия на науките. Институт за исторически изследвания. Мостът на спасението. Транзитът…, с. 65.

[126] Пак там, с. 66.

[127] Барух, Е. Из историята на българското еврейство. Тел-Авив, 1960. с.7.

мира от ген. Бойдев, че германските войски в Румъния са започнали изграждането на понтонен мост, с който да преминат река Дунав и да навлязат в България, подписва указа и ЗЗН е публикуван на 23 януари, с което влиза в сила.[128]

Законът е разпределен в четири дяла: За тайните и международни организации; За лицата от еврейски произход; За противонационалните и съмнителните прояви; и Особени разпоредби. В първия дял се въвеждат ограничителни мерки срещу двадесетина организации, смятани за „тайни“. Във втория дял се ограничават редица граждански права на евреите в България като забрана на лицата от еврейски произход да бъдат приемани за български поданици, да бъдат избираеми, да заемат държавни, общински и други служби, да се откупуват от военна служба, да встъпват в брак или извънбрачно съжителство с лица от български произход и т.н. Въвежда се и извънреден данък върху еврейското имущество. Постановени са ограничения за местожителство в София, постъпване в учебни заведения и др. При прилагането на тези ограничения има и изключения, напр. това, че „жените от еврейски произход следват поданството на мъжете си“.

В ЗЗН също е предвидено разпоредбите за лицата от еврейски произход да не се прилагат за тези лица от същия произход, които са родени в България и са имали непрекъснато местожителството си в България и до влизане на закона в сила са български поданици и са приели християнството до 1 септември 1940 г. Същото важи и за тези, които до 1 септември 1940 г. са встъпили в брак с лице от български произход и са приели християнството до влизане на закона в сила.

Въпреки че ограничителните разпоредби на ЗЗН не се прилагат по отношение на тези евреи, които са „приели християнството до 1 септември 1940 г.“, още в началото на втория дял на закона е заявено, че „не се смятат от еврейски произход ония лица, които са родени или ще бъдат родени от заварени от този закон смесени бракове, между приели християнството лица от еврейски произход и лица от български произход и са приели или ще приемат християнството като първа своя религия“. Също така се разрешава на лицата от еврейски произход „упражняването на свободна професия, търговия (изключая амбулантната) и индустрия“, като това „е допус-

[128] Държавен вестник. бр. 16. София, 23 януари 1941.

тимо за всяка свободна професия, търговия (изключая амбулантната) и индустрия в такъв процент от общия брой на упражняващите тази професия в Царството, какъвто е процентът на населението от еврейски произход в страната“.

Особено важен е чл. 21, ал . а), с който се забранява на лицата от еврейски произход да бъдат приемани за български поданици. Тази разпоредба се отнася за индивидуални процедури при бъдещи натурализации, докато евреите в България са заварено положение и запазват българското си поданство. Чл. 21 , ал. а) от ЗЗН не променя принципа на международното частно право, според който „държавата, която анексира известни територии, е длъжна да признае като свои поданици по право и без всякакви формалности всички лица, които са имали поданство на държавата, която е отстъпила територията: личността следва по право съдбата на територията, върху която има своето местожителство“.

Изключително важен е фактът, че обсъждането на ЗЗН в България става по същото време, когато се обсъжда и приема Законът за уреждане на поданството в Добруджа. Датата 15 септември 1940 г., предвидена като начална за прилагането на разпоредбите на Закона за уреждане поданството в Добруджа, е след критичната дата 1 септември 1940 г., след която важат ограниченията за еврейското население по силата на ЗЗН и във всички случаи административните процедури по издаването на български документи за самоличност са осъществявани след като ЗЗН е бил в сила. Въпреки това евреите в Южна Добруджа по право получават българско поданство, то е дадено автоматично по силата на променения международно-правен статут на тази територия, върху която България легитимно получава суверенни права.

Независимо от безспорния репресивен характер на ЗЗН, важна особеност е, че в него не се предвижда орган, който да контролира изпълнението на неговите разпоредби. След като нацистка Германия констатира, че почти година след приемането му, ЗЗН на практика не се прилага в неговата цялост, на 15 октомври 1942 г. германският пълномощен министър в София Адолф Бекерле връчва на българското правителство нота, в която „препоръчва“ създаването на българско комисарство по еврейските въпроси. След създаването на КЕВ положението на евреите в България става още по-тежко, но въпреки това от ЗЗН не са премахнати двата основни

елемента, които го отличават от нацисткото Нюрнбергско законодателство. Първият е, че не лишава българските евреи от българското им поданство, а вторият е, че не ги принуждава да напуснат българската територия, което прави изначално депортацията на такива лица трудно постижима.

Не всички съвременници на разглежданите събития разбират целите на превантивните действия на тогавашното българско правителство. Така напр. изтъкнатият български политик Никола Мушанов заявява: „Аз не мога да си обясня как Габровски се е решил да внесе тоя законопроект... Петър Габровски е години наред брат от масонската ложа „Заря". И виден масон. Участва в ръководството на ложата. Дълги години той е масон, гордее се с това, че е такъв, и изведнъж става министър и масоните стават предатели"! Мотивите за подобно поведение са разкрити от самия П. Габровски в неговите показания пред Народния съд: „Все пак аз изготвих закона не такъв, какъвто го искаха германците, като смекчих много клаузи". Това е и един от основните фактори нито един от живеещите в България евреи впоследствие да не загине в нацистките лагери на смъртта.

На 24 март 1944 г. тогавашният главен комисар на КЕВ Христо Стоманяков в доклад обобщава провежданата към евреите политика, като посочва редица особености: „Собствениците българи могат да забраняват на евреите посещението на техните заведения, това обаче е направено от толкова малко българи, че може да се сметне за несъществуващо.

Не могат да живеят в едно жилище с лица от български произход. Това ограничение не се прилага…

Не могат да заемат държавни и общински служби, което ограничение не се спазва, тъй като под формата на граждански мобилизирани, във всички държавни и общински учреждения има евреи, третирани и плащани наравно с българските чиновници.

Не могат да служат във войската, но като трудоваци с всички български поданици, които по някаква причина не могат да служат във войската, отбиват тази си повинност…

На евреите е забранено да се движат из страната без разрешение на полицейските власти. Това ограничение, обаче поради времената, които изживяваме, се отнася за всички български и чужди поданици…

Евреите могат да упражняват свободна професия, търговия и индустрия в такъв процент от общия брой на упражняващите тази професия в Царството, какъвто е процента от населението от еврейски произход в страната. Това ограничение почти не съществува…" и т.н.[129]

Антиеврейското законодателство в България е отменено на 18 август 1944 г. с реч по националното радио на министър-председателя Иван Багрянов, като по това време двама от тримата регенти са княз Кирил Преславски (брат на цар Борис III) и Богдан Филов (министър-председател до 9 септември 1943 г.). По този повод на 25 август 1944 г. германската легация информира външното министерство на Райха, че „Българският Министерски съвет реши – отменя всички разпоредби на Закона за защита на нацията, който наложи ограничения на евреите. Комисарството за еврейските въпроси незабавно се разпуска, бившата еврейска религиозна общност е възстановена и призната. Отменени са всички ограничения с морален и полицейски характер спрямо евреите".[130]

Българската администрация и еврейското население в „новите земи"

Независимо от сложната ситуация в „новите земи", една голяма част от населението на Вардарска Македония и Беломорието приема установяването на българска администрация като свое освобождение от югославско и гръцко владичество. Интересно е да се видят тези събития през погледа на местните македонски евреи. Ето какво пише Аврам Садикарио от Битоля: „Когато германците дойдоха, улиците бяха пусти, някои хора се съпротивляваха, но всички бяха убити. Просто ей така. Германците бяха в Битоля много кратко време, преди българите да дойдат и да окупират Битоля. Възрастните македонци ги приветстваха като освободители. Те смятаха, че с българите са един народ".[131]

---

[129] ЦДА. VII състав. Ф. 176К, оп. 1, а.е. 256. л. 55-59.

[130] Yad Vashem Archives. Rec. Gr. 0.13 Bulgaria, File#.64, p. 115.

[131] Спомените на Аврам Садикарио са записани през м. март 2005 г. в Скопие от Ракел Асиел и са публикувани в сайта на Центъра за изследване и документиране на Централна Европа (Central Europe Center for Research and Documentation) със

Фактът, че Германия е върховен военновременен суверен в „новите земи“ влияе върху правния статут на цялото местното население, но особено специфично е положението на македонските и беломорските евреи. Преди германското нападение над Югославия, броят на евреите във Вардарска Македония е както следва:[132]

Населено място	Брой еврейски семейства	Общ брой	Среден брой на семейство
Скопие	1181	3795	3,2
Битоля	810	3351	4,1
Щип	140	551	3,9
Велес	2	8	4
Куманово	7	13	1,9
Гевгелия	3	11	3,7
Крива паланка	1	5	5
Други	6	28	4,7
ОБЩО	2150	7762	3,6

За разлика от Южна Добруджа, където месец и половина след установяването на българската власт е регулиран въпросът за поданството на местното население, по отношение на Вардарска Македония и Беломорието такива действия не са предприети. От документите на българската администрация през периода май 1941 – май 1942 г. личи, че българските власти нямат яснота по въпроса за поданството на местното население, в т.ч. и на еврейското. В сведението до Централното управление на Дирекцията на полицията в София от 31 май 1941 г. за положението в Битолска и Скопска област се казва, че съгласно утвърдената практика, еврейското население е обект на наблюдение от отделение „Б“ и то констатира, че „прояви всред еврейското малцинство не са забелязани“. Трябва да се отбележи, че в това сведение се съобщава, че еврейската община „е под полицейски контрол до влизането ѝ в разпоредбите на Соф(ийската) консистория“. Евреите не са споменати в раздела „чужди поданици“, но като такива през този период се разглеждат само тези, които не са родени

седалище във Виена и Будапеща (http://centropa.org).

132 Матковски, А. Трагедијата…, с. 21.

в областта и пребивават в нея с чужди документи.[133]

Тази неяснота продължава и в началото на 1942 г. В доклад на областния полицейски началник в Скопие до дирекцията на полицията в София от 13 януари 1942 г. се съобщава, че бюрото за чужденци в цялата Скопска област е регистрирало 1142 лица, от които само две са бивши югославски поданици. Интересни са данните за разпределението на чужденците по народностен състав. От 1 май до 31 декември 1941 г. Скопие е било посетено от 1812 чужденци, от които 287 евреи. От тях 79 са напуснали Скопие. По-нататък в доклада се съобщава, че „за същото време са постъпили 2295 декларации на лица от еврейски произход".[134] От документа не става ясно като какви поданици се разглеждат местните лица от еврейски произход.

Едва на 5 юни 1942 г. Министерският съвет в София утвърждава Наредба за поданството в освободените през 1941 година земи.[135] С този акт България прави опит да регулира статута найвече на лицата от български произход. Нейният чл. 1. гласи: „Всички югославски и гръцки поданици, от български произход, придобиват по право българско поданство от деня на влизане тази наредба в сила, ако на тази дата имат местожителството си в освободените през 1941 година земи или в старите предели на Царството". Самият факт, че понятията „освободените през 1941 година земи" и „старите предели на Царството" се разглеждат отделно, показва, че законодателят отчита техния различен международно-правен статут.

Съгласно чл. 4 от Наредбата, „всички югославски и гръцки поданици, от небългарски произход, които в деня на влизане тази наредба в сила, имат местожителство в освободените през 1941 година земи, стават български поданици, освен ако, до 1 май 1945 година, изявят желание да запазят досегашното си поданство, или да придобият друго чуждо поданство и в същия срок се изселят от пределите на Царството. Тази разпоредба не се отнася до лицата от еврейски произход". Интересен факт е, че в публикуваното на 24 юли 1942 г. Окръжно № 5347 за прилагане на Наредбата за под-

---

[133] Българското управление във Вардарска Македония (1941 – 1944), Документален сборник, София 2011, с. 50-63.

[134] Пак там, с. 151 – 153.

[135] Държавен вестник, бр. 124, София, 10 юни 1942.

анството в освободените през 1941 година земи, въпреки че има специален раздел, в който е разгледано прилагането на чл. 4, никъде не се визират лицата от еврейски произход.[136] В специална забележка в Окръжно № 5347 е записан следният текст: „Да се има предвид, че с наредбата не се засягат лицата, местни жители, в освободените земи, които имат друго чуждо поданство (неюгославско или негръцко) – напр. италианско, турско, американско и др. Тези лица запазват и занапред поданството, което са имали при режима на югославската, респ. гръцката власт“.[137]

Поради неяснотите в Наредбата за поданството в освободените през 1941 година земи, с основание възниква въпроса чии поданици са живеещите в тях местни евреи? С цел изясняване на ситуацията, на 4 декември 1942 г. делегатът на Комисарството за еврейските въпроси при Битолската еврейска община Г. Джамбазов прави запитване до директора на полицията за уточняване поданството на местните евреи. Той пише, че „лицата от еврейски произход, заварени при освобождението, не могат да придобият българско поданство, а в наредбата не е указано, кое поданство запазват… Моля Ви Господин Директоре, да се направят постъпки пред компетентните места евреите заварени при освобождението, и които пожелаят да станат български поданици, се приемат за такива, или пък се определи точно тяхното положение. Същите желаят да приемат българско поданство“.[138] От наличната документация през последвалия период е видно, че „по силата на тая наредба (за поданството, б.а.) и тълкуванието което ѝ се даде, последва нареждане от административните полицейски власти, в смисъл: всички лица от еврейски произход в новоосвободените през 1941 година земи са длъжни да подадат декларации, като в тях отбележат, че са чужди поданици, а специално евреите в гр. Скопие, че са Югославянски“.[139]

От публикувани в Скопие документи става ясно, че през въпросния период евреите във Вардарска Македония, като небългарски поданици, са „били регистрирани в Бюрото за чужденци при

[136] Държавен вестник, бр. 161, София, 24 юли 1942.
[137] Пак там.
[138] Данова, Н., Аврамов, Р. Депортирането на евреите от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пирот. Март 1943 г. София, 2013. с. 347-348.
[139] Пак там, с. 349.

Областното полицейско управление“. Въз основа на това се прави изводът, че „Скопската полицейска управа… всъщност била задължена да следи движението и дейността на евреите в града и областта“, защото „полицията трябвало да изпълнява много съвестно желанията на германските военни и други органи за цялостен контрол над евреите във всички окупирани земи“.[140]

От изнесената информация е видно, че в категорията чужди поданици съгласно Окръжно № 5347 за прилагане на Наредбата за поданството в освободените през 1941 година земи попадат и евреите югославски и гръцки поданици, живеещи на територията на Вардарска Македония и Беломорието. Докато чл. 4 от тази наредба на практика отлага решаването на въпроса за гражданството на лицата, които не са от български произход, то изключването на еврейското население от тази група запазва техния заварен статут и има за цел да успокои германските власти.

Въпреки че България няма възможност и не предоставя българско поданство на македонските и беломорските евреи, Германия реагира остро дори и срещу промяната в поданството на населението с български произход, чийто върховен военновременен суверен се явява. В своя служебна бележка Главният секретар на българското Министерство на външните работи и изповеданията Димитър Шишманов е записал: „На 11 август 1942 г. ме посети съветникът при Германската легация Морман. Той ми предаде съдържанието на една телеграма на Германското командване „Зюд-Ост“ (Югоизток, бел. авт.), с която се протестира против постановленията на наредбата за поданство в новоосвободените земи от 5 юни т.г. В телеграмата се казва преди всичко, че е въпрос, дали България има право да урежда поданството в новоосвободените земи преди да има един договор за мир, засягащ съдбата на тия земи... Германското военно командване „Зюд-Ост“ настоява да се отмени наредбата за поданство в новоосвободените земи“.[141] С този документ е запознато българското правителство, тъй като е парафиран от ми-

[140] Тодоровски, Г. Нови податоци за состојбата на Евреите во Македонија во 1941 година. В: Гласник на институтот за национална историја, кн. 1-2, Скопје, 1995. с. 71.

[141] Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война. Билярски, Ц., Гезенко, И., ИК „Синева“, С., 2006. С. 326; ЦДА, ф. 176 к, Оп. 1 ш, а.е. 385, л. 1-243.

нистър-председателя Богдан Филов на 12 август 1942 г. Въпреки това германските искания не са удовлетворени, което потвърждава наличието на пасивна българска съпротива в рамките на възможното.[142]

От тези информация е видно, че Германия никога не поставя под въпрос нейните права върху еврейското население, живеещо на територията на разгромените от нея през 1941 г. Югославия и Гърция. В Докладна записка от 4 декември 1941 г. на заместник-държавния секретар М. Лутер до външния министър Рибентроп за съвместно уреждане на въпроса за евреите с чуждо гражданство се заявява, че „в Германия евреите с чуждо поданство по принцип са третирани като местни евреи, (а)… спрямо евреи с неприятелско поданство се прилагат предписанията към неприятеля".[143] В случая с евреите във Вардарска Македония и Беломорието, те не само че са „еврейски поданици на държави, намиращи се във война с Германия"[144], но по силата на подписаните от Югославия и Гърция капитулации властите в Берлин са официалния върховен военновременен суверен на всички техни поданици, към които се прилага „11-о разпореждане към Закона за гражданството на Райха". В него е залегнал един от основните принципи в Нюрнбергското законодателство – германските евреите и в контролираните от Германия територии се лишават от поданство. Тъй като България не е носител на суверенитета в „новите земи", това е основната причина да не ѝ се позволява да предостави свое поданство на югославските и гръцките евреи, живеещи в тях.

Това германско разбиране личи много ясно в изготвения по време на конференцията във Ванзее списък на евреите в Европа, предвидени за депортация. Статистиката е направена през януари 1942 г. и според нея в графата за България фигурират само 48000 евреи, т.е. броят им в международно признатите границите на България до април 1941 г. В същото време посочените в документа от Ванзее за живеещи в Сърбия 10000 евреи са главно във Вардарска Македония, защото още към края на 1941 г. повечето евреи, намиращи се под административното управление на Белград, са избити.

142 Билярски, Ц., Гезенко, И. Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война, София, 2006. с. 326.
143 Данова, Н., Аврамов, Р. Депортирането на евреите от…, с. 402.
144 Пак там, с. 407.

През 1942 г. общият брой на евреите в България заедно с администрираните от нея Вардарска Македония и Беломорието е 58876 души, от които 45809 души живеят в старите предели, 8426 са във Вардарска Македония и 4641 в Беломорието. Този факт показва, че Германия не признава правото на България да постави под своя защита 13067 евреи от „новите земи“.

Важен момент при анализирането на статута на евреите в „новите земи“ е третирането им от страна на Комисарството за еврейските въпроси. Самото комисарство е създадено по германска инициатива, след като за първи път официално на 15 октомври 1942 г. германското външно министерство възлага на германския пълномощен министър в София Адолф Бекерле да влезе в преговори с властите по въпроса за изселването на евреите от „новите земи“ на Изток. В този документ Третият райх „препоръчва“ създаването на българско комисарство по еврейските въпроси.[145] То започва да функционира като орган към МВР, а начело е поставен обслужващият германските интереси Александър Белев. Самият Белев като нацистки поддръжник още в края на 1941 г. заминава за Германия под претекст, че ще изучава антиеврейските нюрнбергски закони. По време на престоя си там до 14 февруари 1942 г. Белев поддържа тесни контакти с лица от Гестапо и СС.[146]

От съдържанието на документите на КЕВ е видно, че липсата на българско поданство е основната разлика между евреите от „новите земи“ и евреите в рамките на международно признатите граници на България до април 1941 г. Именно поради тази причина македонските евреи не попадат в групата на българските евреи. Това налага и ясното разграничаване на „евреите от Македония и Беломорието“ от „българските евреи“.[*]

В тази насока интересни са показанията на Лиляна Паница, секретарка на ръководителя на Комисарството за еврейските въпроси Александър Белев, пред Народния съд в началото на 1945 г. Тя цитира думите на Белев, според които Данекер му заявява, че македонските и тракийските евреи са техни: „Те могат да ги депор-

[145] Попова, К. Спасяването на българските евреи; В: Ние. бр. 4. София, 1998.

[146] Бар-Зоар, М. Извън хватката на Хитлер. Героичното спасяване на българските евреи. София 2011, с. 63.

[*] виж например т. 2 от доклада на Ал. Белев до министъра на вътрешните работи Габровски от 4 февруари 1943 г.

тират независимо от нашето (българското, б.а.) желание или нежелание“.[147]

Безспорен факт е, че за живеещите в „новите земи“ евреи югославски и гръцки поданици, както и към всички евреи чужди поданици, пребиваващи на територията на България в границите до април 1941 г., важи българското законодателство, в т.ч. и ЗЗН, но то функционира под контрола на местните германски върховни военновременни власти. Въпреки това с установяването на българската администрация извършваните от германските войски убийства и физически издевателства над евреите спират. Под българска администрация Скопие дори става привлекателно място за евреите от Сърбия, които след събитията в Крагуевац през октомври 1941 г. са подложени на тотално унищожение, а през 1942 г. Сърбия е първата страна в Европа, обявена официално за „свободна от евреи“ („judenfrei“).

В тези изключително тежки за еврейското население в Сърбия условия, някои негови представители успяват да се снабдят с редовно издадени визи от българската легация в Белград и се опитват да се преселят във Вардарска Македония. Тези евреи идват легално основно с италиански пътни документи, „на които е положена входна виза от посолството на България в Сърбия“.[148] Въпреки това официално разрешение на българските власти, пристигащите на гара Скопие евреи са предупреждавани, че не могат да останат в града. Това се дължи на факта, че през целия период от април 1941 г. до октомври 1944 г. на гара Скопие има германска военна комендатура, която осъществява контрола над железопътния транспорт и чиито разпоредби са с приоритет пред актовете на българската администрация.

Македонският историк Глигор Тодоровски описва случай на депортиране на 47 евреи от Скопие по следния начин: „На 25 ноември 1941 година били изгонени значителен брой евреи от Скопие над 18-годишна възраст. Те били изгонени и натоварени в германски вагон, придружаван от германски и български полицаи“.[149] Използването на германски вагони ясно показва, че именно Германия провежда тези депортирания. Като носител на върховната военнов-

---

[147] Показания на Лиляна Паница пред Народния съд. 23 март 1945 г.

[148] Тодоровски, Г. Нови подагоци…, с. 75.

[149] Пак там.

ременна власт в „новите земи“, германската комендатура веднага организира връщането им в Сърбия независимо от даденото съгласие на българските власти за установяване на тези евреи на територията на Вардарска Македония. Този факт разкрива подчинеността на местната българска администрация пред германската върховна военновременна власт.

Германският комендант на Скопие подполковник Нойбауер с кмета на града Спиро Китинчев. Източник: в. „Целокупна България“. Скопие, 19 март 1943 г.

Въпреки този германски контрол, част от сръбските евреи все пак успяват да се прехвърлят във Вардарска Македония, вероятно слизайки от влака преди гара Скопие. Ако се съпостави информацията от 1942 г. за броя на евреите на територията на Вардарска Македония под българска администрация с данните за техния брой преди германското нападение над Югославия през април 1941 г., се установява, че еврейското население е нараснало с 664 души. Това явление само по себе си поражда интерес, защото в останалата част на Европа под нацистка окупация се наблюдава намаляване на еврейското население. Статистиката на българската Дирекция на полицията сочи, че през 1942 г. във Вардарска Македония са регистрирани 287 легално имигрирали евреи, от които впоследствие 79 са напуснали областта, т.е. миграционното салдо е +208 души. От тук следва, че след установяването на българската администрация в района е наличен естествен прираст на еврейското население от 456 души. Според А. Матковски, до началото на 1943 г. около 300 евреи от Сърбия успяват да се прехвърлят във Вардарска Македония.[150]

[150] Матковски, А., Трагедијата…, с. 21.

Променената стратегическа обстановка на Балканите през 1943 г. като предпоставка за нацисткото искане за депортация

Още през февруари 1942 г. германският генерален консул в Скопие Вите изтъква, че „според сведенията с които разполага, във връзка с развоя на войната голяма част от евреите в Скопие (възлизащи на около 6000 души) са станали нежелателни проводници на засилената противникова пропаганда“. Поради тази причина пред Областната дирекция на Министерството на вътрешните работи и народното здраве в Скопие той „изказва желание доколкото е възможно еврейският елемент от Скопие да бъде експулсиран“. Българската администрация не откликва на този призив, а предлага на министерство на външните работи и на изповеданията „да направи необходимите постъпки пред съответните германски власти, които да дадат съгласието си за експулсирането на част от тия евреи, които се считат за най-опасни, в Сърбия“.[151]

В края на 1942 и началото на 1943 г. се наблюдава засилване на германския натиск за депортиране на балканските евреи, като това е обосновавано с промяната в геостратегическата обстановка в Източното Средиземноморие. Британският успех във втората битка при Ел Аламейн, продължила от 23 октомври до 5 ноември 1942 г., бележи обрат в Северноафриканската кампания и започва постепенното изтласкване на германските войски от Северна Африка. Това създава възможности за съюзнически десант на Балканите, особено на остров Крит или Пелопонес. В тези условия Хитлер издава Директива № 47 от 28 декември 1942 г., според която българските войски в Беломорието се подчиняват на немското командване срещу предполагаем англо-американски десант.[152] В директивата се казва: „Ситуацията в Средиземноморския регион позволява възможни атаки срещу Крит и германските и италиански бази в Егейско море и Балканския полуостров в близко бъдеще. Тези атаки вероятно ще бъдат подпомогнати и от въстания в западнобалканските държави... Командването (група армии Е) ще бъде пряко от мен... Въоръжените сили на нашите

---

151 Изселването на евреите от…, с. 479-480.

152 Tomasevich, J. War and Revolution in Yugoslavja. 1941-1945: Occupation and Collaboration. Stanford University Press. Stanford. California, 2001. p. 70.

съюзници минават под тактическото командване на командващия генерал".

Изключително важно е нареждането на Хитлер за организирането на командването в германските военни зони на Балканите. В точка III.A.2.b. е записано, че „за района на бивша Сърбия" командването ще се осъществява от „командващия генерал в Сърбия".[153] Вардарска Македония е част от бивша Сърбия и според тази директива разположените там германски войски се командват от германския генерал в Белград. С тази си позиция нацистка Германия за пореден път демонстрира своето положение на върховен военновременен суверен в „новите земи". Подобен подход е оправдан от чисто тактична гледна точка, защото от една страна Вардарска Македония е комуникационния коридор, който свързва германската окупационна зона в Гърция и окупираната от Германия Сърбия. От друга страна основните противници на извършените промени след април 1941 г. са югославската комунистическата съпротива начело с И. Б. Тито и четническата организация на Дража Михайлович, който от 1942 до 1944 г. изпълнява функцията на министър на войската, флота и авиацията в югославското емигрантско правителство. Действията и на двете се разпростират на цялата територия на бивша Югославия[*] и изискват съответното адекватно противодействие от германска страна.

По аналогичен начин хитлеристка Германия разглежда ситуацията в Гърция. В Директива № 48 от 26 юли 1943 г., в точка V.A.1 се казва, че „гръцката зона, окупирана от германски войски и от българската 7-ма дивизия, включително островите и неутралната зона в Тракия, е оперативна зона. Командващият генерал на въоръжените сили „Югоизток" ръководи тази зона и има правото да делегира тази власт на военния командир в Гърция".[154] Тук също така трябва да се има предвид, че Беломорието под българска администрация представлява комуникационния коридор, който свързва гер-

---

[153] Fuehrer Directives and Other Top-Level Directives of the German Armed Forces. 1942-1945. p. 56-57.

[*] След събитията от април 1941 г. водачът на македонските комунисти Методи Шаторов „присъединява партията (комунистическата, б.а.) към БРП(к) с мотива „една държава – една партия". (Историја на македонскиот народ, с. 307) За тези му действия той е осъден от И. Б. Тито на смърт и Югославската комунистическа партия отново поема контрола над съпротивата във Вардарска Македония.

[154] Fuehrer Directives and…, p. 85.

манската окупационна зона със седалище в Солун и германската окупационна зона в Тракия, обхващаща по-голямата част от бившата гръцка префектура Еврос с градовете Орестиада, Димотика и Суфлу, разположена на гръцко-турската граница и беломорския бряг. Наричана от германците „неутрална зона в Тракия", поради нейното стратегическо значение Германия запазва в нея силно военно присъствие и е налице постоянно движение на германски части между нея и Солун през българската административна зона. Освен това германското решение за Беломорието като оперативна зона, подчинена на военния командир в Гърция, е обусловено и от факта, че гръцката национална съпротива по време на Втората световна война действа на цялата територия на предвоенна Гърция, което изисква единен команден отговор.

В секретна информация от 5 януари 1943 г. на Върховното командване на въоръжените сили на Германия относно посещението на българския военен министър в Главната квартира се казва, че правото на командване на армията е на „Командващия генерал на въоръжените сили „Югоизток" и когато е нужно отправя искания до българското главно командване чрез военния аташе в София за мерките, които са считани за необходими за българската зона. Българското главно командване ще издава необходимите заповеди".[155] Тъй като Вардарска Македония и Беломорието представляват основните комуникационни коридори, които свързват окупираната от Германия Сърбия с германската окупационна зона Македония с център Солун и зоната в Тракия в бившата гръцка префектура Еврос, Берлин не може да си позволи да няма контрол върху тях. Това е една от основните причини за подчиненото положение на българските войски и гражданска администрация в „новите земи" на германските върховни военновременни власти в региона.

Опасността от съюзнически десант на Балканите е един от факторите, с който Хитлер обосновава своята регионална антиеврейска политика и засилването на германския натиск за депортиране на местното еврейско население. Така например в писмо от август 1943 г. от началника на група Инланд до СС обергрупенфюрер и генерал на полицията Калтенбрунер за увеличаване на натиска върху българското правителство при „окончателното решаване" на еврейския въпрос се казва: „Централната служба на

[155] Пак там. p. 78.

сигурността на Райха е внушила на няколко пъти на Министерството на външните работи да увеличи натиска върху българското правителство относно еврейския въпрос, за да добием едно решение колкото е възможно по-бързо, в смисъл на евакуация на тези евреи към териториите на изток, …тъй като еврейството на Балканите става една опасност, все по-изтъкната за германските войски, които са настанени там, в случай на неприятелско дебаркиране в тази област“.[156] Този германски натиск силно ограничава възможностите за лавиране на България при опитите и да спаси евреите български поданици и на практика е решаващ при депортирането на евреите югославски и гръцки поданици в „новите земи“.

Провеждането на германски военни операции през този период в Беломорието се потвърждава от показанията, дадени под клетва пред израелски съд на изселилия се в Израел след края на Втората световна война български евреин Бенямин Ардити: „През месец март 1943 г. през гара София минава ешелон от гръцки евреи. Спасителният комитет от еврейските водачи започва кампания, която цели да прекрати депортирането на евреите от Беломорието чрез ходатайства пред българските власти и чуждите представители, включително и папския нунций. Ходатайството пред държавната администрация не доведе до положителен резултат. Отговорът бе, че Тракия и Македония са области, окупирани от Германия и за това германците могат да правят там каквото им скимне. Освен това тези земи са „военни зони“ и германците провеждат тези акции по военни причини“. Еврейските водачи предложиха: „Ако евреите не могат да бъдат върнати в техните домове, то те да бъдат концентрирани в България. Българските власти отговориха, че те не са господари на положението. Съдбата на евреите е в ръцете на германците“.[157]

---

[156] ЦДА. Документът и неговия превод са качени и на сайта http://holocaustteaching.eu/, имащ за цел преподаване на Холокоста и подпомагане на новите поколения да се научат как да живеят заедно.

[157] Копие от клетвените показания на Бенямин Ардити са предоставени на автора от неговия син Самуил Ардити.

Събирането и депортирането на евреите от „новите земи“

За първи път официално искане от страна на Германия за депортирането на евреи, пребиваващи в администрирани от България територии, е направено на 15 октомври 1942 г. Последвалият период е подготвителен и през него на базата на германско предложение се създава КЕВ като основна институция, занимаваща се с еврейския „въпрос“.

На 2 февруари 1943 г. в София се състои първата среща на главния комисар на КЕВ Александър Белев с представителя на германското посолство в София Теодор Данекер. На 4 февруари 1943 г. Белев пише доклад до министъра на вътрешните работи Габровски, в който съобщава, че „Данекер се представи като упълномощен от германските власти да уговори изселването на евреите от Македония и Беломорието… Райхът е готов да приеме еврейското население от Македония и Беломорието, както и нежелателните евреи от старите предели… Изселващите се евреи трябва да бъдат предадени (на германците, б.а.) в предварително определени гари. Събирането на евреите в концентрационни лагери и довеждането им до съответните гари е в тежест на Комисарството… Разписанието на специалните влакове, които ще дойдат от Райха, ще се уговори направо между германските и българските железници“.

От доклада на Белев е видно, че хитлеристка Германия в качеството си на върховен военновременен суверен на евреите от „новите земи“ изисква България да ѝ ги предаде. За целта те трябва да бъдат събрани и отведени от домовете им под ръководството на КЕВ и съсредоточени в „предварително определени гари“ в България или администрирана от нея територия, където ще бъдат предадени на германските власти. В документите на КЕВ от онзи период тази акция най-често е наричана „вдигане“. След това обаче изрично се подчертава, че тези „евреи трябва да бъдат предадени“ на германците, които чрез „влакове, които ще дойдат от Райха“, ще проведат депортацията на изток. Въпросът за използването на германски транспорт при депортирането никога не е поставян за предоговаряне. Така напр. в плана на КЕВ за „изселването на евреите от Тракия и Македония и на известен брой от „старите предели“, всичко 20 000 души“, разработен непосредствено след 22 февруари 1943 г., изрично се казва, че „евреите ще бъдат вдигнати от тези вла-

кове (с които са извозени до транзитните лагери, б.а.) с немски влакове… Разписанието на немските влакове се уговаря направо между тяхната и нашата ж.п. администрация“.[158]

Във връзка с германското искане за депортация, на 2 февруари 1943 г. при представянето на Т. Данекер пред Министъра на вътрешните работи Габровски, от българска страна е заявено, че изселването на евреите трябва да се ограничи до „новите земи“. По този повод в информация от 8 февруари 1943 г. на Германската легация в София до Главната служба за сигурност на Райха се съобщава, че „Габровски обаче даде недвусмислено да се разбере, че за него за сега въобще не стои въпросът за изселване на евреи от старите предели на България. Той желаел в бъдеще още повече да използва тези евреи в обществени работни групи. Поради това – според мнението на Габровски – става въпрос за 10 – 12000 евреи (включително семействата), всички от които нямат българско гражданство“.[159] От този документ е видно, че още в началото на февруари българското правителство разграничава статута на евреите в „старите предели“ и в „новите земи“, поради което „въобще не стои въпросът за изселване на евреи“ български поданици.

На 22 февруари 1943 г. главният комисар на КЕВ Александър Белев и представителят на германското посолство Теодор Данекер обсъждат план „по изселването най-първо на 20000 евреи от новите български земи Тракия и Македония в германските източни области“. За подготовката на такава акция Данекер получава специални инструкции по телефона от Берлин лично от Адолф Айхман, който по това време е основната фигура при организирането и провеждането на масовите депортации на евреи към концлагерите на смъртта в окупираните от нацистка Германия части на Източна Европа.[160]

Договорените подробности по това изселване намират отражение в документ, известен в днешния му вид като „споразумение Белев – Данекер“. Съдържанието му много пъти е цитирано, анализирано и е пораждало дискусии, като са му давани различни характеристики. За него в случая могат да се посочат две неоспорими констатации.

---

[158] Депортирането на евреите от…, с. 513, 516.

[159] Пак там, с. 396.

[160] Видеозапис от заседание № 97 (14.07.1961) от процеса срещу Айхман. Копие в автора.

Първо, нивото в държавната йерархия и на двамата подписали е много ниско, за да могат да създават един валиден междудържавен документ. Освен това КЕВ не е самостоятелна структура, а подразделение на МВР. Съгласно принципите в дипломацията, германското посолство в България се представлява от посланика Бекерле, а не от Данекер. В спомените си тогавашният зам.-председател на Народното събрание Димитър Пешев, който е изключително добър юрист, охарактеризира договаряното между Белев и Данекер по следния начин: „Това споразумение, сключено от некомпетентен чиновник и противоречащо на Конституцията и на обикновените закони и на обикновения морал и човечност, не можеше да има никаква задължителна сила и беше нищожно по право, то всъщност не беше никакъв международен договор, а груб произвол“.[161] Важен факт е, че въпросното споразумение никога не е представяно за одобрение от която и да е по-вишестояща от КЕВ българска държавна институция. Поради тази причина документът няма никакви правни последици, а по-скоро отразява германските виждания, спуснати от Айхман чрез Данекер на Белев.

Второ, от гледна точка на организирането на самата депортация, важни са следните елементи в договорката между двамата: „След потвърждение чрез Министерския съвет, в новите български земи Тракия и Македония ще се готвят 20000 евреи – без разлика на възрастта и пола – за изселване… За всеки транспорт ще се приготви един списък на лицата влизащи в транспорта, …в три екземпляра. Два екземпляра се предават на германския придружаващ транспорта, а един на германския пълномощник в София… Въпросът за охраната на транспортите ще се реши още. Евентуално една германска охранителна команда ще приеме транспортите вече на изходната гара“.

Чрез информацията, че списъкът „на лицата влизащи в транспорта“, се предава „на германския придружаващ транспорта“, се потвърждава вече договореното на 2 февруари 1943 г., че именно германските власти поемат контрола над депортираните евреи още на изходната гара.

Друг важен момент в този документ е, че въпреки че А. Белев много добре знае, че в „новите земи“ не живеят 20000 евреи, той не възразява срещу тази поискана от германците бройка. Оче-

[161] Пешев, Д. Спомени, с. 231.

видно е, че по този начин предварително се подготвя почвата за допълване на недостигащата бройка с български евреи.

Посочването на необходимостта от наличие на „потвърждение чрез Министерския съвет" в София би следвало да изразява искането на принципно съгласие на българското правителство за участието на КЕВ при събирането от домовете на евреите в „новите земи", което е подготвителния етап преди тяхното поемане от германските власти, които да ги депортират. Този въпрос е ключов, защото в споменатата информация от 8 февруари 1943 г. на Германската легация в София до Главната служба за сигурност на Райха се съобщава, че „ускорената подготовка за изселването на евреите зависи само от това, колко време ще е нужно на Министерския съвет, за да одобри предложението на Белев".[162] Действията на А. Белев не са съобразени именно с това изискване. Той на следващия ден след подписването на споразумението – на 23 февруари 1943 г. – заедно с други служители на КЕВ, предприема пътуване из „новите земи", по време на което нарежда на регионалните представители на КЕВ да организират „вдигането" на местните евреи.

В предприетата обиколка из Беломорието главният комисар на КЕВ Белев си служи с лъжи. Така например според показанията пред Народния съд на бившия началник на административния отдел на КЕВ Ярослав Калицин, когато Белев е в околийското управление на Деде Агач, той „изложи решението на правителството и предстоящата задача (събирането на евреите от домовете им, б.а.)".[163] Към тази дата обаче няма решение на Министерския съвет да „се готвят 20000 евреи – без разлика на възрастта и пола – за изселване". Такова е взето едва седем дни по-късно – на 2 март 1943 г. Следователно тези действия на Белев през този период не само са без санкция на българското правителство, но той въвежда в заблуждение част от представителите на българската администрация, че става въпрос за провеждане на държавна политика.

От наличните документи се установява, че през въпросните седем дни след подписването на споразумението и дадените от Белев заповеди на регионалните представители на КЕВ за организиране на събирането на евреите в „новите земи", той подържа

[162] Депортирането на евреите от…, с. 397.

[163] Депортирането на евреите от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пирот. Март 1943 г. Т. II. София, 2013. с. 608.

тесни контакти с германското посолство. Белев уведомява както германските дипломати, така и българското правителство, че вдигането на евреите вече е организирано. Този замисъл ясно проличава от друга информация от 16 февруари 1943 г. на Германската легация в София до Главната служба за сигурност на Райха, в която се казва, че „без да дочака решението на Министерския съвет, Белев на своя глава е изпратил пълномощници в Тракия и Македония, за да проверят възможностите за събиране в лагери“.[164] Както вече се изясни, въобще не става въпрос за „проверка на възможности“, а за дадени нареждания за подготовка за събиране и отвеждане на местните евреи.

По този начин А. Белев поставя българските власти пред свършен факт и рязко ограничава възможностите им за по-късно противодействие. Чрез тези си действия той се явява елемент от германския натиск, пряка последица от който е приемането на 2 март 1943 г. на Постановление № 127 на МС, даващо съгласие само за изселване на „до 20000 евреи“ от „новоосвободените земи“.[*] Важен момент в това постановление е изричното посочване, че предвижданото изселване става „в споразумение с германските власти“.[165] А те са именно върховният военновременен суверен на евреите в „новите земи“, поданици на победените от Германия държави Югославия и Гърция. Ролята на германските власти в случая е ключова, защото за да се проведе депортация, трябва да има предварителна готовност на германските власти да приемат на намираща се под техен контрол територия насилствено изселваните македонски и беломорски евреи. От тази гледна точка България не дава съгласие за изселване в Германия – това съгласие е налично, то е германско и засяга чужди поданици на победени от нея държави. Решението на МС дава съгласие КЕВ като българска държавна институция да организира събирането на евреите от домовете им и да ги извози до транзитните лагери, където германските власти ще ги поемат и те ще из-

[164] Пак там, с. 398.

[*] Поведението на Ал. Белев през този период трябва да бъде изследвано задълбочено. От редица документи може да се направи извода, че Белев целенасочено подвежда както българското правителство, така и германската легация в София, чрез лансирането на неверни твърдения относно готовността за депортация.

[165] Постановление № 127 на МС не е публикувано в „Държавен вестник“. Тук цитатът е по Бар-Зоар, М., Извън хватката…, с. 83-84

вършат депортацията.

Освен това в решението на МС се ограничава броят на изселваните „до 20000“, което е напълно осъзната позиция, създаваща възможност за намаляване на броя на депортираните евреи до техния реален брой във Вардарска Македония и Беломорието, без да се налага да бъде допълван с евреи от „старите предели“. С това решение българското правителство блокира германските искания за депортиране на евреи български поданици. Няма никакви съмнения, че замисълът за допълване на броя от 20000 евреи с български поданици е на нацистките тайни служби. Това се потвърждава от информацията на Т. Данекер от 16 февруари 1943 г. до Главната служба за сигурност на Райха, според която „за да се достигне цифрата 20000, Белев съгласно моето предложение, ще прибегне до така наречените „нежелателни евреи“ (в „старите предели“, т.е. български поданици, б.а.)“.[166]

Акцията по вдигането на евреите от „новите земи“ започва през нощта на 3-ти срещу 4-ти март 1943 г. в Беломорието и на 10-ти срещу 11-ти март във Вардарска Македония. В българските изследвания по този въпрос се е наложило разбирането, че тази акция е изцяло дело на българската администрация. Това до голяма степен се дължи на факта, че в разработения от А. Белев план за събирането на евреите от домовете им е записано, че изселването от Македония се ръководи „от началника отделение Захари Велков“, като изселването от Скопска област е възложено на „нач. служба Драганов“, а от Битолска област на „инспектор Стоименов“. Изселването от Беломорието се ръководи „от нач. отд. Ярослав Калицин“.[167] В своя доклад от 23 март 1943 г. А. Белев пише, че „вдигането е извършено от полицията със съдействието на военните власти“.[168] В друг документ на КЕВ се съобщава за „блокада от войсковите части на местните гарнизони“.[169] В самите списъци на съставените групи, които трябва да проведат събирането на евреите от домовете им, освен войници и стражари, има и пожарникари и полицейски разузнавачи (цивилни).

В съхранените документи на КЕВ никъде не се говори за

---

[166] Депортирането на евреите от…, с. 398.
[167] Пак там, с. 516-517.
[168] Пак там, с. 561.
[169] Пак там, с. 567.

германско участие при вдигането на евреите от домовете им. В същото време в небългарски източници е налична информацията, че и при тази акция има пряко германско участие. Това разминаване може да бъде обяснено с факта, че „германските войски, разположени в България, получават екстериториалност“[170]. Според този принцип представителите на германските войски в „старите предели“ и в „новите земи“ не подлежат на какъвто и да е контрол от български институции, поради което е логично в техните документи такава информация да не е отразена. В чуждите извори обаче, в т.ч. и в спомени на очевидци, подобни данни са налични. Така напр. в своите спомени Йехуда Хаим Перахиа от Ксанти пише: „Аз бях в Кавала, гръцко пристанище на Егейско море, когато всички евреи от Кавала, Драма, Серес, Ксанти и Гюмурджина бяха взети през нощта на 3-ти срещу 4-ти март 1943 от германците и българите“.[171] Както се вижда, в спомените ясно е посочено участието на първо място на германските войски във вдигането на евреите. Изследователят на Холокоста Ханс-Йоахим Хопе пише, че при транспортирането си беломорските евреи са охранявани от български полицаи, но те били „заедно с германци“.[172] На друго място същият автор съобщава, че „независимо че повечето от охраняващите сили са български, германски караули наблюдават операцията“.[173] В донесение на Германското генерално консулство в Кавала до Германската легация в София относно депортирането на около 4500 евреи от Беломорието от 9 март 1943 г., германският консул Дрегер пише, че информация за тази акция му е „съобщена от достоверни германски източници“.[174] Потвърждение за функционирането на германски институции в Беломорието намираме и в публикация на в. „Зора“ от септември 1942 г.: „Германският пълномощен министър Бекерле… пристигна днес в Кавала. Целта на това служебно пътуване… е посещение на германското генерално консулство в Кавала и на останалите германски служби в Беломорската

---

[170] Тайны дипломатии Третьего рейха. Германские дипломаты, руководители зарубежных военных миссий, военные и полицейские атташе в советском плену. Документы из следственных дел 1944-1955. Москва, 2011. с. 382, 385, 448.

[171] Gruss, Susy, Yehuda Haim Perahia, el ultimo sefardi de Xanti; В: Aki Yerushalayim, № 86, Yerushalayim, oktobre 2009.

[172] Hoppe, Hans-Joachim. Germany, Bulgaria, Greece…, p. 53.

[173] Пак там.

[174] Депортирането на евреите от…, с. 547.

област“.[175]

От спомените на Софийският митрополит Стефан, писани през 1950 г. в с. Баня по време на заточението му като Български екзарх се установява, че охраната на пътуващите към пристанище Лом влакове е от нацисти: „В пролетта на 1943 г., отивайки за светата Рилска обител по пътя Дупница – Кочериново, срещнах трен с изселени евреи от Беломорието – Кавала… Тренът се охраняваше от нацисти, вагоните пломбирани, маршрутът е Дунава за Полша. Дълбоко покрусен от чутото, спирайки в Светата обител, отправих телеграма до държавния глава с молба да нареди прогонените от Беломорието евреи да пътуват през България като човеци, а не като животни и да се облекчи непоносимия им режим с пожелание да не се изпращат в Полша“.[176] Тези спомени разкриват миг от извозването на евреите гръцки поданици към пристанище Лом.

Беломорските евреи след като са вдигнати от домовете им, престояват в транзитни лагери за един или два дни, след което са извозени към Демир Хисар, където са качени на теснолинеен влак за Симитли. Оттам 2500 са изпратени в Горна Джумая и 1500 в Дупница, където престояват до 18 и 19 март 1943 г. На 18 март потегля влак от Горна Джумая, в който са качени 1985 евреи. На 19 март от Горна Джумая потегля втори влак с 692 души. На него в Дупница са настанени още 1380 беломорски евреи и 158 евреи от Пирот. Влаковете минават през София и пристигат в Лом съответно на 19 и 20 март. На 20 и 21 март 1943 г. са качени на четири кораба и по река Дунав са изпратени за Виена, а оттам за концлагера Треблинка. Поради малкия брой на германските полицаи, на всеки кораб се качват и по 15 български полицаи, но те слизат във Виена и след това охраната на депортираните беломорски евреи е само немска.

В доклад по изселването на евреите от Тракия[*] и Беломорието от 23 март 1943 г. Ал. Белев пише, че депортираните са натоварени на югославски и австрийски кораби. По названието на корабите може да се направи извода, че три от тях са югославски: „Караджордже“, „Войвода Михич“ и „Цар Душан“. Корабът „Са-

---

[175] Зора. София, 6 септември 1942 г.

[176] Гласове в защита на гражданското общество. Протоколи на Светия Синод…, с. 121.

[*] Става въпрос за грешка, допусната от самия Белев. През този период Беломорието обхваща Западна Тракия и Източна Егейска Македония.

турнус“ е австрийски. В същия доклад Белев информира, че „немската полиция пое формално евреите от Лом“. Следователно германските власти са тези, които поемат контрола при напускането на евреите на българската територия и те са тези, които организират транспорта за осъществяване на депортацията.

Съдбата на евреите от Беломорието не се различава от тази на останалите гръцки евреи. Евреите от Димотика и Орестиада от германската окупационна зона Тракия с гръцка администрация са транспортирани от германските военни власти през българската административна зона в Беломорието и са доставени в Солун, където споделят съдбата на местните близо 50000 евреи. Те с помощта на гръцките колаборационисти са депортирани от германските военни власти. В нацистка справка за общия брой депортирани евреи през 1943 г. от Гърция, като депортирани от окупационна зона Тракия в Гърция са включени евреите от Димотика и Орестиада, които са под германска окупация с гръцка администрация, и тези от Александопулис (Деде Агач), Ксанти и Комотини, които са под българска администрация. Като депортирани евреи от окупационната област Македония са посочени тези от Драма, Кавала и Серес, които са в зоната на българската администрация, а заедно с тях в същата група са евреите от останалите градове от същата окупационна област като Тесалоники (Солун), Кастория (Костур) и Флорина (Лерин), където администрацията е германо-гръцка. От този документ е видно, че германското военно командване в окупационните зони Тракия и Македония не прави разлика каква е цивилната администрация.

Не е по-различна и ситуацията във Вардарска Македония, където нацистите разглеждат местните евреи като живеещи в Сърбия. За разлика от Беломорието обаче, в тази част на „новите земи“ броят на еврейското население е по-голям, а съгласно статистическите данни от онова време българите представляват абсолютното мнозинство от населението.[*] В Германия се следят внимателно действията на управляващите фактори в България и се отчита, че подобна ситуация може да затрудни осъществяването на депортацията. Така напр. в доклад до Ахйман от 7 април 1943 г. се съобщава, че

[*] Според данните от проведеното преброяване на населението в българската административна зона на Вардарска Македония през 1943 г., броят на българите е 659987 души или 76%.

Zentralstelle derjüdischen Gemeinden
Koordination& Gutachtung
ᵂdos Ipity,I
Athen

Tabelle
man sieht hier heraus,wieviele Verluste die jüdische Bevölkerung durch die Aussiedlung,unter der Deutschen Besatzung,hatte,in den Jahren 1943 - 1944

Gemeinden der verschiedenen Gaue	Bevölkerung vor der Aussied.	Bevölkerung nach der Auss.
Thrasien		
I.Gem.Didimotikon	900	33
2. " .Neas Orestiados	I97	3
3. ".Alexandroupoleos	I40	4
4. ".Komotini	8I9	28
5. ".Xanthis	550	6
Makedonia		
6.Gem.Kavalla	2I00	42
7. ".Drama	I200	39
8. ".Serres	600	3
9. ".Thessaloniki	56.000	[illegible] x I950
I0.".Verria	460	I3I
II.".Kastorias	900	35
I2.".Florina	400	64
Thessalien		
I3.Gem.Trikkala	520	360
I4." . Larissa	II20	726
I5." .Volo	872	645
Gr.Festland		
I6.Gem.Chalkidos	325	I70
I7." .Athen	3000	4930
Peloponnes		
I8.Gem.Patras-Agrinios	265	I52
Epirus		
I9.Gem.Joannina	I850	I63
20." .Prevesa	250	I52
2I.3 .Artis	384	60

Bitte auf der folgenden Seite weiter zu lesen

Германска статистика за броя на депортираните евреи от различните окупационни зони в Гърция. Германските военни власти не правят разлика дали цивилната администрация е гръцка, смесена германо-гръцка или българска.

„българското правителство… се е съгласило на преговори по английското предложение за преселването на 4000 еврейски деца в Палестина… „за да не си навлече позора от нечовешкото действие“… Българското правителство транзитира еврейски деца от Румъния към Палестина въпреки дадените ни уверения в противното… Има и други доказателства за лицемерието на българските правителствени служби“.[177] За да предотврати евентуално българско противодействие, непосредствено преди акцията по вдигане на евреите от Вардарска Македония, на 7 март 1943 г. германското военно присъствие в Скопие е засилено с изпращането на 200 елитни германски войници, прехвърлени от фронта при Сталинград, където в началото на февруари 1943 г. германската армия капитулира. Особеното в случая е, че те са участвали в превземането на Скопие през април 1941 г. и много добре са запознати с обектите от военно значение в града.[178] С този акт германските военни власти демонстрират, че те са истинския суверен в областта и имат готовност да се справят с евентуален български саботаж на депортацията.

Македоно-югославските комунистически извори от онзи период също потвърждават германското участие при вдигането на местните евреи от домовете им. Така например във вестника на Щипската комунистическа партийна организация „Народен глас“, бр.1 от май 1943 г. пише, че „кървавите германски фашисти и техните български слуги събраха евреите, с които от векове си живеем (заедно, б.а.)“.[179]

В спомените си ген. В. Бойдев пише, че „гестаповецът майор Гантер“, който по това време е офицер за свръзка на германската армия с 5-та българска армия, „организира изпращането на македонските евреи“.[180] От наличните извори е видно, че Германия настоява нейни представители да контролират процеса преди официалното поемане на евреите от германските власти. Поради тази причина охраната на транзитния лагер „Монопола“ в Скопие е смесена българо-германска. Това изрично се установява от показания на лекаря на лагера Ховсеп Агоп Бояджин пред Федералната комисия на Македония, в които заявява, че „лагерът беше пълен с

---

[177] UK National Archives. GFM 33/2517. Serial 5783. E421020.

[178] в. Целокупна България. Скопие, 8 март 1943 г.

[179] Народен глас, бр. 1, май 1943.

[180] Бойдев, В. От поручик до..., с. 237.

Въ недѣля, 7 т. м. въ Скопие пристигнаха 200 германски войници, участвували въ боеветѣ при Сталинградъ. Скопяни устроиха сърдечно посрѣщане на младитѣ герои, мнозина отъ които сѫ взели участие въ боеветѣ за свободата на Македония презъ пролѣтьта 1941 год.

Новопристигнали на 7 март 1943 г. германски войски в Скопие.
Източник: в. „Целокупна България“. Скопие, 11 март 1943 г.

агенти, германски и български стражари“.[181] Съгласно данните на Яд Вашем, на 21 март в Скопие пристигат за да проконтролират лично депортацията германският посланик в София Бекерле, хауптщурмфюрерът от СС Т. Данекер и главният комисар на КЕВ А. Белев.[182]

От Скопие македонските евреи са транспортирани с три германски влакови композиции на 22, 25 и 29 март 1943 г. за концлагера Треблинка в окупираната от германците Полша, където са унищожени.

В първия депортационен влак на 22 март 1943 г. са натоварени 2338 души. Ал. Матковски твърди, че на „гара Лапово чакало

---

181 Матковски, А. Трагедијата…, с. 79.

182 http://www1.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/communities/monastir/liquidation.asp

едно отделение от 35 германски войника, начело с командира на щпиц-полицията Рот“.[183] Влакът пристигнал в Треблинка на 28 март 1943 г.[*] От наличната документация е видно, че още първата депортация е извършена от германските власти, като те поемат евреите на гара Скопие. За тази депортация Яд Вашем твърди, че българското участие се изразява в присъствието на 120 български полицаи. В същото време според Александар Матковски „за първия транспорт Министерството за вътрешни работи на България определило един офицер и 20 български войника“.[184] От спомените на спасилия се от „Монопола“ Алберт Сарфати е видно, че първата влакова композиция още в Скопие е охранявана от „20 германци, начело с един офицер“.[185] В посочените данни има съществени разминавания!

В доклада на Александър Белев от 23 март 1943 г. за първата депортация на евреите от Македония наистина е записано, че български полицаи придружават влака до гара Лапово (по средата на пътя между Ниш и Белград, б.а.): „На 22 март замина първият влак с 40 вагона за Германия с 2334 души. Влакът се придружава от лекар евреин, който не е бил граждански мобилизиран. Придружава се от български полицаи, като навярно в Лапово ще бъде поет от немски полицаи. Формално обаче предаването на немските власти се извърши на гара Скопие на полицейската група, която придружава влака“. Не е изяснено защо българските полицаи са пътували до гара Лапово, но като се има предвид, че това е граничен пункт в българската военна зона в Сърбия[**], най-вероятно става въпрос за инцидентно транспортиране на гранична охрана. Според документите обаче, още при първия влак контролът върху депортираните е в ръцете на германските власти.

За втората депортация на 2402 евреи, състояла се на 25 март,

---

[183] Матковски, А. Трагедијата…, с. 87.

[*] Според други източници, влакът е пристигнал на 29 март 1943 г. (Holocaust Education & Archive Research Team, http://www.holocaustresearchproject.org/ nazioccupation/bulgarianjews.html)

[184] Матковски, А., Трагедијата…, с. 86.

[185] Пак там, с. 89

[**] Има се предвид територията на „остатъчна“ Сърбия, намираща се под контрола на правителството на генерал Милан Недич. Там на 7 януари 1942 г. е създадена зона, контролирана от български войски, намиращи се под командването на главнокомандващия германските войски в Сърбия.

данните на Яд Вашем сочат, че „в Скопие два дни по-рано пристига специална германска военна единица, командвана от сержант Бухнер, за да организира и охранява транспортирането“. Тази информация не е точна, защото сержант Бухнер командва охраната на третия транспорт. Според А. Матковски, „в самата сграда на Монопола беше извършено приемо-предаването на транспорта. Транспортът бе приет от водача на шпиц-полицията Хандрик, който по заповед на Данекер от София тръгнал от Нишка баня с едно отделение от 35 германски войника и пристигнал в Скопие на 23 март“.[186]

Информацията на Яд Вашем за третата последна депортация на 2404 евреи, осъществена на 29 март 1943 г. сочи, че „транспортирането също е било организирано и охранявано от германски полицаи“. А. Матковски цитира обаче германски сведения, които дават допълнителна яснота: „И за третия транспорт най-точни сведения са оставили германците. По заповед на Данекер от София, първото отделение от 30 германски войници, полицейска стражарска част от Нишка баня, начело с водача на шпиц-полицията Бухнер, тръгнала за Скопие, където пристигнала около 23 часа. На 29 март 1943 г., около 6 часа сутринта в тамошния тютюнев склад започнало товаренето на 2040 евреи в товарни вагони“.[187]

Запазен е отчетът на германския офицер, който отговаря за охраната на третия транспорт от Скопие. В него той описва пътуването по следния начин:

„Работен доклад,12 април 1943 г.

Тема: охрана на еврейските транспорти

Въз основа на телефонна заповед на хауптщурмфюрер от СС Данекер, влакът тръгна от Скопие на 23 март 1943 г., в 12 часа, охраняван от полицейския конвой на взвод № 1, който се състои от тридесет души под командата на полицейски сержант Бухнер.

Влакът пристигна в 23:00 часа. На 29 март, в 06:00 часа, започна товаренето на 2404 евреи в товарни вагони в бившите тютюневи складове. Товаренето завърши в 12:00 часа, а в 12:30 влакът потегли.

Влакът преминава през албанска територия. Крайното мес-

---

[186] Пак там, с. 90.
[187] Пак там, с. 92.

тоназначение, лагерът Треблинка, бе достигнато на 5 април 1943 г., в 07:00 часа, по линията Честохова, Поиткров, Варшава. Влакът бе разтоварен същия ден в часовете между 09:00 и 11:00.

Инциденти:

Пет евреи починаха по пътя. В нощта на 30 март – една възрастна жена на седемдесет години; в нощта на 31 март – един възрастен мъж на осемдесет и пет години; на 3 април – една възрастна жена на деветдесет и четири години и едно шест-месечно бебе. На 4 април умря възрастна жена на деветдесет и девет години.

Списъчен състав на транспорта:

Приети 2404 души

Загуби по пътя 5 души

Общо доставени в Треблинка 2399 души

Подпис: Карл, лейтенант от военната полиция и ротен командир".[188]

Фактът, че депортацията е осъществена от германските власти, се констатира и в документите на някои от българските институции. В справка от началото на април 1943 г. за броя на лицата от „новите земи", повикани да отбият военната си служба, началникът на Дивизионната област в Скопие пише, че „през м. март всичките евреи от дивизионната област се предадоха на германските военни власти и бяха изпратени зад граница".[189] Подобна констатация има и в донесението от 15 април 1943 г. на служба „Държавна сигурност" към областното полицейско управление в Скопие. За депортираните евреите е записано, че са „предадени на германски военни власти".[190]

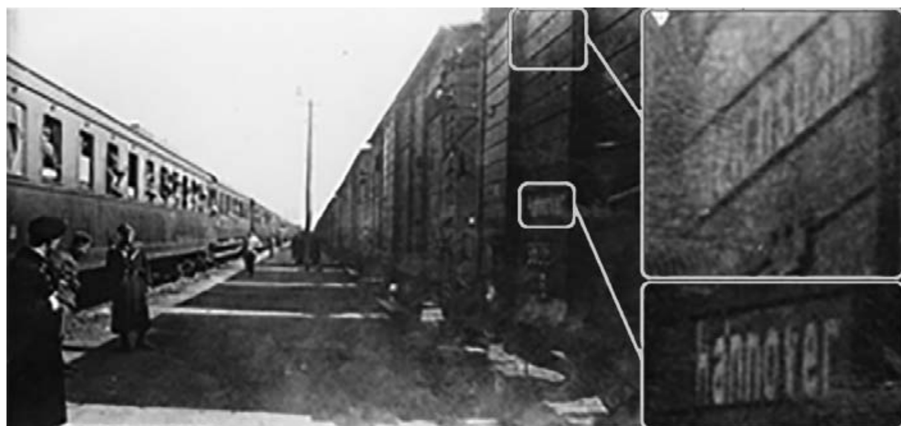
Въпреки че от документите ясно се установява, че и при трите депортации контролът е от страна на германските власти и се осъществява с германски транспорт, през последните 20 години от различни кръгове в Северна Македония се разпространява твърдението, че депортацията от Скопие е извършвана с влакови композиции на Българските държавни железници. За изясняването на този случай, през 2012 г бе съставена комисия, в която бяха включени специалисти по историята на БДЖ. При разгледаните оригинални фотоматериали, отразяващи депортацията от Скопие, във

[188] http://www.holocaustresearchproject.org/nazioccupation/bulgarianjews.html

[189] Депортирането на евреите от…, с. 364.

[190] Пак там, с. 681.

влаковите композиции не се откриха вагони, отговарящи на тогавашния български държавен стандарт в БДЖ.* При провеждането на това изследване бе намерена оригинална фотография, екземпляр от която се съхранява и в архива на Яд Вашем с архивна единица № 1817 в албум № FA213/48. За нея е записано, че снимката е направена през март 1943 г. в Скопие и представлява заснет „запечатан депортационен влак“. При сканиране на оригинала с висока резолюция и увеличаване на надписа върху вагона, ясно се разчитат името на германските държавни железници „Райхсбанд“ (Reichsband) и надписа „Хановер“ (Hannover). В ляво от запечатания депортационен влак се вижда пътническа композиция с германски войници.

Увеличаване на снимка, съхранявана и в архива на Яд Вашем с архивна единица № 1817 в албум № FA213/48, представляваща „запечатан депортационен влак“ през март 1943 г. в Скопие. Разчита се името на германските държавни железници „Райхсбанд“ (Reichsband) и надписа „Хановер“ (Hannover). От дясно се вижда пътническа композиция с германски войници.

Опити за спасяване на евреите от „новите земи“

* Виж по подробно Глава III, частта „Фалшификации, свързани с депортацията на евреите от „новите земи“.

Както вече бе изтъкнато, чрез превантивното приемане на Закона за защита на нацията българското държавно ръководство се стреми да избегне налагането от страна на германците на нюрнбергското антиеврейско законодателство и по този начин да се облекчат до колкото е възможно страданията на евреите в България. Такъв подход очевидно има своите основания, защото на 17 февруари 1942 г. шефът на външното разузнаване при Централната служба за сигурност на Райха Валтер Шеленберг информира за масонското обкръжение на цар Борис III: „Масонските връзки на различни сегашни министри са известни. Освен това министър-председателят Филов бе председател на българския Пен клуб от 1938 г. до неговото закриване, което стана неотдавна. Министрите Божилов, Загоров и Габровски бяха ръководни членове на Ротари клуб, който също така неотдавна бе закрит. Неотдавна при една визита министърът на външните работи Иван Попов, който е масон и чиито приятелски чувства към Англия и Франция са известни, заяви пред директора на Народната банка Тошев, който също е англофил и двуличен в политическо отношение, че за него като български външен министър сега е сигурно, че Германия ще загуби войната“.[191]

Констатации по отношение на провежданата от българското правителство политика към българските евреи могат да се прочетат в доклада от 9 ноември 1942 г. на началника на външното разузнаване Валтер Шеленберг. Той пише, че „до първите дни на октомври само около 20% от всички живеещи в България евреи са снабдени с жълтия знак, понеже няма достатъчно количества от него. Въпреки това по същото време производството на еврейски звезди е преустановено ... Обозначаването на еврейски магазини и жилища, което е трябвало да се осъществи до 29 септември, също се е провело съвсем откъслечно. Тази разпоредба е била обречена да бъде неефективна от самото начало, тъй като никой орган, дори и полицията, не е бил задължен да следи за носенето на отличителните знаци от евреите или идентифицирането на домовете и предприятията“.[192]

В друг нацистки документ от 28 ноември 1942 г. се съоб-

---

[191] Цар Борис III в тайните документи на Третия райх (1939-1944 г.). София, 1995. с. 146-147.

[192] Шеленберг, В. Лабиринт. София, 2007. с. 447.

щава, че „министърът на вътрешните работи Габровски… държал половинчасова успокоителна реч към евреите... Заявил между другото на евреите, че те не трябва да се безпокоят и че правителството е предприело всичко необходимо, за да се преодолее най-лошото. След това той застанал на входната врата на министерството и лично приемал молбите на евреите... На следващия ден министърът на вътрешните работи Габровски забрани на българския печат да прави информации по еврейския въпрос... Той се обоснова с това, че еврейският въпрос е уреден в България и че народът не е доволен от мерките срещу евреите. Министърът на вътрешните работи Габровски направи многократно намеци към комисаря по еврейските въпроси Белев, в смисъл че Министерският съвет и Дворецът желаят известно омекотяване на мерките срещу евреите“.

Тази ситуация се запазва и в началото на следващата година. Ето какво информира германската легация в София на 8 февруари 1943 г. до Имперското главно управление за сигурност: „Българското правителство издало секретно разпореждане, според което всички евреи, които живеят в смесен брак, ...да не бъдат задължени да носят еврейска значка и тихомълком да се търпи това положение... Във висшите правителствени среди, дори и в Министерския съвет, не възнамеряват да спазват стриктно носенето на еврейската значка“.

Освен чрез политиката си за облекчаване на антиеврейските мерки, България се стреми да избегне депортирането на български евреи чрез тяхното мобилизиране в трудовите дружини. По своята същност това е била форма на задължителна военна повинност за всички лица от еврейски произход, подлежащи на отбиване на военната си служба или мобилизация, независимо от образователния им ценз и професионални умения. [193] В някои съвременни изследвания тази еврейска трудова повинност се разглежда като репресивна мярка, идентична на принудителен труд, елемент от разширеното разбиране за Холокоста. Подобно разбиране не отчита факта, че трудовите дружини в България не са съставени само от евреи, а такива са сформирани и от турци, роми, българи и др., които се намират при еднакви условия.

Прегледът на документите от времето на Втората световна

---

[193] Недялков, Д. Българската армия и спасяването на българските евреи 1941-1944. София, Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2021. с. 288.

война обаче показва, че докато при турците, ромите и българите трудоваци подборът им в трудовите дружини е въз основа на това, че поради определени причини не са подходящи за военна служба, то при евреите такава алтернатива няма и всички задължително се изпращат в трудовите дружини. Този факт съвсем целенасочено е използван от българското държавно ръководство, което го изтъква като мотив, с който обосновава пред Хитлер отказа си да даде съгласие за депортирането на българските евреи. Така напр. министър-председателят Богдан Филов на 13 април 1943 г. записва в дневника си следната информация за разговор с цар Борис III: „говорихме по еврейския въпрос. Царят е на мнение да вземем работоспособните в работни групи и по този начин да избегнем изпращането на евреи от старите предели в Полша".[194]

Очевидно е, че с този си ход цар Борис III се опитва да предпази, да предотврати жертването на негови поданици. Действията му обаче са разгадани от германските разузнавателни служби. В информация от 17 май 1943 г. от германската легация в София до Министерството на външните работи в Берлин се съобщава следното: „Като най-важен аргумент срещу тяхното изселване (на българските евреи, б.м.) на изток, цар Борис III изтъква необходимостта те да бъдат използвани в българската трудова повинност… Досега в нея са мобилизирани около 5000 евреи… В заключение трябва да се каже, че българското правителство твърде прозрачно използва трудовата повинност на евреите в България единствено като претекст срещу желаното от нас изселване".[195]

Що се отнася до евреите в „новите земи", подлежащите на отбиване на военната си служба или мобилизация до началото на 1943 г. са включвани в системата на трудовата повинност. Но тъй като Германия е техния военновременен суверен, от Берлин официално е направено искане за депортация с обосновката, че тези евреи като югославски и гръцки поданици ще бъдат използвани като работна сила за подпомагане на германската икономика и военната промишленост. През този период дори западната преса приема за достоверни разпространяваните от германската пропаганда информации, че евреите от „новите земи" са депортирани към Германия с цел тяхното използване като работна сила. Така например

[194] Филов, Б. Дневник…, с. 568.
[195] ЦДА, КМФ, № 243/24, 486341

в. „Ню Йорк Таймс“ от 24 март 1943 г. пише: „Съгласно съществуващите планове, около половината от депортираните (10 000 б.м.) български евреи ще започнат работа в селското стопанство на Голяма Германия, на една четвърт като полуквалифицирани работници ще им бъде позволено да се откупят чрез „доброволна работа“ във военната индустрия в най-много бомбардирания Рур. Останалата една четвърт ще бъде транспортирана до Генералната губерния [окупираната от германците Полша] за „работа, директно свързана с войната“.[196] Всъщност още през 1941 г. в представените на 24 април от К. Клодиус пред българския външен министър Попов германски условия, при които българската администрация може да се установи в „новите земи“, е отразено правото на Берлин за „рекрутиране на работници за Германия“. В тази ситуация е очевидно, че България не може да използва трудовата повинност като аргумент, чрез който да се опита да задържи евреите югославски и гръцки поданици.

Поради редица причини, сред които могат да бъдат посочени недостъпността на някои архивни фондове в чужбина, незаинтересоваността на редица български правителства, а също така едностранчивото тълкуване чрез тенденциозен подбор на документи и дори извършвани фалшификации в днешна Северна Македония, опитите на България за по-мащабно спасяване на евреите в „новите земи“ все още не са добре проучени. Известно е, че лично по инициатива на цар Борис III чрез Георги Кьосеиванов, бивш началник на царската канцелария, а по време на Втората световна война български пълномощен министър в неутралната Швейцария, започват контакти със САЩ и Великобритания с цел България да напусне Оста. Тези разговори са използвани от царя и в опитите му да спаси намиращи се под български контрол евреи чрез изселването им в Палестина. Както отбелязва Г. Боздуганов, „осъдителното отношение на американското правителство към германската политиката по еврейския въпрос е добре известно на българския монарх и той не би могъл да разчита на благоприятен резултат от преговорите, в случай, че предаде българските евреи на нацистите“.[197] По този канал България търси възможности да окаже съдействие и на търсещи спасение европейски евреи. Така напр. на 21 декември 1942

---

[196] The New York Times. March 24, 1943.

[197] Боздуганов, Г. Изселването на евреите от…, с. 96.

г. легацията на Великобритания в Берн чрез швейцарското министерство за външните работи се обръща към българското правителство, че „е решило да даде визи за влизане в Палестина на около 5000 български евреи, от които 4500 деца и 500 възрастни“.[198] Важен момент в този документ е информацията, че „изглежда, че българските евреи, които биха могли да се имат предвид като емигранти за Палестина, можели да бъдат депортирани преди българското правителство да заеме становище по отношение на предложението на англ.(ийското) правителство. Англ.(ийската) легация в Берн е изказала надежда, че швейцарската легация в София ще може да добие уверение от бълг.(арското) правителство, че горните депортирания няма да се извършат преди бълг.(арското) правителство да е взело решение по отношение на емиграцията на речените 5000 евреи за Палестина“.

По този повод Министерство на вътрешните работи и народното здраве на 6 януари 1943 г. отговаря с нота на Министерство на външните работи и изповеданията с гриф „поверително“, че „е съгласно да възприеме предложението на английската легация в Берн, направено посредством Швейцарската легация в София, за депортирането на 5000 евреи в Палестина. Същото счита, че е необходимо дори да се настоява да бъде увеличен броят на депортираните евреи, особено за възрастните“.[199] Като се има предвид, че през този период основното настояване на Германия е за депортиране на евреите от „новите земи“, като първото искане в тази насока е направено на 15 октомври 1942 г., под изразеното опасение в английското предложение, че тези евреи „можели да бъдат депортирани преди българското правителство да заеме становище“, очевидно се имат предвид евреите в „новите земи“. В същото време в израза „да се настоява да бъде увеличен броя на депортираните евреи (към Палестина, б.а.), особено за възрастните“ ясно личи инициативата на българското правителство в края на 1942 г. за по-бързото получаване на съгласие от британското правителство за изселването на по-голям брой евреи към подмандатна Палестина.*

---

[198] Мостът на…, с. 107-108.

[199] Пак там, с. 108-109.

* Мандатна (или подмандатна) Палестина е историческата област, части от която днес се намират в Държавата Израел, Държавата Палестина (известна още като Палестинска автономия), Кралство Йордания и малък дял от северозападната

Наличните данни сочат, че германското разузнаване засича тези контакти и с това може да се обясни изпреварващият ход на главния комисар на КЕВ А. Белев, който на 23 февруари 1943 г., без да има санкция от българското правителство, предприема пътуване из „новите земи“ и нарежда на регионалните представители на Комисарството да организират вдигането от домовете на местните евреи с цел те да бъдат предадени на германските власти и депортирани. По този начин, след като А. Белев е докладвал, че вдигането вече е организирано, българските власти са поставени пред свършен факт, каквато е целта на нацистка Германия.

Друг важен момент при тайните контакти между България от една страна и САЩ и Великобритания от друга, е, че българските власти в стремежа си да договорят изселването на възможно повече евреи към Палестина, правят опит да постигнат съгласие за изселването на „60 – 70 хил. евреи, които се намират в България и са заплашени от изтребление“. Това ясно личи от разговорите на американския президент Рузвелт и държавния секретар Кордел Хъл с британския външен министър Антъни Идън, проведени на 27 март 1943 г. в Белия дом. Една от обсъжданите теми е съществуващата възможност за спасяване на споменатите 60000 - 70000 евреи от България. Срещу инициатива „да изведат всички евреи от страна като България“ възразява А. Идън с аргумента, че „ако направим това, тогава евреите по света ще искат да направим подобни опити в Полша и Германия“.[200] Анализът на информацията показва, че срещата между Труман и Идън се осъществява по време на самата депортация на евреите от Вардарска Македония и Беломорието, но обсъжданите варианти се отнасят за известен период преди това. Изричното посочване на 60 – 70 хил. евреи означава, че се правят

част на Саудитска Арабия. Възниква при разпадането на Османската империя като от 1918 до 1948 г. има форма на автономно управление. През 1919 г. Обществото на народите (ОН) приема решение, според което Палестина трябва да стане негова подмандатна територия, а през 1922 г. този мандат е предоставен на Великобритания.

[200] Wyman, D. The Abandonment of the Jews. America and the Holocaust 1941-1945. The New Press. New York, 2007. p. 97; Medoff, R. You Can’t Save Everybody, Save Nobody? Arutz Sheva. http://www.israelnationalnews.com/Articles/Article.aspx/12794?fbclid=IwAR1Al4Sg9QH7V9L6Awz9fmkiT7FjiT3O9NKQf2qPxOatVY1ibWFG2hrktU#.UXJOG6Kmjko ; Мостът на…, с. 145-147.

опити за спасяване от България чрез изселване в Палестина както на 48-те хил. български евреи, така и на 13-те хил. евреи от „новите земи“. Освен тях, през периода на Втората световна война България издава 15 хил. транзитни визи на европейски евреи, част от които временно се намират на българска територия и за които също се търси начин да могат да продължат пътя си към Палестина.

Този въпрос на практика е трудно да бъде изследван чрез български документални извори, защото една голяма част от архива на Министерството на външните работи и изповеданията и на Царската канцелария, отнасящ се за периода на Втората световна война, е взет от Червената армия след окупацията на България на 9 септември 1944 г. и до настоящия момент не само, че не е върнат, но умишлено се затруднява достъпът на български изследователи до него. Това е основната причина информация за тези събития да бъде намирана в архивите на държави, с които България тайно е работила за решаването на редица съдбоносни за бъдещето на страната въпроси.

Въпреки това наличните данни по категоричен начин разкриват затрудненото положение на българското държавно ръководство и липсата на възможност за по-мащабни действия за спасяването на евреите в „новите земи“. В спомените си Софийският митрополит Стефан пише, че в отговор на неговата молба до цар Борис III за хуманно отношение към евреите от „новите земи“, царят му отговорил, че е издал съответните нареждания, „независимо, че бяха под попечителството на немското командване“, а също така, че те са „изгнаници от Хитлеровото военно командване“.[201] Подобен мотив може да бъде открит и в спомените по този въпрос на Димитър Пешев: „Аз допусках, че това става, защото в тези земи, неанексирани редовно към България, Германия има по-голяма възможност да влияе и налага свои решения“.[202]

При провеждането на депортацията на евреите от „новите земи“ в доклада на А. Белев от 23 март 1943 г. е записано, че „тъй като евреите от Тракия и Македония не попълваха числото 20000, комисарството, съгласно установения план, взе необходимите мерки това число да бъде попълнено, ако бъде необходимо, с неже-

[201] Гласове в защита на гражданското общество. Протоколи на Светия Синод…, с. 120-128.

[202] Пешев, Д., Спомени, с. 226.

лани евреи от старите предели“.[203] От този цитат е видно, че събирането на евреи български поданици с цел те да бъдат предадени на германците и депортирани, е политика, провеждана от КЕВ. Тя обаче противоречи на изразената пред германските власти позиция на българското правителство, че „въобще не стои въпросът за изселване на евреи“ български поданици. Поради тази причина докладът на Белев завършва лаконично с думите: „Вдигането от старите предели беше отменено. В някои места местни органи са избързали с вдигането с 24 часа, като са вдигнали евреите на 9-ти вместо на 10-ти преди да получат нареждането да спрат мерките по изселването“.[204] Това е съществен момент от процеса на спасяване на българските евреи и точно тук няма как да не се отчете ролята на управляващите фактори в България, защото само те имат силата да „отменят“ нареденото от КЕВ изселване и да дадат „нареждането да спрат мерките по изселването“.

Издаденото нареждане спира подготовката за депортиране на българските евреи, но няма такъв ефект по отношение на евреите в „новите земи“. Въпреки това от наличните документи се установява, че има три групи спасени от българските власти македонски евреи.

Първата се състои от 67 души, по професия лекари и аптекари, заедно с техните семейства. Германският консул в Скопие съобщава за тях, че освобождаването им е станало по нареждане на българското правителство с мотива, че тези „евреи ще бъдат изпратени в северомакедонските градове Куманово, Враня, Сурдулица и други, където се чувства остра нужда от лекари“.[205]

Втората група е съставена от живеещи във Вардарска Македония евреи български и чужди поданици. Според Яд Вашем, от задържаните евреи в Скопие през 1943 г. 165 души са освободени по заповед на българското правителство, тъй като са били чужди граждани, най-вече на католически държави като Италия, Испания и други. Внимателното вглеждане в данните поднася изненади. През 1941 г. българската администрация заварва в Скопие 160 ев-

---

[203] Депортирането на евреите от…, с. 558.

[204] Пак там, с. 562.

[205] P.A.AA, Bestand: Inland II g, Bd.183, Bl. 486309-486312. Фотокопие, машинопис, превод от немски език. Публикувано по: Витка Тошкова и съст. България – своенравният съюзник на Третия райх. Сборник документи. София 1992, с. 120.

рейски семейства, които са чужди граждани, или общо 263 души. От тях 28 семейства (по осреднени данни 46 души) са били испански граждани.[206] През 1943 г. испанските граждани стават 74, т.е. за две години са се увеличили с 28 души.

Третата група се състои от лица, осъдени за различни деяния (най-вече за комунистическа дейност) и интернирани във вътрешността на България. От интернираните само 11 души са върнати в Македония през април 1943 г. и са депортирани. Останалите, сред които Салвадор Леви, Исак Леви, Аврам Садикарио, Исак Таджер и др. се спасяват, като остават в България.[207] Според А. Матковски общият брой на спасилите се от тази група е 65 души.[208]

В отчета за дейността на Комисарството за еврейските въпроси за периода от 1 януари до 31 март 1943 г. първите две групи са обединени и се съобщава, че „в гр. Скопие 282 лица (са) освободени като граждански мобилизирани и чужди поданици на страни неокупирани от Германия: испански, италиански и турски такива".[209] Това пояснение е важно, защото разделя евреите чужди поданици на страни окупирани и неокупирани от Германия, като евреите от „новите земи" безспорно попадат в групата на окупираните, което води до невъзможност за масовото им спасяване. Ясно е, че поданството на вдигнатите от домовете им евреи е от решаващо значение за тяхната по-нататъшна съдба. Описан е случая на Марко Аарон Перец, евреин, български поданик, който по време на акцията за залавяне на македонските и тракийските евреи през 1943 г. е арестуван в Беломорието, но впоследствие освободен, защото има българска лична карта.[210] Аналогична е съдбата и на брата на Хари Нисимов от София, който е задържан заедно с местните евреи в Ксанти. Същият обаче е освободен поради качеството му на български поданик.[211] Според показанията на Ярослав Калицин, „от етапните лагери в Горна Джумая и Дупница" са освободени „всички евреи, които са от старите предели и са отведени във временните (етапни) лагери заедно с евреите от Беломорието".[212]

---

[206] Тодоровски, Гл., Нови податоци…, с. 71.

[207] Садикарио, С. Холокаустот нѐ предупредува – живеам. Притурка на в. „Македонско сонце". Скопје, 10 март 2006. с. 4.

[208] Матковски, А., Трагедијата…, с. 94.

[209] Депортирането на евреите от…, с. 570.

[210] Бар-Зоар, М., Извън хватката…, с. 100.

[211] Пак там, с. 102.

Трудно е да се установи точно какъв е броят на спасилите се от „новите земи“ евреи с поданство на победени от Германия държави. Според доклад на германското генерално консулство в Скопие до германската легация в София, броят на депортираните евреите от Вардарска Македония „представлява с около 10% по-малко, отколкото официалните сведения на българската регистрация. Може да се предполага, че част от липсващите евреи е успяла да избяга и че другата част се е укрила“.[213]

Като сравнително по-мащабна лична инициатива за спасяването на македонски евреи се откроява тази, предприета от Йордан Желязков от Плевен, заемащ високата административна функция на секретар на общината на главния град на Вардарска Македония – Скопие. В показанията на спасилия се от Холокоста Пепо Моше Алалуф, секретар на еврейската община в Скопие, се съобщава, че „на 8 март 1943 г. в моята канцелария дойде Желязков, тогава секретар на градската община и ми каза, че аз и председателят на еврейската вероизповедна община в Скопие Аджисто Ароести ще бъдем арестувани, защото сме научили, че ще бъдем събрани в лагер… Тогава Желязков ми каза: „Бягайте, защото тези дни всички евреи ще бъдат събрани в лагер“. Същата вечер ние съобщихме това на някои наши приятели, а ние побягнахме към Албания“.[214]

Трудно е да се установи от къде Йордан Желязков е получил информацията за предстоящото изселване на местните евреи и е направил препоръката да бягат към Албания. В спомените си ген. Бойдев описва обаче свой разговор с цар Борис през януари 1943 г. Царят го пита: „Има ли много евреи в Македония“? След като получава отговор, цар Борис казва: „Не им препятствайте да се изселват в Албания! Нека минават границата, без да се вдига шум за това“.[215]

Сред малцината спасители на евреи от „новите земи“, представители на местното население, се открояват дейците на ВМРО и едни от създателите на Българските национални акционни комитети в Македония през 1941 г. Димитър Чкатров* и Димитър Гюзе-

---

[212] Депортирането на евреите от..., Т. II. София, 2013. с. 629-630.

[213] Пак там, с. 675.

[214] Матковски, А., Трагедијата…, с. 65.

[215] Бойдев, В. От поручик до..., с. 249.

* Димитър Чкатров (1902, Прилеп – 1945, Скопие). Като деец на Македонската

лев**. Те предприемат постъпки за освобождаването на задържания в Скопие унгарския евреин Илеш Шпиц, който по това време е треньор на Футболния клуб „Македония".[216] За целта посещават адвокатската кантора в Скопие на бившия член на ЦК на ВМРО Кирил Драгов***, който се свързва с проф. Александър Станишев в София. Благодарение на тяхната намеса Илеш Шпиц е свален от влака за Треблинка при Сурдулица.

Поведението на бившите революционни дейци Димитър Чкатров и Димитър Гюзелев, които търсят съдействие от бившия член на ЦК на ВМРО Кирил Дрангов по въпроса за спасяването на Илеш Шпиц, съвсем не е случайно. Подобна активност се наблюдава и при Владимир Куртев, който също е бивш член на ЦК на ВМРО и е един от четиримата участници в кюстендилската група, която на 8 март 1943 г. заминава за София, за да настоява за отмяна на депортацията на българските евреи. Според Вида Боева-Попова, личен сътрудник на водача на ВМРО Иван Михайлов до смъртта му през 1990 г., по време на престоя му в Загреб през периода 1941-1944 г. често е посещаван от Владимир Куртев, по време на което са му давани инструкции дейците на ВМРО да работят активно за спасяването на евреи. От Загреб тази задача е спускана към нелегалните групи на ВМРО чрез шифровани писма. Конкретно на територията на Вардарска Македония, въз основа на тази поставена от Иван Михайлов задача, дейци на ВМРО съдействат за нелегалното прехвърляне от Охрид към Албания на търсещите спасение

младежка тайна революционна организация, през 1927 г. е осъден на 10 години, които излежава в затворите на кралска Югославия. Подпомага българската власт в Македония през периода 1941 – 1944 г. През 1944 г. Д. Чкатров е изправен пред съд от новата югославска власт заради своите българските убеждения и е убит през 1945 г.

** Димитър Гюзелев (1902, Дойран – 1945, Скопие). Философ и деец на Македонската младежка тайна революционна организация. Осъден през 1927 г. на 20 години строг тъмничен затвор, от които излежава 5. Подпомага българската власт в Македония през 1941 – 1944 г. Осъден на смърт от новата югославска власт и убит през 1945 г.

[216] Дневник. Скопје, 18.04.2008.

*** Кирил Дрангов (1901 – 1946), син на легендарния български полковник Борис Дрангов. Член на ЦК на ВМРО, близък съратник на Иван Михайлов. През 1944 г. се изтегля с българските войски от Скопие. През 1946 г. се самоубива при милиционерска блокада на къщата му в София.

евреи от Вардарска Македония.**

Пак според информация от Вида Боева-Попова, „баща ми под претекст, че търгува с платове, пренасяйки ги в Албания, отива в София и донася дори паспорти с български имена за спасяване на евреи от Битоля. Но това са уреждани паспорти от ВМРО. Зная, че са приготвяни и в Загреб от Ванчо** и пренасяни тайно“.

Също така благодарение на връзките си с тогавашното хърватско правителство, Иван Михайлов моли за съдействие обучаващите се във военно-морското училище във Варна хърватски моряци да помагат на корабите, които по Черно море транспортират бягащи от германската зона европейски евреи към Палестина. През май 1943 г. броят на обучаващите се във Варна хърватски офицери, подофицери и моряци достига 600 души и на тяхно разположение е 23-та хърватска флотилия ловци на подводници, формирана от 12 катера. Регистрирани са поне четири случая, при които „хърватските ловци на подводници Uj-2309 и Uj-2305, както и миночистачът RA-51, конвоират отплавалите от пристанището в Констанца български кораби „Милка“, „Марица“ и „Беласица“, превозващи евреи през Турция към Палестина.[217] За този случай Вида Боева-Попова пише: „С каква признателност Ванчо разказваше как хърватските моряци са помагали. Нямам думи да опиша вълнението му“.

Мотивът за подобно последователно поведение на Иван Михайлов може да бъде намерен във факта, че въпреки че ВМРО е съставена основно от българи, тя работи за равноправието на всички етнически групи, населяващи географската област Македония, една от които е и еврейската общност. В своята теоретична разработка за независима Македония Иван Михайлов пише: „В Македония от по-старо време живеят следните пет народности: гърци, българи, турци, албанци, аромъни. Малко по-късно са се заселили и евреи. Заличена е всяка следа от старите македонци, сънародниците на Александър Велики… Евреите са концентрирани главно в град

* Ставре Боев, брат на Вида Боева-Попова, е участник в това нелегално прехвърляне на евреи с лодки през Охридското езеро, като 13-годишно дете е помагал на баща си Христо Боев в това начинание. В момента Ставре Боев е на 93 години, живее в Охрид и би било ценно ако от него се вземат спомени по този въпрос.

** Ванчо – популярно умалително обръщение към водача на ВМРО Иван Михайлов.

[217] Гласнова, Д. Войници на милосърдието. София, 2011. с. 38-39.

Солун и по-малко в някои други градове".[218] За броят им пише, че до 1912 г. на територията на цялата географска област Македония, е 90 хил. души.

След създаването си през 1893 г. ВМРО се стреми да привлича в редиците си не само българи, но и представители на другите етнически общности, като в нея се включват и някои евреи. Особено тясно е взаимодействието между българи и евреи в Османския парламент в периода след Младотурската революция през 1908 г. В годините след Първата световна война ВМРО поддържа тесни контакти с еврейското ционистко движение, което нееднократно е подпомагало дипломатическите акции на ВМРО в Женева пред Обществото на народите.[*]

През 1941 г. евреите – бивши членове на ВМРО, попадат под нацистка окупация и ВМРО полага усилия да им помогне. Особено показателен е случаят с Рафаел Моше Камхи от Битоля, който е изтъкнат войвода от ВМРО. След Първата световна война той се премества в Солун, но през 1943 година е арестуван от германските окупационни части в града, като оттам е трябвало да бъде изпратен в концентрационен лагер в Централна Европа. Със съдействието на български организации като Македонския научен институт, Илинденската организация и лично на цар Борис III, пред германското военно командване на областта Солун – Егея е изтъкнат мотивът, че „поради големи заслуги към българщината в Македония в миналото и понастоящем" се разрешава „на лицето Рафаел Моис Камхи, от еврейски произход, жител на гр. Солун, да се установи на постоянно местожителство в София. На Камхи е била издадена лична карта", която по специален куриер му е изпратена и той е освободен и спасен.[219]

Въпреки тези предприети спасителни акции, бие на очи техният по-малък брой на територията на Вардарска Македония и Беломорието, в сравнение с броя на проведените такива в

---

[218] Михайлов, Ив. Македония – Швейцария на Балканите. Индианаполис, 1950. с. 112.

[*] Това тясно взаимодействие между македонски българи и евреи може да бъде констатирано и след Втората световна война. Един от най-близките сътрудници на Иван Михайлов, който превежда статиите на английски, френски и немски език за излизащия на четири езика през периода от 1954 до 1958 г. вестник „Македония", е унгарският евреин Болеслав Тахауер.

[219] Камхи, Р. Аз, войводата Скендер Бей. София, 2000. с. 183.

международно признатите граници на България до април 1941 г. Липсата на по-сериозни прояви на местни лица за спасяването на евреи от „новите земи“ може само отчасти да бъде обяснено с тяхното отношение към самата депортацията. Така например в секретен доклад № 23 на германския консул в Скопие Вите до германската легация в София от 18 март 1943 г. се съобщава, че „македонското население без изключение приветства интернирането на евреите“.[220] Информацията на германския консул в Скопие се потвърждава и от Адолф Айхман който смята, че „новоприсъединените територии се намирали под военно управление и тяхното население било антисемитско“.[221] Вероятно в тези твърдения има известен пропаганден елемент, а по-късно и опит за намаляване на вината, но въпреки това те само отчасти обясняват липсата на значими действия от местни лица за освобождаване на задържаните евреи.

Част от причините за липса на реакция сред местната общественост в „новите земи“ може да бъде открита в някои от грешките в политиката на българското правителство към администрираните от него територии. В опита си да постигне национално съгласие на местно ниво, властите в София започват да търсят подкрепа сред бивши сърбомански кръгове и да игнорират бившите местни революционери, на които до този момент се крепи българската власт. В резултат на това възниква конфликт и прекъсване на тесните връзки между местното гражданско общество във Вардарска Македония и централната власт в София. Това много ясно проличава от проведеното в Скопие на 1 и 2 май 1943 г. събрание на изтъкнати дейци на ВМРО. На него се правят остри критики към властта в София, че при провеждането на политиката си във Вардарска Македония не се опира на някогашните български революционери, а все по-често ползва услугите на лица, компрометирали се по времето на югославския режим. В запазения протокол от това събрание Димитър Гюзелев казва: „Днес, по отношение на правителството (българското, б.а.), ние сме скъсали всички отношения и връзки, а и изглежда и то не ги иска вече... Такова скъсване беше

---

[220] P.A.AA, Bestand: Inland II g, Bd.183, Bl. 486309-486312. Фотокопие, машинопис, превод от немски език. Публикувано по: Витка Тошкова и съст. България - своенравния съюзник на Третия райх. Сборник документи. София, 1992. с. 121.
[221] Arendt, H. Eichmann in…, p. 162-194.

дошло още през зимата, но другарите, които бяха избрани в комитета за бързи решения, тогава се събраха и решиха да направим още един опит за приближаване, който опит се направи от Чкатров, но също излезе безуспешен. Оттогава нямаме контакт... с властта“.[222]

Би могло да се спори дали предприемането на действия от българска страна би довело до отмяна или ограничаване на депортацията на евреите от „новите земи“. Но при всички случаи прекъснатият диалог между местното гражданско общество и централната власт в София е причина, която обяснява по-малкият брой опити за спасяване на местните евреи. Това е съществена разлика между ситуацията във Вардарска Македония и Беломорието от една страна и тази в международно признатата територия на България до април 1941 г. от друга. В т.н. „стари предели“ връзката между гражданското общество и властта не е прекъсната, в резултат на което се стига до взаимодействие и спасение на българските евреи.

Фактът, че по-голямата част от македонските евреи са депортирани през 1943 г., никога не е пораждал негативни настроения сред спасените и останали живи евреи към македонското освободително движение или към България. Подобни настроения се наблюдават единствено сред тази малка част, които са съпричастни към комунистическата идеология, която след 1944 г. на територията на Титова Югославия е тясно преплетена с антибългарската пропаганда. Сътрудничеството между ВМРО и евреите е регистрирано и от нацисткото разузнаване. В секретна телеграма, изпратена на 1 септември 1944 г. до директора на военната полиция при армейска група F в Белград се казва следното: „Хората от ВМРО подхвърлят и явно казват, че ще се изтеглят с V (българска, б.м.) армия. Ние научаваме, че софийските евреи им обещали безопасност“.[223]

Близките контакти между освободителното движение на македонските българи и българските евреи не са прекратени след края на Втората световна война. След установяването си в Рим през 1949 г. Иван Михайлов се среща с Анджело Куюмджийски, изтъкнат български евреин и член на някогашната масонска ложа „Светлина“ в

[222] Българското управление във Вардарска Македония (1941- 1944). Документален сборник. София, 2011. с. 313.
[223] Третиот Рајх и Македонија… , Скопје 1996, с. 124.

София.[224] През 1943 г. Куюмджийски е полковник от разузнаването на САЩ и по поръчение на Държавния департамент участва в подготовката на преговорите за излизането на България от войната. Към края на същата година се установява в Истанбул, където създава специална мисия за поддържане на тайни контакти с българското правителство.

Особено интересно е взаимодействието между изселилите се в Израел евреи от България и Вардарска Македония. Сред тях проблемът за съдбата на македонските и беломорските евреи периодично е дискутиран, в резултат на което се изработва обществена позиция за снемане на каквито и да е обвинения към България. Пак поради същата причина между установилата се в Израел еврейска общност от България и Вардарска Македония и действащите в САЩ, Канада, Аржентина, Бразилия, Белгия, Австралия и Нова Зеландия Македонски патриотични организации (МПО), които през този период са единствените представители на македонското освободително движение, се установяват тесни контакти. По повод провеждането в Синсинати на 36-тия конгрес на МПО, на 24 август 1957 г. „група израилтяни, стари съмишленици на македонското освободително движение", пожелават ползотворна дейност на конгреса и „скорошно сбъдване на нашите светли идеали… за една свободна и независима Македония".[225]

По повод смъртта на полк. Аврам Таджер на 19 октомври 1958 г. Иван Михайлов пише: „Сред македонската емиграция в България той беше много известен, а всички борци за освобождението на Македония го чувствуваха много близък, сред тях той беше свой… Веднага след Първата световна война той взима най-живо участие в организирането на българското еврейство в ционистическото движение. Надарен с граждански добродетели, силен свободолюбив дух и смелост, той застана начело на това движение, заема челно место в българската общественост и в световното ционистическото движение. Съдбата на наговия собствен народ, борбите за освобождението на Македония го закалиха, за да бъде буден дух на свобода. Връзките на Таджер с македонското освободително движение са много стари. Изучил основно Македония, той бе в постоянен контакт с първенците на македонската освободителна борба.

---

[224] Михайлов, Ив. Спомени. Т. 4. Индианаполис, 1973. с. 853.

[225] Македонска трибуна. Индианаполис, 10.10.1957.

[redacted]

OFFICE OF STRATEGIC SERVICES
WASHINGTON, D. C.

23 March 1944

General William J. Donovan
Director, Office of Strategic Services
Washington, D. C.

The undersigned members of the Special Mission sent pursuant to your instructions to the Middle and Near East last November for the purpose of establishing contact with Bulgarian authorities to ascertain whether Bulgaria could be detached from the Axis and brought to the side of the United Nations have the honor to report:

(1) The Mission reached Istanbul on 1 December 1943 and shortly thereafter opened communication with persons in Sofia with the result that the Bulgarian Prime Minister telegraphed M. Balabanoff, Bulgarian Minister to Turkey, requesting him to get in touch with Mr. Kouyoumdjisky. On 18 December, Mr. Kouyoumdijisky met M. Balabanoff in Ankara at the latter's request. M. Balabanoff, who is a close friend of Mr. Kouyoumdjisky, spoke with him frankly of Bulgaria's mistake in joining the Axis and asked if Mr. Kouyoumdjisky were in a position to help Bulgaria. Mr. Kouyoumdjisky replied that he could not discuss that matter with M. Balabanoff at that time, but that if qualified representatives of the Bulgarian Government should be sent to Istanbul he would confer with them. He suggested that the Governor of the Bulgarian National Bank, M. Gouneff, and General Popoff (both close friends of Mr. Kouyoumdjisky's) might advantageously be the persons chosen. M. Balabanoff said he would telegraph and recommend such action to Sofia.

(2) No reply having been received from M. Balabanoff, the Mission made a second direct approach to Sofia toward the end of December. This time sending word to the Opposition Leaders, M. Mouchanoff and Bouroff (both likewise good friends of Mr. Kouyoumdjisky's). These men sent

DECLASSIFIED
By Authority of CIA 007622
letter of 6-26-73
By SR Date JUL 6 1973

-1-

a57j03

[redacted]

Разсекретен през 1973 г. доклад на ген. Уилям Донован, директор на Офиса за стратегически проучвания (днес ЦРУ), за мисията на Анджело Куюмджийски за тайни преговори с българското правителство през 1943 г. Източник: архив на Лъчезар Тошев.

Своите грамадни международни връзки той всякога е използвал не само в защита на еврейската кауза, но и в смела и открита защита на македонската освободителна кауза. Международните конгреси на малцинствата между двете световни войни, където е представлявал еврейското малцинство на България, той често е използувал за да говори открито и публично за възстановяването и признаването на българските национални права на поробените македонски българи… Правата на Македония той е повдигал и защищавал и на световните еврейски ционистически конгреси. Той правилно разбираше програмата на македонското освободително движение за създаването на независима македонска държава, в която и македонските евреи равноправно да се развиват ведно с българите, гърците, албанците, турците и аромъните в Македония. В защита на Македония той е писал статии и е правил изявления в нашия и в чуждия печат. Евреин по произход, големият полковник Аврам Таджер бе верен син на своя народ, лъвски се бори за еврейския народен идеал, но той ни най-малко не изневери на България, за благото и успехите на която рискуваше живота си“.[226]

Постепенно се утвърждава практиката печатните органи на МПО в. „Македонска трибуна“ и на българската алия[*] в Израел в. „Фар – Трибуна“ да публикуват информации за проявите на двете общности и да си разменят поздрави при провеждането на конгреси. Така напр. в. „Фар – Трибуна“, в броя си от 4 ноември 1962 г. публикува обширен материал за проведения през септември същата година 41-ви конгрес на МПО. Отбелязва се „масовото му посещение от македонските българи в Северна Америка. С хиляди българи от Македония, живущи из всички щати на Америка и Канада и представляващи всички околии на разпокъсаната им първоначална родина, се бяха стекли в Бъфало. Пламенният патриотизъм на македонския българин е добре познат“. Изключително важна е констатацията на израелския вестник, че по отношение на Македония, Хърватско и Словения, че „събитията от 1941 г. са потвърдили, че Югославия е едно изкуствено творение“.[227]

---

[226] Македонска трибуна. Индианаполис, 15. 01.1959.

[*] Алия (от иврит – подем, изкачване, издигане) представлява процес на завръщане на евреите в тяхната историческа прародина, възникнал още преди основаването на държавата Израел. Това е една от основните идеи на ционизма, залегнала в израелския Закон за завръщането.

Във в. „Фар – Трибуна" от декември 1962 г. по повод смъртта на Любен Димитров, главен редактор на в. „Македонска трибуна" и организационен секретар на МПО, е поместена публикацията „Една смърт – една манифестация на македонската освободителна борба". Статията описва получаването на „много съболезнователни телеграми и писма от всички части на свободния свят, където живеят българи от Македония. Видни политици и държавници от двете северноамерикански държави (САЩ и Канада, б.а.) лично или писмено изказаха съчувствията си… Телеграфически изрази скръбта си и Иван Михайлов, водителят на македонското освободително движение".[228] В същата публикация се говори за „прекрасните статии на Иван Михайлов".

Органът на МПО в. „Македонска трибуна" също дава отзиви за израелското издание „Фар – Трибуна". През 1962 г. се подчертава, че той „е независим информационен вестник, издаван на български език... Излиза ежедневно в 12 страници, а веднъж месечно в 30 страници. Разпространен е особено много сред евреите, които напуснаха България и Македония и се настаниха в своята прародина Израел". Тези примери по категоричен начин показват доброто отношение на изселилите се в Израел евреи от България и Вардарска Македония към македонското освободително движение и неговия водач Иван Михайлов – личност, която днес в Скопие продължава да бъде хулена в духа на югославския антибългаризъм.

При разглеждането на съдбата на евреите във Вардарска Македония през 1943 г. трябва да се отчете и поведението на „югославските" фактори. Мълчанието на сръбското колаборационистко правителство на Милан Недич в Белград е разбираемо, защото по това време Сърбия е под германски контрол. Но нито югославското емигрантско правителство в Лондон и неговите представители на територията на Югославия, нито югославската комунистическа съпротива, не взимат каквото и да било отношение към депортираните евреи, въпреки че те са югославски поданици. Поведението както на военния министър на емигрантското правителство Дража Михайлович и на неговия представител във Вардарска Македония Миливой Търбич[*], така и на ръководената от Й. Б. Тито югославска

---

[227] Цитатът е по в. „Македонска трибуна". Индианаполис, 22.11.1962.

[228] Цитатът е по в. „Македонска трибуна". Индианаполис, 31.01.1963.

[*] Миливой Търбич е син на родения в Бийело бърдо Василие Търбич, ръководи-

комунистическа съпротива, част от която е и македонската, е идентично. Въпреки че затворените евреи в транзитния лагер „Монопола“ в Скопие са държани съответно 11, 14 или 18 дни, през този период никой от югославските военни ръководители не предприема каквито и да било действия за тяхното спасяване. Още повече, че и трите депортационни влака са охранявани от 30-35 души германци. От наличната фотографска документация се вижда, че охраняващите транспорта германци са с леко въоръжение и не разполагат с автоматично оръжие. При това положение не е било трудно да се организира акция срещу който и да било от трите депортационни влака, които са се движили към окупирана Полша по един и същи маршрут, който на сръбска територия минава по линията Скопие – Ниш – Лапово – Земун. Въпреки това действия от югославска страна за спасяване на депортираните от Скопие евреи не са предприети.

Издирването на депортираните евреи от „новите земи“

След окончателното оттегляне на германските окупационни части от Вардарска Македония на 19 ноември 1944 г., завърналите се югославски власти започват да издирват депортираните евреи. През същия период от спасилите се в Албания или Италия македонски евреи се завръщат 116 души, от политическите затворници в България 65 и от германско военнопленничество 15 души или общо 196.[229] Главно от техните среди на 26 декември 1944 г. в Скопие, на първото заседание на новосформирания Македоно-еврейски народоосвободителен комитет, се възстановява Македонската еврейска вероизповедна община (МЕВО). На това заседание присъстват Бане Андреев като представител на Главния комитет на Народоосвободителния фронт на Македония, Исак Френсез от Централната еврейска консистория в София и Манчо Рахаминов, комисар за ликвидация на Комисарството за еврейските въпроси в България и народен обвинител при Народния съд в България.

На заседанието на МЕВО на 4 февруари 1945 г. е направено

тел на сръбската въоръжена пропаганда в Македония.

[229] Манојловски, А. Еврејската верска општина во Скопје и прашањето за депортираните Евреи од Македонија. В: Гласник на ИНИ, год. 60, бр. 1. Скопје, 2016. с. 210.

предложение „веднага да се избере една делегация, която щом бъде възможно да тръгне да търси наши отведени в Полша“.[230] От това предложение е видно, че в МЕВО са знаели, че македонските евреи са депортирани в Полша, но не са наясно с тяхната по-нататъшна съдба. Една седмица по-късно, на заседанието на 11 февруари 1945 г. е съобщено, че референтът на Управителния отдел на Градския народоосвободителен комитет в Скопие Крум Стоянов предлага да се обърнат „към чуждестранните мисии, които се намират в Скопие, с това да ни кажат или пък да се осведомят чрез техните агенции какво е станало с нашите отвлечени братя“. Няколко дни по-късно делегация на МЕВО посещава Британско-американската и Съветската мисии в Скопие като отправя към тях молба „да се заемат със съдбата на нашите отведени евреи“.

Въпреки предприетите стъпки, от никъде не се получава обективна информация, поради което е направена констатацията, че „от отвеждането на евреите от Македония в неизвестност в Германия, до днес нищо не е съобщено за съдбата, която ги е сполетяла“. Поради тази причина ръководството на МЕВО на 21 юли 1945 г. приема решение писмено да се обърне до Министерството за външни работи на Югославия, посолствата на Съветския съюз, САЩ, Великобритания, Франция, Полша и Чехословакия в Белград, до Главния комитет на Червения кръст на Югославия, Държавната комисия за установяване на злосторствата, Държавната комисия за репатриация и до югославската информационна агенция „Танюг“. На следващия ден до посочените институции е изпратено писмо с идентично съдържание, в което се казва: „От отвеждането до днес нищо не можахме да узнаем за тяхната съдба. Всички надежди на нас, останалите малко преживяли евреи, че на нас някой от тях ще ни се обади, и всички досега направени опити за тях нещо да научим, остават напразни“.

Първата по-конкретна официална информация за това къде са отведени македонските евреи, е получена от съветското посолство в Белград на 12 септември 1945 г. Македонският изследовател на този проблем А. Манойловски не цитира отговора, а го представя по следния начин: „според получените информации българските фашистки власти през 1943 г. предали евреите от Македония на Германците, които ги отвели в Полша, „където им се губи следата““.

[230] Пак там, с. 213.

Въпреки очевидното негативно отношение към България, А. Майноловски не отрича факта, че ролята на българската администрация е била само да предаде македонските евреи на германските власти, които осъществяват депортацията към концлагера „Треблинка“.

За да се изясни съдбата на депортираните македонски евреи, югославското посолство в София се опитва да събере информация в архивната документация на българските държавни институции, но такава не е открита. Поради тази причина на 29 ноември 1945 г. МВнР отговаря с вербална нота, че „българските власти не разполагат със сведения относно съдбата на въпросните македонски евреи, които през 1943 г. са били отправени от Македония за Германия“.

На 24 януари 1946 г. обаче МВнР в София изпраща нова вербална нота, в която допълва информацията, че „от показанията на бившите ръководители на бившата Дирекция на полицията се установи, че по нареждане на германското командване е започнало задържането на въпросните евреи, като тази акция е била възложена на българските полицейски органи в окупирана Македония. За ръководител на акцията е бил определен специален германски офицер“.

На 8 март 1946 г. Министерството за външни работи на ФНР Югославия съобщава на Председателството на правителството на НР Македония, че от югославското дипломатическо представителство в София е пристигнало известие, основаващо се на нови български информации. Според този документ, „събирането на евреите от територията на цяла Македония от страна на българските полицейски органи и тяхното затваряне в сградите на Държавния монопол за тютюн в Скопие, било извършено по нареждане на германците“.[231] По-нататък в текста се казва, че „българските надлежни органи не разполагат с данни за съдбата на македонските евреи, които през 1943 г. са били изпратени от Македония в Германия“. В конкретния документ особено важно е уточнението, че сградата на тютюневия монопол в Скопие, където е бил разположен транзитният депортационен лагер, е държавна собственост, защото съгласно съобщените на 24 април 1941 г. от К. Клодиус германски условия, при които ще се установява българската администрация във Вардарска Македония, югославската държавна собственост подлежи на германско принудително управление и там функцио-

[231] Пак там, с. 219.

нира Германски комисариат за тютюните в Македония.

По време на продължилия от 20 ноември 1945 г. до 1 октомври 1946 г. Нюрнбергски процес, като член на югославската делегация е включен д-р Алберт Вайс, зам.-председател на Съюза на еврейските вероизповедни общини в Югославия. Към него се обръща ръководството на еврейската вероизповедна община в Скопие, която на заседанието си от 23 декември 1945 г. е взела решение да се обърне към представителя на Съюза на еврейските вероизповедни общини в Югославия като „му постави в задължение по начин, по който той намери за най-подходящ, да узнае нещо за съдбата на отведените от Югославия евреи“. На 30 декември 1945 г. еврейската вероизповедна община в Скопие писмено е уведомена, че са предприети съответните действия.

През последвалия период не може точно да се установи кога, от кой и по какъв начин ръководството на еврейската вероизповедна община в Скопие получава точната информация за трагичната съдба на депортираните евреи от Вардарска Македония, но към края на 1946 г. МЕВО разбира със сигурност, че депортираните през март 1943 г. македонски евреи са ликвидирани от нацистите в концлагера „Треблинка“.

Разследването в Москва и съдебните процеси в Ерусалим и Франкфурт на Майн

На 18 септември 1944 г. германският посланик в България Адолф-Хайнц Бекерле, заедно с други германски дипломатически служители, е задържан в Свиленград при опит да напусне страната. Впоследствие е предаден на съветските войски и е отведен в Москва, където е подложен на разпити в московския затвор Лубянка. Там са отведени и други нацистки водещи фигури, чиято дейност през определени периоди е пряко свързана с България, като Х. фон Рихтхофен, А. Морман, К. Клодиус, Г. Перцген и др. Независимо че в показанията си обвиняемите се опитват да намалят част от вината си или да я прехвърлят на други, в събраните материали от следствените досиета са обхванати подробно редица политически аспекти на отношенията между Германия и България по време на Втората световна война, връзките на германското посолство с прогерманските кръгове в България, както и дейността на

масонските ложи в страната, съдбата на евреите и други значими въпроси от тогавашния обществено-политически живот в страната.

Разпитите на Бекерле в Лубянка започват на 23 март 1945 г. В показанията му още на първия ден може да се прочете следното: „Активно съдействах и на германските военни власти в България в онези случаи, когато имаха затруднения в отношенията си с българското военно министерство при изпълнението на техните военни задължения… мой дълг беше да изпълнявам стриктно текущите политически инструкции на германското правителство, които, трябва да се каже, бяха твърде многобройни и които засягаха най-разнообразни страни от вътрешния живот на България… Българите не се съгласяваха с тези искания и благодарение на това многократно трябваше да се връщам (към тях, б.а.)… Трябваше да положа много усилия, за да повлияя на българската външна политика… По всякакъв начин се опитвах да изостря отношенията между България и Русия и да предизвикам военен сблъсък между тях“.[232]

Особено важни са признанията на Бекерле за депортирането на македонските и беломорските евреи: „По нареждане на Химлер, което аз получих по телеграфа, аз, съвместно с упълномощения от германското правителство по еврейските въпроси – Данекер, чрез министър Габровски, постигнах изселването на евреите от Македония и Тракия (14 000 – 15 000 души), които съгласно моето искане бяха транспортирани в Полша“.[233] Тази информация конкретно посочва чия е инициативата за депортирането на македонските и тракийските евреи и от кого е реализирана.

В същия протокол Бекерле представя мнението на Хитлер по отношение на стратегическото значение на Македония при застрашаване на германските интереси от изток: „Хитлер заяви, че вярва във възможността да запази Македония и Сърбия в ръцете на Германия и чрез тях да поддържа връзка с германските части в Гърция“.[234] Информация за случващото се в България и Македония е дадена от Бекерле и при неговия разпит в Лубянка на 2 ноември 1950 г. В протокола е записано, че след достигането на Червената

---

232 Тайны дипломатии Третьего рейха: Германские дипломаты, руководители зарубежных военных миссий, военные и полицейские атташе в советском плену. Документы из следственных дел. 1944-1955, Москва 2011, с. 48-49.

233 Пак там, с. 50.

234 Пак там, с. 51.

армия на Дунав, на 25 август 1944 г. пред Хитлер е прочетено писмото от българските регенти, в което се казва, че „България вече не може да носи бремето на войната“ и се декларира готовност за „излизане на България от войната“. Във връзка с това Бекерле съобщава: „Хитлер се обърна към мен. Повишавайки неприятно дрезгавия си глас, той поиска да окажа натиск върху регентите и ако това не помогне, да вдигна бунт и да установя военна диктатура. Той веднага инструктира… да се прехвърли в района на Скопие дивизия от войските на СС“.[235]

На 30 януари 1950 г. Бекерле дава и сведения за това, че „германското разузнаване разкрива тясната връзка между екзарх Стефан и британското разузнаване, с които той общува чрез разпространените в България масонски ложи и подчинените му църковни организации“.[236] Екзарх Стефан е един от спасителите на българските евреи, заради което е удостоен от Яд Вашем с почетна грамота, медал и званието „Праведник на света“. Неговата принадлежност към свободното зидарство, както и на Пловдивския митрополит Кирил, улесняват контактите с правителството на Б. Филов, в което всички министри също са масони. Очевидно тази принадлежност се оказва един от механизмите, чрез които в България се осъществява взаимодействието гражданско общество – църква – правителство, довела до успешен резултат процеса на спасяване на българските евреи.

Заслужават внимание и показанията на съветника на германското посолство в София А. Морман, тъй като именно той е германският дипломатически представител, чрез който на 11 август 1942 г. германското командване „Югоизток“ протестира против приемането от българското правителство на Наредбата за поданство в новоосвободените земи и настоява да се отмени с мотива, че България няма право да урежда поданството на живеещото в тях население преди да е сключен договор за мир. На 26 февруари 1945 г. Морман заявява пред следователите в Лубянка: „Поддържах връзки с началниците на отдели на българското Министерство на външните работи, с които по указание на посланика провеждах различни преговори... Освен това трябваше да се занимавам много с разрешаването на въпроси, свързани с финансиране от българското прави-

[235] Пак там, с. 71.
[236] Пак там, с. 64.

телство на германските войски, разположени в България, а също така и с македонските мини... Не отричам, че германското правителство оказваше огромно влияние върху българското правителство, в резултат на което цялата външна, а понякога и вътрешна политика на България, се провеждаше в угодна на немците посока".[237] С тези показания се потвърждава както присъствието на германски войски в България или владеенето от страна на Германия на рудниците във Вардарска Македония, а също така и постоянният германски натиск върху България.

Различният статут на пребиваващите германски войски в международно признатите граници на България до април 1941 г. и в „новите земи" личи от следните показания на Морман: „Въз основа на други тайни споразумения България предава на германците всички хромови мини в Македония; изплаща изцяло всички разходи по издръжката на германските войски в Македония и Тракия, докато издръжката на германските войски в останалата част на България се изплаща от германското правителство чрез клиринг".[238] По отношение на заплащането от страна на България за присъствието на германски войски в „новите земи" Морман дава следните подробности: „Съгласно споразумението между германското и българското правителство, България поема всички разходи по издръжката на германските окупационни войски в Македония и Тракия. В тази връзка главният интендант на тази група войски периодично представяше бюджет в посолството. Въз основа на доклада му съставях нота за плащане на посочената сума и я предавах на българското Министерство на външните работи… В споразумението за заплащане от българското правителство на всички разходи по издръжката на германските войски в Македония и Тракия не бе определена конкретна сума, която българите ще плащат. В тази връзка, всеки път, когато подавах на българите нота за изплащане, българите изразяваха недоволството си от факта, че сумите, които искахме да бъдат изплатени, бяха твърде големи. Опитваха се да проверят дали наистина сме похарчили такава сума и постоянно бавеха плащането".[239]

В протокола за разпит на Морман се съдържа също така

[237] Пак там, с. 380.
[238] Пак там, с. 382.
[239] Пак там, с. 383-384.

много важна информация за депортацията на евреите от „новите земи“:

„Въпрос: Не разказахте за насилието над населението на България, което германците извършват, за да осъществят своите агресивни военни планове?

Отговор: По този въпрос познавам само действията на нашите власти по отношение на българските евреи. Посолството получава инструкции от Берлин да получи съгласието на българското правителство за изселването на всички евреи от Македония и доколкото си спомням от Тракия. Бекерле сключи споразумение с българското Министерство на външните работи, осигури съгласието на българското правителство и всички евреи, около 10 хиляди, бяха изселени.

Въпрос: Насилствено ли?

Отговор: Да, изселването стана принудително.

Въпрос: Къде бяха депортирани всички тези хора?

Отговор: Полша.

Въпрос: Каква беше целта на това?

Отговор: Изселването на евреите беше извършено под прикритието на изпращането им на работа в Полша, но каква е била съдбата им, не знам.

Въпрос: Кой ръководи изселването?

Отговор: За осъществяване на изселването от Берлин от Главното управление на СС в София дойде специален представител на СС – Данекер, който ръководеше цялата операция.

Въпрос: Какви други насилствени действия са извършвани от германците над цивилни граждани в България?

Отговор: Не знам за други факти на насилие“.[240]

В разпита на 18 април 1945 г. А. Морман дава пояснения за влизането на България в Тристранния пакт: „Първо, по присъединяването на България към Тристранния пакт на 1 март [19]41 г. Основните преговори са се водили от цар Борис с Хитлер в Германия в началото на 1941 г. Първоначално те не доведоха до положителни резултати, тъй като царят се колебаел... Посланик Рихтхофен след поредица от демарши до външния министър Попов настоятелно поискал съгласие... След демаршите на Рихтхофен България най-накрая дала съгласието си“.[241] Признанието на А. Морман, че

[240] Пак там, с. 384.
[241] Пак там, с. 385.

нацистка Германия е използвала демарши като форма на натиск върху България е много важно, защото по принцип демаршът е дипломатическо изявление на правителството или дипломатическите органи на една държава към правителството на друга, в което се съдържа настоятелно искане, протест, предупреждение, възражение и др. Демаршът се използва когато дадена конфликтна ситуация или проблем изисква спешни действия, а обичайните дипломатически средства (водене на преговори, консултации, и т.н.) не помагат за нейното решаване. При неуспешното водене на преговори между две неравнопоставени държави, демаршът може да се разглежда и като вид ултиматум на по-силната към по-слабата.

За германския натиск върху България с цел нейното влизане в Тристранния пакт А. Морман говори и в показанията си от 8 май 1951 г.: „Правителството на Филов до известна степен се колебае да подпише договора. Тогава от Берлин пристигнаха една след друга две телеграми, подписани от Рибентроп, с искане Рихтофен да окаже натиск върху българското правителство. Рихтофен лично ми показа тези телеграми и ме информира за действията, които се кани да предприеме. Срещнал пълното ми одобрение, той упражни подходящ натиск върху цар Борис и министъра на външните работи Попов, след което пактът бе подписан“.[242]

Специално внимание заслужава и протоколът от разпита на оберфюрера от СС Фридрих Панцингер. На 12 февруари 1947 г. той заявява: „През май-юни 1941 г. под мое пряко ръководство беше установен жесток полицейски режим в присъединените към България югославски области: Тракия и Македония. На тяхна територия създадохме политически участъци и проведохме масови наказателни мерки срещу антифашистите. Аз лично, заедно с Павлов (Павел - началник на политическия отдел на българската полиция, б.а.), направих инспекционно пътуване в Тракия и Македония, където контролирах дейността на полицейските органи и давах указания“. Въпреки неточностите, напр. споменаването на Тракия като „югославска“ област, сведенията от Ф. Панцингер са ценни, защото потвърждават не само германското военно и полицейско присъствие в „новите земи“ след установяването на българската администрация, но и провеждането на оперативни и репресивни действия от страна на тези германски представители.

---

[242] Пак там, с. 393.

В показанията и на останалите нацистки пленници, напр. на бившия германски посланик в София Х. фон Рихтхофен, също се признава оказването на германски натиск върху България за присъединяване към Тристранния пакт или за прилагането на противоеврейски мерки, а по отношение на извършената депортация на евреите от Вардарска Македония и Беломорието разследваните по собствена инициатива заявяват, че инициативата и организацията на тази репресивна мярка са изцяло германски.

Допълнителни разкрития за нацистките планове за България са направени по време на съдебния процес в Ерусалим срещу Адолф Айхман – нацистки офицер, началник на отдел по еврейския въпрос в Гестапо, един от главните организатори на Холокоста в окупираните от Германия части на Европа. След Втората световна война се укрива, но през 1960 г. израелското разузнаване го открива в Аржентина и изпраща специален отряд, който го залавя и прехвърля тайно в Израел. Съдебният процес срещу Айхман започва пред специален трибунал на 11 април 1961 г. Обвинен е в 15 престъпления, включително престъпления срещу човечеството, престъпления срещу еврейския народ, членуване в организации, които са приети за престъпни по време на Нюрнбергските процеси (20.11.1945 – 1.10.1946): Гестапо, СД и СС, организиране на депортациите на евреите към лагерите на смъртта и др. При подготовката на обвинителния акт са издирени и приложени стотици нацистки документи, привлечени са 112 свидетели, а също така са снети показанията на самия Айхман.

Държавен обвинител в това дело е Бар-Ор, заместник главен прокурор на държавата Израел. При представянето на обвиненията срещу Айхман, той проследява дейността му не само в нацистка Германия, но и в отделните европейски държави. Специална глава в обвинението е посветена на България. Прокурорът Бар-Ор посочва, че началото на нацисткия натиск върху България за депортиране на евреите е от ноември 1942 г. Приложен е документ от 17 ноември 1942 г., на който „смисълът е, че в хода на цялостно решение на еврейския въпрос в Европа той (Бекерле, б.а.) иска да убеди правителството на България да спре да дава разрешения за емиграция“, т.е. да спре да издава български транзитни визи на европейски евреи. [243] Този въпрос допълнително е анализиран в друга част на

[243] The Trial of Adolf Eichmann. Session 47. Part 2 of 8. http://nizkor.com/hweb/pe-

делото, където Бар-Ор представя документ, от който се установява, че „германската легация в София е била информирана за предложение от Англия (към България, б.а.), чрез съдействието на Швейцария, за приемане на 5000 еврейски деца за Палестина“. В тази насока е приложено и „писмо от 2 април 1943 г. от Гюнтер до фон Хан в Министерството на външните работи, което се отнася и за емиграцията в Палестина на евреи от Балканите. Той съобщава за това, което британският посланик във Вашингтон е казал на еврейския конгрес за преговорите, които се провеждат между България и Великобритания за емиграцията на 4000 евреи“. В хода на делото е представено писмо от Айхман до Министерството на външните работи в Берлин от 4 май 1943 г. В него се казва, че „правителството в Палестина е одобрило неопределен, доста голям брой имиграционни сертификати за ционисти с жени и деца. Той споменава за превоз на 8000 евреи от България през Турция“. Същият документ е със задача „за информация и превантивни действия (срещу България, б.а.), ако е възможно“.[244]

Прокурорът Бар-Ор изяснява, че в документ от 8 февруари 1943 г. „за първи път се споменава експулсирането на евреите от Тракия и Македония, не за евреите от България, а за евреите от онези части на България, които германците анексират към България“. Пак по същата тема е изтъкнато, „че без да се чака решението на Министерския съвет за всички евреи в България, незабавно (от страна на Главната служба за сигурност на Райха, б.а.) се предприема експулсиране на евреите от Тракия и Македония“.[245] Тук очевидно става въпрос за предприетите от А. Белев действия за подготовка на събирането на евреите от „новите земи“ от домовете им, без да е налице одобрение от българското правителство. Тази информация се допълва и от констатацията по време на делото, че „Данекер е в постоянна връзка с комисаря по евреите въпроси Белев“. На практика това е потвърждение, че Белев се явява елемент от нацисткия натиск върху България. Поведението на комисаря на КЕВ е разграничено от позицията на управляващите по онова време фактори в България.

---

ople/e/eichmann-adolf/transcripts/Sessions/Session-047-02.html

[244] The Trial of Adolf Eichmann. Session 47. Part 3 of 8. http://nizkor.com/hweb/people/e/eichmann-adolf/transcripts/Sessions/Session-047-03.html

[245] The Trial of Adolf Eichmann. Session 47. Part 2 of…

Държавният обвинител Бар-Ор обръща внимание и върху различните форми на „извинение, използвано от цар Борис“, за да не бъдат предадени на Германия българските евреи. Използван е нацистки документ, от който е видно, че „през април (1943 г., б.а.) ситуацията се е влошила „защото правителството на България открито подкрепя отношението на царя към евреите“ и говори за възраженията, които трябва да бъдат преодолени по отношение на депортирането на евреите“.

Особено важни са тълкуванията, направени от държавното обвинение към изселването на софийските евреи:

„Държавен прокурор Бар-Ор: Документ № 420 е писмо от 24 юни 1943 г. от Хофман и Бекерле до службата по сигурността на Райха: Депортирането на евреите от София в провинциалните градове може да се счита за пълно. 20 000 евреи са депортирани. Но всеки, който чете тези документи, ще разбере, че това всъщност е само претекст, използван от властите, за да се избегне натиск от страна на германците.

Председател на съда: Тоест, българското правителство депортира евреите от София в провинциалните градове?

Държавен прокурор Бар-Ор: Да, за да се избегне натискът (на германците, б.а.); това става ясно от представените от нас документи“.[246]

По време на съдебния процес срещу Айхман редица чужди медии проявяват огромен интерес към него, поради което заместник-главният прокурор на Израе Яков Бар-Ор дава допълнителни сведения. В статии във вестниците „Нюз анд Къриър“, „Споуксмън Ривю“ и др. са цитирани думите на Бар-Ор, според които „(Цар) Борис е бил герой. Той напълно е блокирал Айхман и защитил българските евреи… Цар Борис твърдо е бил против депортацията на евреите с българско гражданство. Той успя да задържи Айхман чрез разрешаването на депортацията на 20 000 евреи от Македония и Тракия… Цар Борис умира на 28 август 1943 г. Един доклад съобщава, че е починал от сърдечен удар. Нацистките документи цитират доктори да казват, че е отровен“.[247]

---

[246] The Trial of Adolf Eichmann. Session 47. Part 3 of…

[247] The News and Courier. Charleston, May 22, 1961; The Spokesmann Review. Washington, May 22, 1961.

4-B The News and Courier Mon., May 22, 1961 CHARLESTON, S. C.

The Courier At War

produce consternation in the com- force of nine thousand troops. 'God Is For Us . . .'

Eichmann Trial To Take Up Death Of King Of Bulgaria

JERUSALEM (AP)—The Eichmann trial is moving into one of the mysteries of World War II—the death of King Boris of Bulgaria.

Israel contends Boris was murdered by the Nazis for blocking their plans to deport and kill Bulgaria's 48,000 Jews.

Deputy Atty. Gen. Yaakov Bar'or will open the seventh week of the trial of Adolf Eichmann Monday, with a broad picture of the program in Bulgaria and Greece.

And he said in an interview: "Boris was a hero. He absolutely blocked Eichmann and protected Bulgaria's Jews."

Through documents, Bar'or said he would prove:

1. Eichmann, directing the Gestapo's bureau for "the final solution of the Jewish problem," started a campaign in July 1942 to prevail on the Nazi Foreign Ministry for "action" against Bulgaria's Jews.

2. King Boris stood firm against deporting Jews of Bulgarian citizenship. He was able to hold Eichmann off by allowing deportation of 20,000 Jews from Macedonia and Thrace, parts of Greece put under the "new Bulgaria" by the Nazi conquerors.

3. King Boris died Aug. 28, 1943. One report was that he had a heart attack. Nazi documents quote doctors as saying he was poisoned. The finger pointed at Eichmann's Gestapo men.

But whether murder can be proved is problematical, Israeli prosecutor said. Jews regard the late monarch as a hero because his delaying tactics enabled 40,000 Bulgarian Jews to survive the holocaust.

"Almost all of them are in Israel now," he said.

But the documentary story to be told Monday and Tuesday about Greek Jews is more tragic, Bar'or added.

"Fifty thousand Jews of Greek nationality were killed. They were deported to Auschwitz and when they arrived they had been so mistreated and starved that they were of no value at all to the slave labor program and were gassed almost immediately. Eighty per cent of the Greek transports were exterminated immediately, the highest percentage of any national group."

American Exports To Red Countries Hits 13-Year High

WASHINGTON (AP) — American exports to the Soviet Union and her European satellites increased in 1960 to a 13-year high of $193.4 million and gave this nation a better than 2-1 trade balance with this Red bloc.

Reporting this Sunday, the Commerce Department said this represents a gain of 116 per cent over the 1959 exports total of $89.3 million.

In his quarterly report on export controls, Secretary of Commerce Luther H. Hodges said imports from the Communist countries were unchanged last year at $80.9 million.

Poland accounted for almost 75 per cent of the exports, or $143.1 million. Most of the remainder

Публикация на в. „Нюз анд Къриър“ от 22 май 1961 г., в която са цитирани думите на зам.-главния прокурор на Израел Бар-Ор, според които цар Борис е герой, който напълно е блокирал Айхман и е защитил българските евреи.

На процеса срещу Адолф Айхман в Израел като кореспондент на американския вестник „Ню Йоркър“ присъства журналистката Хана Аренд. Тя се запознава в детайли с доказателствата по

делото и публикува поредица от статии, които са в основата на нейната книга „Баналността на злото. Айхман в Йерусалим“, претърпяла няколко десетки издания по света. Още в глава X, посветена на депортациите на евреи от Западна Европа, като прави съпоставка между политиките на различни европейски държави, Х. Аренд пише: „Италия и България саботираха германските заповеди и играха сложна игра на измама и хитрост, за да спасят евреите от своите страни, като същевременно демонстрираха чудеса от истинска смелост, но никога (открито, б.а.) не се противопоставиха на тази политика като такава“.[248]

Най-важните разкрития за България са направени в глава XI, посветена на депортациите от Балканите. Макар и да не взима отношение към националните стремежи на отделните народи, Х. Аренд много вярно представя намесата на Германия в този регион: „Когато Хитлер влиза в Прага през март 1939 г., той е посрещнат ентусиазирано не само от судетските немци – немското малцинство, но и от словаците, които той „освобождава“, като им обещава независима държава. Същото нещо се случи по-късно в Югославия, където сръбското мнозинство – бившата управляваща класа в страната – беше третирано като враг, докато на хърватското малцинство беше позволено да създаде свое национално правителство. Освен това съставът на населението беше нестабилен, нямаше естествени или исторически граници, а тези, начертани в съответствие с мирните договори от Трианон и Сен Жермен, бяха като цяло произволни. По този начин Унгария, Румъния и България се облагодетелстваха като съюзници на фашисткия блок (страните от Оста), като увеличиха значително своите територии, а на евреите в тези нови анексирани територии винаги се отказваше граждански статус: те автоматично ставаха лица без гражданство и ги чакаше същата съдба като бежанците в Западна Европа – те първи подлежаха на депортиране и ликвидиране“.[249]

Конкретното проявление в България на тази характерна за Централна и Източна Европа картина е представена от Х. Аренд по следния начин: „България имаше повече причини от всяка друга балканска страна да благодари на нацистка Германия, тъй като тя

---

[248] Arendt, H. Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil. New York, 1969. p. 171.

[249] Пак там, р. 181-182.

значително разшири територията си за сметка на Румъния, Югославия и Гърция. И все пак България не беше благодарна: нейното правителство и нейният народ бяха твърде меки, за да следват политиката на „безпощадна жестокост“. Това намира отражение не само в еврейския въпрос. Българската монархия няма причина да се страхува от местното фашистко движение – ратниците, тъй като то е малобройно, няма политическо влияние, а парламентът си остава високо уважаван орган, който взаимодейства добре с царя. Затова те се осмелиха да откажат да обявят война на Русия и не изпратиха дори символичен експедиционен корпус от „доброволци“ на източния фронт. Но най-изненадващото беше, че в този пояс със смесено население, където антисемитизмът беше най-свирепата от всички форми на расова омраза и стана официална държавна политика много преди идването на Хитлер, българите изобщо „не разбираха същността на еврейския проблем“. Вярно е, че българската армия се съгласи да бъдат депортирани всички евреи – общо около петнадесет хиляди – от новоприсъединените територии, които бяха под контрола на военното правителство и чието население беше склонно към антисемитизъм; но е съмнително, че българите са знаели какво всъщност означава „преселване на изток“. Малко по-рано, през януари 1941 г., правителството също се съгласи да приеме няколко антиеврейски закона, но от гледна точка на нацистите те бяха просто смешни: около шест хиляди трудоспособни мъже бяха мобилизирани за работа; всички покръстени евреи, независимо от датата на приемане на новата вяра, не попадат под действието на закона – в резултат на това избухна епидемия за промяната на религията; други пет хиляди евреи – от общо около петдесет хиляди – получиха специални привилегии; за еврейските лекари и бизнесмени беше въведена квота, която беше много висока, тъй като се основаваше на процента на евреите, живеещи в градовете, а не в селските райони“.[250] Интересен е и коментарът за изселването на евреите от София: „Под огромен натиск българското правителство в крайна сметка решава да изпрати всички евреи от София в провинцията, но тази мярка определено не е желаната от германците, тъй като евреите са разпръснати из цялата страна, вместо да бъдат „концентрирани““.[251]

[250] Пак там, p. 185-186.
[251] Пак там, p. 187.

След като анализира наличната информация по отношение на цар Борис, Х. Аренд прави следния извод: „Германците смятат, че цар Борис е отговорен за осигуряването на безопасността на българските евреи, така че със сигурност може да се каже, че германските тайни служби стоят зад убийството му. Но нито смъртта на монарха, нито идването на Данекер в началото на 1943 г., не променят ни най-малко ситуацията, защото и парламентът, и народът остават на страната на евреите… И накрая в България се случи същото, което няколко месеца по-късно щеше да се случи в Дания: местните представители на германското правителство загубиха доверие в себе си и на тях вече не можеше да се разчита“.[252]

Особено силен отзвук имат разкритията в съдебния процес срещу Ахйман сред общността на изселените български евреи в Израел. На 23 май 1961 г. в. „Фар – Трибуна“ излиза със статия под заглавие „Айхман разреши конфликта всред българската алия“.[253] В нея се казва, че показанията на Айхман „за ролята на цар Борис III реабилитираха българския владетел“. Цитирани са думите на самия Айхман, който по категоричен начин твърди, че „Цар Борис III ни попречи да избием българските евреи. Заедно с него ни се противопостави и митрополит Стефан. И двамата изпратиха пратеници, за да заявят, че български евреи няма да бъдат изселвани извън пределите на България“. В същата статия редакцията прави извода, че „според известни среди в българската алия, спорът по въпроса кой спаси българското еврейство е приключен с показанията на Айхман. Според други, обаче, Айхман не е човекът, който може да каже с положителност кой спаси българските евреи и дали царят по свое усмотрение не се е съгласил с тяхното искане за изселване или под натиска на прогресивните и будни български интелектуалци, духовници, работници и селяни. Едно обаче признават и двата лагера: че показанията на Айхман потвърждават, че царят не е бил антисемит“.

Тази публикация на в. „Фар – Трибуна“ разкрива важния факт на разделение сред общността на изселените български евреи в Израел – на подкрепящи и противопоставящи се на виждането за ролята на цар Борис III като спасител на българските евреи. Различни източници дават различни оценки за големината на двете

[252] Пак там, р. 187.
[253] Фар – Трибуна. Тел Авив, 23.05.1961.

групи, но въз основа на направените публикации може да се направи извода, че поголям е броят на тези, които смятат българския монарх за основен спасител. Това се дължи най-вече на факта, че от изселените след 1948 г. в Израел почти 44 хил. български евреи, преобладават тези с ционистки възгледи, докато в България остават главно привържениците на комунистическата идеология, семейства, чиито деца се обучават в български университети или евреи със смесени бракове.

Българската комунистическа власт се тревожи, че сред изселените в Израел български евреи преобладава виждането за решаващата роля на цар Борис III за тяхното спасяване, поради което се опитва да противодейства. От разсекретения архив на бившата комунистическа Държавна сигурност се вижда, че още на 10 март е взет под внимание факта, че „понастоящем има усилена еврейска емиграция към Палестина“. Поради тази причина се поставя задачата „да намерим от заминаващите стотици евреи за Палестина едни наши проверени другари, които да подготвим за целта, или да включим в тях подходящи другари. Обърканото положение в Палестина ни дава възможност да настаним

АЙХМАН РАЗРЕШИ КОНФЛИКТА ВСРЕД БЪЛГАРСКАТА АЛИЯ

Показанията му за ролята на цар Борис 3-ти реабилитираха българ. владетел

(ОТ СПЕЦИАЛЕН ДОПИСНИК ЗА «ФАР - ТРИБУНА»)

ИЗРАЕЛСКАТА ПРЕСА, С ИЗКЛЮЧЕНИЕ НА ВЕСТНИК «ФАР - ТРИБУНА», НИЩО НЕ СПОМЕНА ЗА ПОКАЗАНИЯТА, НАПРАВЕНИ ОТ КРЪВОЛОКА АЙХМАН ОТНОСНО РОЛЯТА НА ЦАР БОРИС ЗА СПАСЯВАНЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ЕВРЕЙСТВО.

Единствен от цялата израелска преса нашият вестник съобщи новината. Ние я черпим от достоверен източник и имаме основание да считаме, че тя не противоречи на истината. Както съобщихме още в неделя и понеделник, Айхман по категоричен начин твърди: «Цар Борис Трети ни попречи да избием българските евреи. Заедно с него ни се противопостави и митрополит Стефан. И двамата изпратиха пратеници, за да ми заявят, че български евреи няма да бъдат изселени извън пределите на България. . .». Според нацисткия палач кръволокът Филов заедно с Габровски и цялата фашистка клика в София не можеха нищо да направят, за да принудят царят да отмени своето решение. Обратно, виждайки, че не ще успеят да изселят българските евреи и да ги изпратят в крематориумите, те побързаха да улеснят задачата на Айхман да унищожи гръцкото и югославско еврейство. Те смятаха по този начин да се реабилитират пред германците за техния неуспех да разрешат радикално еврейския въпрос в България.

ЦАРИЦА ЙОАННА ДОВОЛНА ОТ ПРИЗНАНИЯТА НА АЙХМАН

Нашият кореспондент в Париж, Жилберт Гозес се [illegible] във вторник по телефона с бившата българска царица Йоанна, която живее в околностите на испанската столица и ѝ предаде новината, поместена във вестник «Фар - Трибуна». Царицата отговори: «Доволна съм от признанията на Айхман. Впрочем аз никога не съм преставала да твърдя, че царят беше истинският спасител на българското еврейство и че се е противопоставял до последните дни на живота си на тяхното изселване извън пределите на България. Най-различни кръгове се опитаха да опетнят паметта на покойния ми съпруг, но аз съм сигурна, че един ден истината ще блесне. Благодаря Ви.

СПОРЪТ ПРИКЛЮЧЕН ЛИ Е?

Според известни среди в българската алия, спорът по въпроса кой спаси българското еврейство е приключен с показанията на Айхман. Според други, обаче, Айхман не е човекът, който може да каже с положителност кой спаси българските евреи и дали царят по свое усмотрение не се е съгласил с тяхното изселване или под натиска на прогресивните и будни български интелектуалци, духовници, работници и селяни. Едно обаче признават и двата лагера: че показанията на Айхман потвърждават, че царят не е бил антисемит.

Публикация на излизащия в Израел в. „Фар – Трибуна“ от 23 май 1961 г. за решаващата роля на цар Борис III за спасяването на българските евреи.

там наши агенти, за да се законспирират добре и да организират добре своята работа“.[254] Към края на 1949 г. сред изселените в Израел български евреи има 17 информатора на ДС.[255] През последвалия период броят на агентите и доверените лица на ДС в Израел се увеличава.

Към настоящия момент не са публикувани документи, от които да е видно, че след процеса срещу Айхман ДС се опитва да повлияе върху доминиращото сред българските евреи в Израел разбиране за ролята цар Борис като спасител. Налични са обаче документи, които разкриват, че ДС е изключителна активна при друг съдебен процес срещу нацистки военнопрестъпник – бившият германски посланик в София Адолф Бекерле. През 1955 г. той е освободен от съветски плен и се завръща във Федерална Република Германия, но там през 1959 г. отново е арестуван с обвинение за извършени престъпления след заемането през 1934 г. на поста началник на полицията във Франкфурт. След задържането му от германските власти, органът на Асоциацията на евреите бежанци във Великобритания съобщава, че за Бекерле „съществуват съмнения, че е имал водеща роля при депортацията на евреите от България“.[256]

След 9-годишно разследване, през 1967 г. Бекерле е обвинен за организиране на депортацията на евреите от Беломорието, Вардарска Македония, Пирот и Солун. Делото се гледа във Франкфурт на Майн, съдържа 80 хил. страници, разгледани в общо 68 заседания – в Германия, България и Израел. Разпитани са 90 свидетели. В хода на процеса е привлечен като свидетел, но след това е обвинен и бившия германски легационен секретар Фриц фон Хан. Обвинението се поддържа от д-р Рихтер, първи прокурор при Хесенската главна прокуратура, който обвинява Бекерле и фон Хан за „съучастие в убийство“ на над 11000 евреи от някогашните новоосвободени български земи Тракия и Македония.

Властите в София проявяват огромен интерес към делото срещу А. Бекерле, искат да повлияят на процеса, за да извлекат политически дивиденти. Изпратеният от България да наблюдава про-

[254] Държавна сигурност и еврейската общност в България (1944 – 1989). Документален сборник. София, 2012. с. 209.
[255] Пак там, с. 260.
[256] AJR Information. Vol. XIV, № 11. London, November 1959.

цеса Витали Таджер пише на 12 ноември 1967 г. докладна до министъра на външните работи Иван Башев, в която съобщава, че „процесът срещу Бекерле има и политико-юридическо значение. В него за първи път се уточнява вината на отделни германци за депортирането на евреите от Беломорието и Македония. Изяснява се и как се е стигнало до спасяването на българските евреи – единствените спасени в Европа от лагерите на смъртта".[257]

При своята защита бившият германски посланик в София заявява, че е изпълнявал своите функции само в рамките на международно признатите граници на България до април 1941 г. и че „в новоосвободените земи антиеврейските мероприятия са били провеждани директно от Германия".[258] В хода на делото обаче Бекерле по внушение на неговата защита започва да променя позицията си и да „прехвърля вината за избиването на беломорските и македонските евреи върху фашистките управници на България". В доклад на зам-председателя на еврейската организация в България Изидор Соломонов, който като кореспондент на в. „Отечествен фронт" е изпратен в ГФР да наблюдава съдебния процес, се констатира, че „както защитата на Бекерле, а така също и членовете на съда твърде ловко водят разпита с явната цел да създадат у съдебните заседатели впечатлението, че депортирането на евреите от Беломорието и Македония е дело на българските власти".[259] И. Соломонов стига до извода, че „Бекерле… съвсем съзнателно… внушава на съдебните заседатели, че поне тук германците не бива да бъдат обвинявани за смъртта на 11343 души… От друга страна, съдебните заседатели са също германци и Бекерле добре знае, че те ще бъдат доволни, ако могат да бъдат намерени, макар и съмнителни доказателства за успешната съпротива на един изтъкнат национал-социалист, която е довела до спасяването на няколко десетки хиляди души".[260] И. Соломонов нарича случващото се „опити да се снеме по недостоен начин вината на Бекерле".[261]

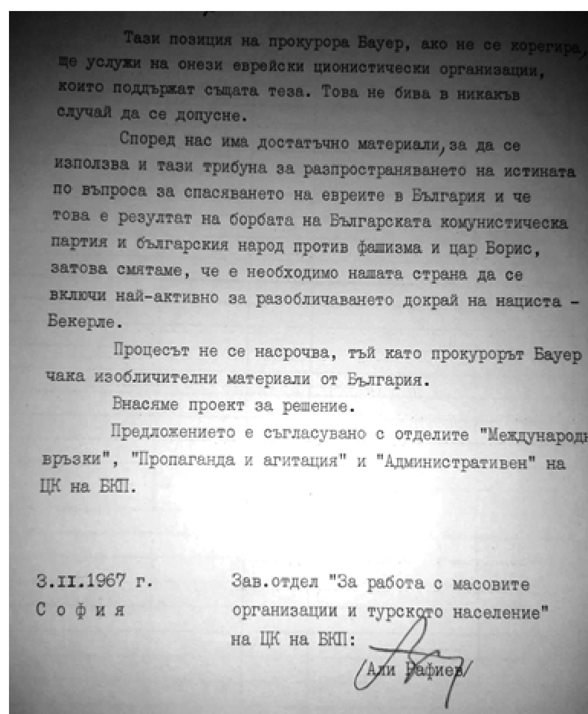
Постепенно обаче комунистическото ръководство на България започва да се тревожи повече от това, че в обвинителния акт

---

[257] АКРДОПБГДСРСБНА, Адолф Хайц Бекерле, ф.1 а.е.13058 т.1
[258] Пак там.
[259] Пак там.
[260] Пак там.
[261] Пак там.

„има редица моменти, които не са в интерес на нашата страна“, най-важният от които е, че „спасяването на евреите в България се приписва на цар Борис“. В свое изложение до секретариата на ЦК на БКП Али Рафиев заявява, че „това не бива в никакъв случай да се допусне“, а да започне да се налага мнението, че „спасяването на евреите в България... е резултат от борбата на БКП и българския народ против фашизма“. В резултат на това вместо да продължат действията за оборване на твърденията, че българското правителство през 1943 г. е отговорно за депортацията на евреите от „новите земи“, българските власти изпращат във Франкфурт на Майн допълнително солидарни ищци срещу А. Бекерле, а чрез тях изпращат и тенденциозно подбрани документи, чрез които България прави отчаяни опити да осъди политическото управление в страната в годините на Втората световна война.

В тази насока от Софийската градска прокуратура на 3 февруари 1967 г. се изпраща писмо до градския прокурор на Франкфурт на Майн, в което се казва: „при нас се откри кратък документален филм за транспортирането на група евреи през територията на България до Полша. Лично аз гледах филма и според мен той има

Тази позиция на прокурора Бауер, ако не се корегира, ще услужи на онези еврейски ционистически организации, които поддържат същата теза. Това не бива в никакъв случай да се допусне.

Според нас има достатъчно материали, за да се използва и тази трибуна за разпространяването на истината по въпроса за спасяването на евреите в България и че това е резултат на борбата на Българската комунистическа партия и българския народ против фашизма и цар Борис, затова смятаме, че е необходимо нашата страна да се включи най-активно за разобличаването докрай на нациста – Бекерле.

Процесът не се насрочва, тъй като прокурорът Бауер чака изобличителни материали от България.

Внасяме проект за решение.

Предложението е съгласувано с отделите "Международни връзки", "Пропаганда и агитация" и "Административен" на ЦК на БКП.

3.II.1967 г.
С о ф и я

Зав.отдел "За работа с масовите организации и турското население" на ЦК на БКП:
/Али Рафиев/

Изложение от 3 февруари 1967 г. до секретариата на ЦК на БКП, че „позицията на прокурора Бауер… не бива в никакъв случай да се допусне“, а да се налага тезата, че „спасяването на евреите в България... е резултат от борбата на БКП и българския народ против фашизма“.

отношение към наказателния процес. За съжаление репортерът, който засне този филм, почина преди няколко години, но има свидетели, които могат да потвърдят автентичността на филма. Ако се интересувате от този филм, мога да Ви изпратя копие от него".[262] На 31 май 1967 г. като доказателство по делото е изпратен въпросният документален филм за изселването на беломорските евреи към пристанище Лом. През този период се водят и преговори във връзка с искането на прокурора д-р Рихтер да се изпрати в Германия за анализ оригиналът на споразумението между Белев и Данекер от 22 февруари 1943 г.

Самата поява на документалният филм като „доказателство" и днес е обвита с много неизвестни. Най-разпространената версия е, че през 60-те години в архива на днешната Българска национална филмотека е открит неописан негатив. Въпреки неизвестното му съдържание, именно той е изпратен за обработка в източногерманската фирма „Филмфабрик Волфен" (Filmfabrik Wolfen – известна с търговската марка ORWO) в град Волфен, близо до Битерфелд, след което е върнат в България във вида му, в който се разпространява и днес. Фалшификациите в този документален филм ще бъдат разгледани допълнително в III глава. Тук само трябва да се спомене, че въпросният документален филм представлява монтаж от няколко различни ленти с различно качество и без посочени дата на заснемане, оператор и диктор на немски. След като кадрите са прожектирани в съдебната зала във Франкфурт на Майн, И. Соломонов в писмо до първия зам.-министър на външните работи Геро Грозев признава, че „документалният филм е изработен по молба на обвинението". В архива на ДС се съхранява следната справка: „На заседанието на съда бе прожектиран с успех и нашият документален филм по транспортирането на евреите от Тракия".[263]

След като филмът е предоставен на прокурора Рихтер, той отговаря на софийския градски прокурор: „моля Ви, уважаеми г-н Прокурор, да ме информирате за адреса за призоваване на свидетел, който може да представи оригинала на споразумението (Белев – Данекер, б.а.) от 22.2.1943 г. в подходящия момент на съда за проверка. Също така Ви моля да ми кажете име, което да свидетелства за автентичността на филма, тъй като мога да представя филма като до-

[262] Hessischen Hauptstaatsarchiv /HStA/, Wiesbaden, Abt. 631a, Bd.685

[263] АКРДОПБГДСРСБНА, Адолф Хайц Бекерле, ф.1 а.е.13058 т.1

казателство само при условие, че може да се докаже неговата автентичност".[264]

В тази връзка ДС се заема да организира явяването в съда във Франкфурт на Майн на двама свидетели, които да потвърдят автентичността на документалните кадри. В архива на ДС се съхранява следната информация: „пред съда по процеса Бекерле – фон Хан, се явиха другите двама свидетели от България – Васил Холиолчев и Иван Македонски. И при тях установихме предварително, че не са били подготвени у нас във връзка с явяването им пред съда, поради което взехме мерки в това отношение. Те са обаче наши другари, сравнително много по-млади от предишните двама свидетели, поради което разбраха и изпълниха добре задачата си на прокурорски свидетели".[265]

Изключително странно е поведението на Софийската градска прокуратура и във връзка със споразумението Белев – Данекер от 22 февруари 1943 г. За този документ на германския прокурор Рихтер е съобщено следното: „В момента е открит българският оригинал на Споразумението от 22.2.1943 г. за депортиране и унищожаване на 20 000 евреи от Македония и Тракия. Оригиналът на споразумението се намира в архива на местната еврейска организация. Ще ви изпратя прикрепено фотокопие от него, надлежно подписано и подпечатано. Самият оригинал може да бъде представен на съда при необходимост".[266] Не е ясно как е възможно през 1967 г. такъв документ с огромно драматично значение за близкото минало на България да „се намира в архива на местната еврейска организация", а не в държавния архив? Не е ясно и защо след като такъв документ не е приеман за важен, не се предоставя неговия оригинал за експертиза!

Последицата от подобно поведение на българската държава е, че съдът във Франкфурт на Майн отхвърля като доказателство предоставеното фотокопие на споразумението Белев – Данекер. Завеждащият консулската служба при Търговското представителство на НР България в ГФР пише в паметна бележка: „На 4 т.м. посетих прокурора Рихтер, поддържащ обвинението по процеса срещу Бекерле. Имаше отчаян вид. Разочарован и недоволен е от хода на про-

[264] Hessischen Hauptstaatsarchiv /HStA/, Wiesbaden, Abt. 631a, Bd.685
[265] АКРДОПБГДСРСБНА, Адолф Хайц Бекерле, ф.1 а.е.13058 т.1
[266] Hessischen Hauptstaatsarchiv /HStA/, Wiesbaden, Abt. 631a, Bd.685

цеса. Съобщи ми, че съдът е отхвърлил като доказателство по делото, даденото му от нас фотокопие от споразумението за депортиране на евреите от т.н. новоосвободени български земи, което е един от основните документи, върху които се гради обвинението, с мотивировката, че не е легализирано. Освен това защитата е поискала предоставянето на оригиналния документ, за да се направи експертиза на подписа на Данекер и се изследва, дали листовете на които е написано, произхождат от онова време".[267]

Очевидно е, че германският съд е изключително подозрителен към достоверността на представяните от българска страна доказателства. Тази подозрителност се засилва рязко след като свидетелят Пею Пеев заявява в заседателната зала, че в България „не е бил разпитван от съдебен следовател, а от следовател от Държавна сигурност… Председателят на съда… дори се опита да опровергае Пеев, като започна да му обяснява, че… не е възможно в нашата съдебна система да няма съдебни следователи и тяхната роля да се изпълнява от полицейските ни органи. Пеев обаче остана твърдо на становището си, обясни, че у нас следователите на милицията и Държавна сигурност водят разпитите на гражданите и че такива имало във всеки милиционерски участък в София".[268]

Идеологическият подход на българската държава в делото срещу Бекерле, а не защитата на националните интереси, много ясно личи в дописките, които И. Соломонов публикува в българската преса. Така например той невярно представя цар Борис като приятел на Хитлер, а пък между българския монарх и Бекерле „се установява близка дружба и тясно сътрудничество, основаващи се на пълна общност в мислите, действията и целите".[269]

На базата на събраните доказателства, в своята пледоария прокурорът Рихтер обвинява подсъдимите Бекерле и фон Хан „по две точки на обвинение, тоест за убийство, извършено като съучастници".[270] Обвинението се основава на приложени по делото документи от периода 1941-1943 г. на Министерството на външните работи на Германия, в които е залегнало разбирането, че „Главната служба за сигурност на Райха (RSHA) е институцията, която въз ос-

---

[267] АКРДОПБГДСРСБНА, Адолф Хайц Бекерле, ф.1 а.е.13058 т. 1.

[268] Пак там.

[269] Отечествен фронт. София, 11 ноември 1967 г.

[270] Hessischen Hauptstaatsarchiv /HStA/, Wiesbaden, Abt. 631a, Bd.685.

нова на опит и технически… е единствена в състояние да извърши мащабна евакуация на евреи". Като доказателство е дадена заповед на държавния секретар Лутер от 8 декември 1941 г., в която се нарежда: „2. Депортиране на всички евреи, живеещи в окупираните от нас райони, които са останали без гражданство в резултат на последния указ на Закона за гражданството на Райха за германско гражданство. 3. Депортиране на всички сръбски евреи". Приложено е и писмо на Лутер до Рибентроп от 21 август 1942 г. в което се изисква „да се регистрират евреите, живеещи в областите под германски суверенитет", а също така „всички въпроси, отнасящи се до чужди държави, да бъдат предварително съгласувани с Министерството на външните работи".

По-нататък прокурорът Рихтер описва „мисиите на Германския райх в Югоизточна Европа и създаването на германското посолство в София". В този момент той се ограничава само до това, което е абсолютно необходимо, за да се разбере престъплението, в което обвиняемите са обвинени, а именно „участието в депортирането и последвалото убийство на евреите от Тракия и Македония от т.нар. новобългарски територии".

Делото приключва през октомври 1968 г. без присъда за Бекерле, тъй като процесуалното производство срещу него се налага „да бъде отделено на 28 юни 1968 г. и временно прекратено в съответствие с член 205 на НПК, тъй като той беше неспособен да бъде съден в продължение на седмици поради емболия". Но „основното изслушване по отношение на обвиняемия фон Хан, което започна на 8 ноември 1967 г., беше доведено до край" и за него е издадена присъда в обем 240 страници, с която е осъден на 8 години затвор заради съучастие в убийство. В процесуалната история на решението е записано, че „обвинителният акт от 23 декември 1965 г. обвинява двамата обвиняеми като съучастници в престъплението за убийството на неустановен брой – най-малко 11 343 евреи от новобългарските области Македония и Тракия".[271]

В издадената съдебна присъда също са цитирани редица нацистки документи. Така например документално е доказано „оказване на влияние върху българското и унгарското правителство за въвеждане на антиеврейски закони по модела на Нюрнбергските". Констатирано е, че „не може да (се) скрие факта, че трябва да се

[271] Hessischen Hauptstaatsarchiv /HStA/, Wiesbaden, Abt. 631a, Bd.685.

подготви почвата за предложението за желанието на Германия „да депортира живеещите в България на изток“ и за безпроблемното изпълнение на това действие“.

Особено интересен е третият раздел на присъдата, озаглавен „Фактология“. В него е записано, че „на първо място, за по-добро разбиране на депортацията на българските евреи, трябваше да се направят следните уточнения… Въпреки че България беше приятелски настроена към Германия след избухването на Втората световна война, тя първоначално остана неутрална. През февруари 1941 г., обаче, тя позволява на германските войски, разположени в Румъния, да преминат, за да атакуват по-късно Гърция. В замяна през април 1941 г. България получава от Германия малка част от Северна Македония, принадлежаща на Югославия с главните градове Скопие и Битоля, както и Западна Тракия, която е окупирана от германските войски при нахлуването им в Гърция, с пристанището Кавала на Егейско море. Само една ивица от бившата гръцко-турска граница, така наречената област Димотика, остава в ръцете на германските окупационни войски… България упражнява фактическа власт в тези така наречени „новобългарски земи“. Български войски окупират тези области, които също са поставени под българска администрация. Въпреки че тези области все още не бяха предоставени на България по смисъла на международното право, България претендираше, че ги зачита като свои“. По отношение на политиката на антисемитизъм в България е констатирано, че „преди Втората световна война в България няма антисемитизъм, който си струва да се спомене, а евреите са смятани за съграждани от българите… По-късното антиеврейско законодателство е инициирано от Германия“.

Изключително важен е фактът, че в присъдата събирането на евреите от домовете им е разграничено от депортирането. В съдебното решение се казва, че Министерският съвет в София издава „наредби, които регулират събирането и транспортирането на евреите, които ще бъдат депортирани“. Тъй като единствено при вдигането на евреите от домовете им има българско участие, то е разграничено от бъдещото депортиране, което е само германска акция. В друга част на съдебното решение поведението на част от българската администрация е разгледано като „подготвителната работа“. За нея обаче се констатира, че е извършена от комисаря на

КЕВ Белев „без да чака решението на Министерския съвет“. Пак по отношение на Белев в съдебното решение се казва: „Междувременно хауптщурмфюрерът от СС Данекер е в постоянен контакт с еврейския комисар Белев с цел да направи на министъра на вътрешните работи работещи предложения за по-нататъшно действие“. Това е поредната констатация, че Белев изпълнява функциите на германски агент.

Друг важен източник на информация е приложената бележка от служителя на Министерството на външните работи доктор Бауш от 3 април 1943 г., в която се казва, че „решението да се преместят евреите в източните райони идва след известна съпротива. Българският министър на вътрешните работи, например, беше по-скоро за концентрирането на евреите във вътрешните лагери и използването им за благоустройство, а именно строителство на пътища“. Очевидно е, че българското правителство се е опитало да отклони германското искане за депортиране на евреите от „новите земи“ под претекст, че ще ги използва за „строителство на пътища“, но подобен аргумент може да бъде взет под внимание от германска страна само по отношение на българските евреи, докато тези в „новите земи“ като поданици на победени от Германия държави са под нейна юрисдикция. Подобен извод се подкрепя и от приложен документ, чийто автор е Данекер, в който по отношение на евреите, живеещи в Тракия и Македония се заявява, че тяхното „депортиране е неизбежно“. Друга важна съдебна констатация е, че „военният командир“ в съответните окупирани от Германия области на Европа „упражнява изпълнителната власт“. По този начин става ясно в чии ръце е бил суврenitетът в тези райони.

В крайна сметка в решението на съда във Франкфурт на Майн от 1968 г. е записано, че „според изявленията, направени в секция „България“ (към Министерството на външните работи на Райха, б.а.), не може да има съмнение, че включването на евреите от новите български области е станало по германска инициатива и че депортациите не се дължат на България, която в никакъв случай не е антисемитска. Това е сигурно въз основа на свидетелските показания на бивши членове на външното министерство… когато са направени първите стъпки със суверенна България за включването на тези евреи в „окончателното решение“ става ясно, че депортацията трябва да се извърши от германска мисия в София… бив-

шият подсъдим Бекерле заяви, че решаващите преговори не са водени в София… Съдът е убеден, че Бекерле е получил решаващите инструкции за преговорите си в София на 9 ноември 1942 г. от Лутер в Берлин… заповедта на външното министерство от 15 октомври, адресирана до посолството в София 1942 г.… съдържа искането българското правителство да обсъди въпроса за депортирането на евреите на Изток, като изрично се позовава на срещата, проведена в Берлин… участието на Министерството на външните работи (в Берлин, б.а.) е било необходимо и същото се е случило по отношение на депортирането на евреите от новите български области, както и на евреите от Солун… Писмото от Главната служба за сигурност на Райха до Министерството на външните работи от 9 март 1943 г. не само съдържа информация, че евакуацията вероятно ще започне на 15 март 1943 г., но и че германската охранителна полиция ще придружава транспорта. В съответствие с това работните доклади определят членове на германската полиция за защита като членове на ескортните команди“.

С решението си от 1968 г. германският съд във Франкфурт на Майн за пореден път снема обвиненията към България и конкретизира, че единствената вина за депортацията и смъртта на евреите от Беломорието и Вардарска Македония е на нацистка Германия. В същото време някои разкрития, на които досега не е обръщано необходимото внимание, поставят допълнителни въпроси за германското участие при вдигането на евреите от домовете им и транспортирането им до транзитните лагери, където става официалното им поемане от германските власти. Така напр. в съдебното решение е констатирано, че „тъй като в тракийската област няма нормални влакове, заловените там евреи се вкарват в старата българска област с теснолинейни влакове или други транспортни средства“. Досега в българските изследвания по този въпрос се застъпва тезата, че беломорските евреи са извозени единствено с теснолинейката Демир Хисар – Симитли, а след това са качени на нормални влакове. При извършването през 2012-2013 г. обаче на експертиза от специалисти по история на БДЖ, без да са запознати с документите от процеса срещу Бекерле, категорично бе заявено, че наличните по онова време теснолинейни влакове с междурелсие 600 mm нямат потенциал да извозят 4000 души за 2 дни, тъй като влаковите композиции се състоят от 5-6 вагона, като във всеки могат

да се качат по 20 души заедно с багажа, а в същото време движението е затруднено поради активните строителни дейности за изграждането на нормален железен път. Още тогава бе направен изводът, че е използван и друг превоз, но информация за такъв в българските документи не се открива. За първи път в делото срещу Бекерле се споменава за използвани и „други транспортни средства“, като очевидно става въпрос за германски документални източници, което предполага този транспорт да е германски. Поставеният въпрос се нуждае от допълнително проучване.

Въпреки категоричността на разгледаните съдебни решения за липса на вина на България при депортирането на македонските и беломорските евреи, през последвалия период проюгославски или прокомунистически кръгове периодично се стремят да обсъждат отново темата. Съдебната сага относно зависимостта на България от Хитлеристка Германия през годините на Втората световна война намира своето окончателно решение на 9 май 2005 г., когато Върховният съд в Израел на свое заседание в седем-членен състав се произнася с решение с болшинство от шест гласа срещу един, че българското правителство през епохата на Холокоста не е действало самостоятелно, а под влиянието, внушението и натиска на нацистите.[272]

[272] Ардити, С., Човекът, който…, с. 75-76.

ГЛАВА III
СЪВРЕМЕННИ ВЪПРОСИ, СВЪРЗАНИ С ДЕПОРТАЦИЯТА НА ЕВРЕИТЕ ОТ ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЯ И БЕЛОМОРИЕТО

Въпросът за имуществото на депортираните евреи от „новите земи“

По обясними причини въпросът за имуществото на депортираните през 1943 г. евреи от новите земи подхранва голяма част от публичния интерес към темата. Без да се познава проблемът в неговото по-нататъшно развитие, той заляга и в едно от основните съвременни обвинения към България, изхождащо от безспорния факт, че веднага след вдигането на евреите от „новите земи“, КЕВ пристъпва към ликвидиране на тяхното имущество.

Още при подготовката на събирането на евреите от домовете им от страна на КЕВ се дават инструкции, че „имуществото (им) ще се ликвидира и внесе по блокираната сметка на името на собственика… суми и движимости, на които собствениците са известни, да се внасят по блокирана сметка на имота на собственика и обратно – на неизвестните – по сметка на комисарството“.[273] В общите упътвания на КЕВ за провеждането на акцията по вдигането на евреите се предвижда, че „намерените в жилищата суми и скъпоценности се внасят в Б.Н. банка по блокирана сметка на името на собственика“.[274] След приключването на депортацията, още през април 1943 г. от страна на КЕВ са образувани „конфискационни преписки“, като еврейското имущество е разделяно на движимо и недвижимо. От наличните протоколи се установява, че част от него е раздавана на бедни лица или на институции, а друга е продавана главно чрез търгове на местни граждани или на командировани слу-

---

[273] Депортирането на евреите от..., Т. II. София, 2013. с. 607.
[274] Депортирането на евреите от…, Т. I. с. 511.

жители от „старите предели“. С получените от продажбата средства са заплатени на Германия пътните разходи, които е направила за транспортирането на депортираните евреи до концлагера „Треблинка“, а останалите отиват във фонд „еврейски имоти“.

С изтеглянето на българската администрация в началото на септември 1944 г., нейни представители, закупили движимо еврейско имущество, го отнасят в България, докато закупеното от местни лица остава по местата си.

Съдбата на еврейското имущество на територията на днешната Северна Македония е страничен за България проблем. Трябва да се спомене, че след завръщането на югославските власти във Вардарска Македония през ноември 1944 г., една от първите им задачи е да разгледат именно въпроса за еврейската собственост. Като изхожда от факта, че не само недвижимото, но и една голяма част от движимото имущество е налично на югославска територия, на 15 декември Антифашисткото събрание за народно освобождение на Македония (АСНОМ) взима временно решение за регулиране на отношенията между евреите и купувачите на еврейското имущество. В документа е записано, че „за всички продажби и отчуждавания на еврейското движимо имущество ще се приеме специален закон, с който ще се регулират отношенията между пораншните собственици на имуществото и днешните“. До тогава се запазва статуквото, останало след изтеглянето на българската администрация.[275]

На 21 декември 1944 г. е прието още едно решение на АСНОМ по въпроса. Според него евреите вече не са правни собственици на своите имоти, защото са третирани като отсъстващи или като бежанци. Едва след като централната власт в Белград в лицето на АВНОЮ на 3 февруари 1945 г. обявява за нищожни всички решения и действия на окупаторите, два дни по-късно този принцип е приложен и в НР Македония. На практика една малка част от еврейските имоти се използват за разполагане в тях на различни институции, а по-голямата част са заграбени от комунистически функционери.

Въпреки това някои останали живи македонски евреи правят опити да регулират своето имуществено положение. Така напр. Оро Хершкович и Сарика Вайс искат от Еврейската вероизповедна об-

---

[275] Службен весник. Број 1, Година I, Скопје, 18 февруари 1970.

щина в Скопие да им издаде уверение, на базата на което да наследят имуществото на техния брат Менахем Сидес, депортиран през 1943 г. Общината им отговаря на 2 май 1946 г., че тяхната майка, брат им Менахем и неговото семейство „ги е постигнала същата съдба, както и голямото мнозинство от нашите братя от Македония", а именно, че „насилствено били отведени от германците през март 1943 г. в Германия, откъдето до днес не са се върнали нито са се обадили, че са живи". Във връзка с покъщнината, сестрите били известени, че тя „била ограбена от окупатора", а къщата била предоставена на Управата за народни имоти в Скопие и „прогласена за държавен имот".[276]

За да успеят да започнат каквато и да било процедура за реституция, на 27 ноември 1946 г. сестрите Оро Хершкович и Сарика Вайс внасят нова молба до Еврейската вероизповедна община в Скопие, с която искат да им се издаде уверение, че техния брат Менахем Сидес и неговото семейство били „насилствено отведени от германците през март 1943 г.". На следващия ден, общината издава на сестрите уверение „че братът на молителките: Менахем Еманyел Сидес, бивш чиновник, роден на 25 октомври 1902 г. в Скопие, жена му Рашела, родена на 2 ноември 1909 г. в Белград, синът Еманyел, роден 26 март 1934 г. в Скопие, дъщерята Матилда, родена на 8 април 1938 г. в Скопие, майка му Сунхула, родена 14 февруари 1879 г. в Скопие, са насилствено отведени от германците през месец март 1943 г. в Германия, от където до днес не са се върнали нито са се обадили, че се живи и че молителките Оро и Сарина са негови родни сестри и единствени наследници днес на територията на Федеративна Народна Република Югославия".

Издаваните документи от този период много ясно показват как новата югославска власт се е разпореждала със завареното еврейско имущество. На останалите живи македонски евреи оставала единствената възможност по съдебен път да се опитат да възстановят или наследят имуществото на свои роднини. В документите изрично е подчертано, че евреите са насилствено отведени на германска територия от Германия.

Що се отнася до пренесеното в България движимо еврейско имущество, то попада под нареждането, издадено през м. ноември 1944 г. от Комисарството по изпълнение съглашението за примирие.

---

[276] Манојловски, А. Еврејската верска општина…, с. 222-223.

В него се разпорежда „всички държавни и обществени учреждения да декларират всичкото имущество, придобито без заплащане, произхождащо от югославски територии, които са били окупирани през периода 1941-44 г.“. В резултат на това, в България са събрани необходимите данни, които залягат в сведенията „за военното и гражданското имущество, придобито без заплащане и пренесено в страната“.

Сведенията за имуществото, пренесено от югославска и гръцка на българска територия, са представени на Съюзната контролна комисия. Независимо че интересът на СКК е само към придобитото без заплащане имущество от „новите земи“, съставяните в България описи на пренесеното имущество са изключително подробни и обхващат и закупеното имущество. В описите са посочени поименно както притежателите му към 1945 г., така и някогашните продавачи, а също така при какви условия и цена е станала сделката.

След като се съставят описите, се пристъпва към предаването на цялото имущество, в т.ч. и на закупеното, на югославски и гръцки представители. Така напр. на 10 ноември 1945 г. Комисарството по изпълнение съглашението за примирие нарежда въпросното имущество „за удобство на предаването да се концентрира на по-големи Ж. П. гари“. След като имуществото е складирано и описано на ново, „така декларираното и проверено имущество започна да се реституира на представители на ФНР Югославия“, изпращано чрез товарни влакови композиции през 1945 и 1946 г. В София е напълнен един товарен вагон, в Плевен три и т.н. По същото време наличните в БНБ югославски ценни книжа, облигации и акции, опаковани в специални пакети, са връщани по специални югославски куриери без всякакви гранични формалности. В информация номер 4 е посочено, че „Българската народна банка – Ликвидационно бюро, реституира: ценни книжа… и разни пакети с ценности 17 бр., депозирани в клоновете на Б.Н.Банка на лица от еврейски произход с местожителство или местонахождение в окупираните от българските власти югославски територии през 1941-1944 г.“. Данните сочат, че всеки пакет е тежал по около 30 кг. Част от тези ценни книжа са били собственост на югославски евреи, напр. на Соломон Комфорти и Леон Адижес от Скопие.

На 6 февруари 1946 г. между България и Югославия се подписва двустранен протокол, удостоверяващ, че „военното и граж-

данско имущества, придобити и изнесени от българските държавни учреждения от окупираните от българските власти югославски територии през периода 1941-1944 г., декларирани пред Комисарството по изпълнението на съглашението за примирие… се реституираха… на югославската държава напълно, с малки изключения. За всяка отделна реституция се съставиха протоколи, в които подробно са описани предадените имущества“.

През последвалия период на Белград са предадени и споменатите „малки изключения“. Някои от югославските куриери, по които от България се изпращат ценните книжа, са представители на тогавашната НР Македония. Така например на 6 април 1946 г. придружител на товарен вагон с реституирано югославско имущество е Мирко Ивановски. За всяко реституирано югославско имущество България уведомява писмено Съюзната контролна комисия.

На 18 март 1946 г. министърът на външните работи и изповеданията проф. Петко Стайнов информира Съюзната контролна комисия в България, че „военното и гражданското имущества, придобити без заплащане и изнесени от българските държавни учреждения от окупираните от българските власти югославски територии през периода 1941-1944 г.…, се предадоха на Ф.Н.Р. Югославия почти напълно, и че останалата съвсем малка част от тези имущества продължава да се реституира“. Тази информация се основава на документ от БНБ, според който процесът на реституция на югославското и гръцкото имущество се смята за завършен.

Важен факт в тази насока е специалната югославска вербална нота от 8 април 1946 г., в която се потвърждава, че България е предала на Югославия ценностите на македонските евреи. Тук също така трябва да се отбележи спогодбата за уреждане на вземанията на Югославия към България, произтичащи от реституции и заменявания, подписана между правителствата на България и ФНР Югославия на 15 юни 1946 г. В т. в/ на този документ е записано, че е взет предвид и прихода на България от „сумата в размер на събрания еднократен данък върху еврейските имущества на бивши и сегашни югославски поданици евреи, както и да върне всички ценности и движимо имущество на същите, които се намират в български учреждения и в български поданици“. По този начин на Югославия са предоставени и приходите от облагането с такси или от ликвидирането на еврейското имущество през 1943 г.

П Р О Т О К О Л

Относно извършените реституции на Ф.Н.Р.Югославия, съгласно чл.11 от Съглашението за примирие.

Представителите на Федеративна народна република Югославия :

г.Крефт Иван,легационен съветник при Югославската легация-София и

г.Поручик Инж.Утешанович Стефан,на служба при Генералния щаб-Белград,

участвували като членове в смесените българо-югославски комисии,които се съставиха при разни държавни учреждения и войскови части в България за предаване и приемане на Югославското имущество,подлежащо на реституиране,съгласно чл.11 от Съглашението за примирие,назначението на които бе нотифицирано с вербална нота на Югославската легация в София О.Бр.1347 от 6.XII.1945г.,заведена в архивата на Министерството на външните работи и на изповеданията-Комисарство по изпълнение съглашението за примирие-София,под вх.№ 37253-VIII-3 от 7.XII.1945г. – от една страна и от друга – представителите на българската държава :

г.Марин Д.Гешков,помощник областен директор на Софийска област-представител на Областния комисар по изпълнение Съглашението за примирие и

г.Георги Камов,инспектор при Комисарството по изпълнение съглашението за примирие-Министерство на външните работи,представител на същото Комисарство,съгласно писмо № 94[illegible]-III от 24.XII.1945г.до Съюзната контролна комисия в България,

които също участвуваха в горепоменатите комисии –

с о т а в и х а н а с т о я щ и я п р о т о к о л з а с л е д н о т о:

I.Военното и гражданско имущества,придобити и изнесени от българските държавни учреждения от окупираните от българските власти Югославски територии през периода 1941 – 1944 год.,декларирани пред Комисарството по изпълнение съглашението за примирие и описани в сведение Обр.№ 2-II Югославия,предстaвени на Съюзната контролна комисия в България,се реституираха,съгласно чл.11 от Съглашението за примирие, на Югославската държава,напълно с малки изключения.

II.За всяка отделна реституция се съставиха протоколи,в които подробно са описани предадените имущества и отбелязаха негодните имущества,които се изоставиха.

III.Останалите нереституирани имущества ще се предадат допълнително,а тези,предмет на отделни вербални ноти,ще бъдат реституирани след издирването им.

Настоящия протокол се състави в четири еднообразни екземпляра на български език,от които един се предаде на Представителите на Ф.Н.Р.Югославия,два – на Комисарството по изпълнение съглашението за примирие-Министерство на външните работи и на изповеданията,и един се представи на Съюзната контролна комисия за сведение.

София, 6 февруарий 1946 год.

ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА Ф.Н.Р.ЮГОСЛАВИЯ :

1.Легационен съветник : /Крефт Иван/

2.Поручик – инжинер : /Утешанович Стефан/

ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА :

1.Помощник областен директор : /Марин Д.Гешков/

2.Инспектор : /Георги Камов/

Българо-югославски двустранен протокол от 6 февруари 1946 г., удостоверяващ, че реституцията на изнесеното от българските власти от югославски територии имущество през периода 1941-1944 г. е напълно завършила.

Ръководството на БНБ информира Комисарството по изпълнение съглашението за примирие, че „банката ни реституира по конкретни ваши нареждания, чрез нарочната югославска мисия облигациите на депозантите – физически и юридически лица, имащи тогавашно местожителство в сегашните предели на Югославия… С това, работата по предаването на облигациите от вътрешния и външния дълг на бивша Югославия, депозирани в банката ни за обмяна с облигации, издадени от българската държава и облигациите и др. ценности, вложени на името на Министерството на финансите… от разни държавни учреждения в Македония, Беломорието и Западните покрайнини, смятаме за завършена".

В резултат на всичко това, по време на срещата в Блед между държавните ръководители на България и Югославия Георги Димитров и Йосип Броз Тито, състояла се на 30 юли – 1 август 1947 г., правителството на Югославия подписва декларация, с която се отказва от репарациите, които България следва да изплати съгласно подписания мирен договор.* С това всички имуществени въпроси, възникнали през периода на Втората световна война, са решени.

Ако в наши дни има нерешени въпроси, свързани с имуществото на депортираните евреи от „новите земи", това е, че в Северна Македония липсва процес на реституция на конфискувано имущество, което не е потърсено, тъй като неговите някогашни притежатели след избиването им в концлагера „Треблинка" са без наследници.

Въпросът за отговорността и вината при депортирането на евреите от „новите земи"

С оглед на отправяните през последните години обвинения към България по отношение на нейното поведение при депортацията на македонските и беломорските евреи през 1943 г., при

---

* По време на водените двугодишни преговори Югославия няма желание да се откаже от искането си за изплащане на репарации от страна на България. Поради тази причина българското правителство започва да обсъжда подготвянето на насрещен финансов иск заради направените бюджетни разходи, проведени строителни дейности и оставеното българско имущество на територията на Югославия през периода 1941-1944 г., изчислено на 52,8 млрд. лв. След като тази информация става известна на властите в Белград, Югославия решава окончателно да снеме финансовия проблем.

разглеждането на въпроса за нейната отговорност и наличието или не на вина, трябва да се имат предвид съществените различия между тези две категории.

Искането съвременно българско правителство да поеме отговорност по отношение на разглежданите събития не може да излиза извън рамките на собствената роля на България в този процес, защото именно това определя зоната на нейната отговорност. В този случай ясно трябва да се разграничат действията на България и Германия през онзи период.

Що се отнася до вменяването на вина на България, за да има такава, трябва да се изясни дали е било налице предварително осъзнаване за извършвано престъпление и съответно дали се е прибягвало до действия, с които това престъпление да се прикрие с цел да се избегне наказанието.

Разгледаните в настоящото изследване факти, свързани с депортацията на еврейското население от „новите земи“, по категоричен начин показват, че идеята, инициативата, реализацията на депортацията, а впоследствие и избиването на депортираните евреи, са изцяло дело на нацистка Германия. Самата депортация, т.е. насилственото изселване на македонските и беломорските евреи от една държава в друга, започва в Лом и Скопие, където преди да напуснат българските държавни граници или границата на администрираната територия, контролът върху депортираните официално е поет от германските власти. Депортирането е осъществено с германски транспорт до концлагера „Треблинка“, намиращ се в окупираната от нацистите Полша. Тук българско участие няма и отговорността е единствено германска, поради което и вината впоследствие е констатирана при конкретните извършители – служители на нацистка Германия.

От тази гледна точка направеният през 2023 г. призив от страна на привържениците на теорията за „вината“ на България „за признаване от българската държава на отговорността ѝ в… депортирането на евреите през Втората световна война“, мотивиран с това, че „11343 евреи от Беломорието, Македония и Пирот са изпратени от българските власти на физическо унищожение“ е несъстоятелен.[277] По принцип отговорност от българската държава може

[277] Учени призовават държавата да признае отговорността си за преследване и депортиране на евреи. 28.02.2023. https://www.marginalia.bg/fokus/ucheni-prizo-

да се търси само в рамките на участието на български държавни служители и институции в тези събития, а именно в събирането на македонските и беломорските евреи от домовете им и извозването им до транзитните лагери Лом и Скопие. Няма български изследовател, който да отрича тези факти, т.е. не може да се говори за какъвто и да е опит за прикриване на отговорност. Нещо повече – поради дългогодишната българска незаинтересованост и мълчание – не е проучвано германското участие в събирането и транспортирането на евреите от „новите земи" до транзитните лагери. Както обаче се установи, дори и тук българското участие не е самостоятелно, тъй като в няколко чужди извори, в т.ч. на свидетели, е налична информация не само за германски натиск, но и за германско съучастие, от което следва, че ако България и Германия по време на разглежданите събития са били равнопоставени, хипотетично би следвало и отговорността по отношение на тази подготвителна фаза да е споделена. Тук също така трябва да се има предвид, че през 1943 г. все още е в сила вече цитираното германско условие, че „българските части са подчинени на германските армии в тези области". От тази гледна точка не може да се говори за каквото и да е споделяне от страна на България на отговорност с Германия. Чл. 3 от Хагската конвенция ясно указва, че отговорността се носи от тези власти, на чието подчинение са военните формации, извършили разглежданите действия.

В рамките на цялостния контекст на неравноправните българо-германски отношения през Втората световна война, България безспорно е по-слабата страна, подлагана на постоянен натиск и заплашвана с окупация от Германия. Този важен факт поставя под въпрос търсенето на каквато и да е отговорност от сегашната българска държава. С оглед на разграничаването на понятията отговорност и вина, при поведението на българските власти при събирането на евреите от Вардарска Македония и Беломорието от домовете им и тяхното извозване до транзитните лагери, трябва да се изяснят две важни обстоятелства.

Първото е дали в началото на 1943 г. българските власти са знаели за цялостния хитлеристки план за унищожение на евреите в контролираните от тях територии?

Германското искане за депортацията на евреите от „новите

vavat-darzhavata-da-priznae-otgovornostta-si-za-presledvane-i-deportirane-na-evrei/

земи“ като поданици на победени държави, чийто върховен военновременен суверен се явяват германските власти, е свързано с официалното им твърдение, че тези евреи ще бъдат използвани като работна сила за подпомагане на германската икономика и военната промишленост. Още през 1941 г. по време на срещата на К. Клодиус с Ив. Попов, властите в Берлин си гарантират правото на „рекрутиране на работници за Германия“ от окупираните от тях и отстъпени за администриране от България югославски и гръцки територии. Именно този мотив е използван при осъществяването на депортацията през март 1943 г. Това ясно личи при международното договаряне на маршрута на депортационните влакове. Така напр. в кореспонденцията между българското пътническо дружество „Балкан“, извършило заплащането на пътните разноски по депортацията, и унгарското пътническо бюро „Ибус“, отговарящо за железопътния маршрут през унгарска територия, се говори за „специалния влак, с който се превозиха на 22 март т.г. еврейски работници от Скопие до Германия“.[278]

Съпротивата на българското общество и управляващите фактори е породена от очевидния факт, че депортираните жени, старци, деца и дори бебета в никакъв случай не могат да бъдат разглеждани като „работна сила“ или пък като заплаха за сигурността на германските войски на Балканите. Именно германското отношение към тези уязвими групи показва, че еврейското население е в опасност. Тревогата за съдбата на тези хора не е притъпена и от пропагандните твърдения, че депортацията на цялото население се прави с цел да не се разделят семейства.

Проявите на противодействие срещу ограничаването на правата на евреите и особено срещу германското искане за изселването им подтиква главния комисар на КЕВ Ал. Белев да държи в тайна провежданите мерки. В своя доклад до министъра на вътрешните работи Габровски от 4 февруари 1943 г. Белев заявява, че „изселването трябва да се държи в тайна“ и че „надзора и ръководството на изселването (до предаването на евреите на германските власти, б.а.) трябва да принадлежи на комисарството“ (т. 5 и т. 7 от доклада). Според съставените от главния комисар А. Белев общи упътвания за провеждането на акцията по събирането на евреите от домовете им „представителят на комисарството отсяда (при провеждането на

[278] ЦДА, ф. 364К, оп. 1, а.е. 31, л. 4.

тази акция, б.а.) в учреждението, в което служи делегата при еврейската община… Връзка с комисарството представителят поддържа чрез длъжностното лице, което има общото ръководство по изселването за дадена област“.[279] От тези разпоредби е видно, че не се предвижда служителите в останалите държавни институции да бъдат запознавани с предстоящото провеждане на акцията по събиране на евреите от домовете им.

При вдигането на евреите от „новите земи“ се е постъпва именно по този начин. Това се потвърждава от информацията, предоставена през декември 1944 – януари 1945 г. от местни представители на българската администрация за събитията във Вардарска Македония през периода април 1941 г. – ноември 1944 г. В показанията на Григор Хаджикимов, Димитър Гюзелев и Спиро Китинчев няма никакви данни за отношение на българската администрация към депортирането на македонските евреи. Единствено в показанията на кмета на Скопие Спиро Китинчев се съдържа следната кратка информация: „По време на вдигането на евреите от Скопие помощник-кметът Иван Захариев от главното комисарство по еврейските въпроси, свързани с евреите и техните имоти, се занимаваше той. За тази негова дейност той беше директно отговорен пред главния комисар в София“.[280]

Ограничаването на информацията за предстоящата депортация на евреите само в рамките на КЕВ личи и от публикувания едва през 2015 г. IV протокол от заседанието на 21 януари 1945 г. в Скопие на македонската еврейска община. От него се установява, че седмица преди акцията за вдигане на македонските евреи от домовете им, местната еврейска община взима решение нейният член Пепо М. Алалуф „да отиде при (Коста, б.а.) Ненов, помощник областен директор, който е бил техен приятел... На въпроса на Алалуф дали в Скопие ще има лагери и какво ново има, Ненов е отговорил, че нищо конкретно не знае, освен това, че в Скопие са дошли двама висши чиновници от София… Алалуф след Ненов се обърнал и към Йордан Желязков, секретар на общината, и го замолил да му каже дали знае нещо за евреите. Желязков му е бил добър приятел. Уве-

[279] Депортирането на евреите от…, с. 510.
[280] Показания на Спиро Китинчав пред ОЗНА, Скопие 09.04.1945 г. В: Българското управление във Вардарска Македония (1941- 1944). Документален сборник. София, 2011. с. 435.

рил го, че нищо не знае, но ако нещо узнае, ще му каже. И наистина на следващия ден се обадил по телефона и го повикал. Алалуф е отишъл при него и той му съобщил, че от сигурен източник узнал, от една телеграма, която е изпратена за София, че евреите ще ги събират“.[281] По нататък от същия документ се установява, че впоследствие много ограничен брой от представителите на администрацията са знаели за предстоящото събиране на евреи, като в същото време дори и тези лица не са допускали, че ще бъдат изпратени в окупирана Полша. Голямата заслуга за спасяването на част от македонските евреи е на Йордан Желязков, който по-късно информира Пепо М. Алалуф, че „че нещата не са наред, защото лагерът няма да бъде в Скопие. Той също така им каза, че полицията иска… да ги арестува“.

Като се има предвид фактът, че КЕВ е създадено на базата на германско настояване и има за основна цел да обслужва германските интереси, като германските дипломати в България работят пряко с главния комисар на КЕВ А. Белев, става ясно защо голямото мнозинство от представителите на българската администрация не само в „новите земи“, но и в „старите предели“, не са запознати предварително с организирането на депортацията. Изключително интересна информация за отношението на българската администрация в Скопие към тези събития ни дава докладът на Ал. Белев от 23 март 1943 г. В т. ж) той е записал, че „представителят на комисарството Драганов е проявил липса на такт по отношение на местните власти и е влязъл в конфликт с повечето от тях, което се е отразило върху работите на лагера (сградата на тютюневия монопол, б.а.)“. От разгледаните документи е видно, че по-голямата част от местната българска администрация първоначално не знае, а след това не одобрява действията на КЕВ.

Особено внимание трябва да се обърне на опита на Ал. Белев да допълни липсващата бройка в рамките на договорените за депортиране 20000 евреи от „новите земи“ с 8000 български евреи. В доклада на областния директор на Пловдив във връзка с действията за събиране на пловдивските евреи, което е трябвало да стане на 11 март 1943 г., изрично се съобщава, че „акцията се провежда в мое отсъствие. Провеждащият я делегата по еврейските въпроси Антонов дава заповедите и си заминава“. Областният директор протестира срещу „неудобното положение провеждащият

[281] Манојловски, А. Кон депортацијата на…, с. 71.

политиката на правителството да не знае за една прилагаща се полицейска мярка“.

От разгледаните данни е видно, че първоначалното нареждане за вдигането на евреите в „новите земи“ с цел тяхното предаване на германските власти за депортиране е дадено от Ал. Белев без да има санкция от българското правителство за подобни действия. По аналогичен начин главният комисар на КЕВ постъпва и при опита си за вдигане на българските евреи от домовете им. И в двата случая нарежданията до местните структури на КЕВ са от него, като в същото време на редица места те са държани в тайна от представителите на местната държавна власт. Важна подробност в доклада на областния директор на Пловдив е и фактът, че неговият заместник „се обърнал по телефона към главния секретар (на МВР, б.) г-н Голюбов за указания и получил от последния заповед всички задържани евреи да бъдат освободени“.

От посочените примери е видно, че различни български държавни институции имат различно поведение по отношение на германското искане за депортиране на евреи под български контрол. Като се вземат предвид дебатите в Народното събрание и организираната от Д. Пешев подписка на депутати от правителственото мнозинство, а също така и острото противопоставяне на Българската православна църква, която до 1947 г. е част от държавата, е очевидно, че в никакъв случай не може да се твърди, че борбата срещу депортацията е дело само на българското гражданско общество. Различното поведение на отделните държавни институции и безспорното им взаимодействие с гражданското общество по-скоро говори за липса на изработена и единна държавна позиция по темата за депортацията, а и за антисемитизма като цяло.

Важен е и фактът, че част от действията на Ал. Белев са предприети под пряко германско внушение, без да има съгласие за това от страна на българското правителство. Заради това си поведение главният комисар на КЕВ на 25 октомври 1943 г. е освободен от заеманата длъжност, а след 9 септември 1944 г. той и 63-ма негови сътрудници главно от КЕВ са обвинени от Седми състав на Народния съд. Ал. Белев е осъден задочно на смърт. Други подсъдими обаче като Ангел Черкезов, кмет на Драма през 1943 г., са оправдани. Присъдата над Ал. Белев не е отменена след началото на демократичните промени в България след 1989 г.

За разлика от явните дебати и обществените реакции в България и на фона на държаните в тайна мерки на КЕВ по вдигането на евреите от домовете им, започналата депортация на евреите от „новите земи“ става достояние на международната общност веднага след потеглянето на първия депортационен влак от Скопие на 22 март 1943 г. На 24 март 1943 г. в. „Ню Йорк Таймс“ пише следното: „Съгласно съществуващите планове, около половината от депортираните (10 000 б.м.) български евреи ще започнат работа в селското стопанство на Голяма Германия, на една четвърт като полуквалифицирани работници ще им бъде позволено да се откупят чрез „доброволна работа“ във военната индустрия в най-много бомбардирания Рур. Останалата една четвърт ще бъде транспортирана до Генералната губерния [окупираната от германците Полша] за „работа, директно свързана с войната“. Въпреки оповестяването в съюзническите медии на информацията за депортацията на македонските евреи, нито крал Петър II, нито емигрантското югославско правителство в Лондон начело с ген. Д. Симович, нито югославското колаборационистко правителство на националното спасение на Милан Недич в Белград, не протестират срещу депортирането на евреи югославски поданици, а превозващите ги депортационни влакове минават през югославска територия. Мълчание по повод депортацията на евреите гръцки поданици има и в гръцките емигрантски и колаборационистки кръгове.

Второто важно обстоятелство, което трябва да се изясни във връзка с повдигнатия въпрос за отговорността и вината, се отнася за силата на германския натиск върху България, съответно за големината на заплахата, защото само свободна страна може да взима самостоятелно решенията си и да формира и провежда своя самостоятелна политика, за която да носи отговорност. Единствено при отчитането тези факти могат да се дискутират евентуалните възможности на цар Борис III и тогавашното българско правителство да се противопоставят на нацистките искания за депортиране на еврейското население, намиращо се под една или друга форма на български контрол. Тук ясно трябва да се разграничат и различните условия в „старите предели“, където държавният суверенитет е ограничаван посредством упражняването на германски натиск, и условията в „новите земи“, в които е налице стационарно и транзитно германско военно присъствие, лишаващо страната от какъвто и да е суверенитет в тези територии.

Руският изследовател Е. Попов, като работи с архива на Главното разузнавателно управление (ГРУ) към министерството на отбраната на СССР, разкрива, че още през 1942 г. Унгария, България и Румъния са предприели „многочислени опити“ за контакти със съюзниците, напускане на Оста и обявяването на неутралитет при евентуален съюзнически десант на Балканите.[282] За целта в София са били изпратени дипломати със специална мисията, какъвто е случаят с унгареца Ото Хатц. От известната към момента документация е видно, че ръководителите на трите държави обсъждат тайно възможностите да се противопоставят на нацистка Германия, но отчитат, че подобни действия могат да бъдат успешни само при получаването на външна подкрепа.

Тези действия са засечени от германското разузнаване, което е разтревожено, че „в кръгове близки до регента Хорти има хора, които смятат влизането на Унгария във войната на страната на Германия за голяма грешка“.[283] По това време и в Германия, и в СССР, се прави изводът, че „българското правителство, както и унгарските ръководители, се замислят за това как да скъсат с Германия. Цар Борис вика в София за консултация българския посланик в Швейцария Георги Кьосеиванов, който по това време вече е установил конфиденциален контакт с американците“.[284] По информация на ГРУ, „немците се безпокоят от пацифистките настроения на българското ръководство.

Цар Борис III е наясно, че нацистите го следят. Той очевидно има свои информатори в Германия. В своя дневник премиерът Б. Филов е записал, че на 3 май 1942 г. българският монарх го е извикал на разговор и му предава тайно съобщение от Берлин за „сведенията, които имали за България в берлинското Гестапо по германски източници. По отношение на правителството се отправят най-невероятни обвинения: че Царят водел противогерманска политика, че правителството било масонско, че покровителствува евреите“.[285] До този момент е потвърдено, че началникът на хитлеровото разузнаване адмирал Канарис, който е един от заговорниците срещу фюрера, като посещава София през август 1943 г., е

[282] Венгерская рапсодия ГРУ. Москва, 2010. с. 60.
[283] Пак там, с. 61.
[284] Пак там, с. 69.
[285] Филов, Б. Дневник…, с. 490.

приет от българския монарх и в разговора дава на царя да разбере, че на Хитлер е известно за тайните контакти на български официални лица с представители на САЩ“.[286]

Тайните преговори на цар Борис III със съюзниците са засечени и от италианското разузнаване. В италиански дипломатически документ от 6 юли 1943 г. се съобщава, че неотдавна е получен доклад от доверен източник, отнасящ се до Георги Кьосеиванов, пълномощен министър на България в Берн. Изрично е подчертано, че бившият Министър-председател „има инструкции от Суверена“ (т.е. от цар Борис III) да се постави дискретно в контакт с представителите на англосаксонските сили. Това е съобщено поверително на италианския представител в Берн и му е възложено „да се опита да проследи и контролира дейността на гореспоменатия министър“.[287]

Важни сведения се съдържат и в документа, изпратен на 11 август 1943 г. от началника на кабинета на Мусолини до италианския пълномощен министър в София Мамели. В него се съобщава, че според информация, получена от конфиденциален източник, „министърът на външните работи[*] наскоро е извикал (пълномощния, б.а.) министър на Турция в София и му е казал, че България е трябвало да се подаде на германския военен натиск, като се превърне в обикновен сателит на Германия до степен да ѝ даде картбланш на националната си територия: по този начин България е знаела, че нарушава позицията си на неутралитет, но не е можела да постъпи по друг начин. По време на същия разговор българският външен министър стига дотам, че намеква, че България ще бъде готова да помогне на съюзниците в случай на десант на Балканите. Други съобщения, получени по същия канал, също сочат, че България мисли да се съгласи със съюзниците“.[288] Гореизложеното е докладвано като изключително конфиденциална информация на италианския пълномощен министър в София и са му възложени „всякакви подходящи проверки“ на написаното.

Потвърждение за усилията на цар Борис III да извади стра-

[286] Венгерская рапсодия ГРУ…, с. 69-70.

[287] I documenti diplomatici italiani. Nona serie: 1939-1943. Volume X (7 febbraio - 8 settembre 1943). Roma MCMXC (1990). p. 625.

[*] По това време България се управлява от второто правителство (11 април 1942 г. – 14 септември 1943 г.) на Богдан Филов. В него постът на министър на външните работи и изповеданията се заема от самия министър-председател.

[288] Пак там, p. 822.

ната от Трастранния пак има и в американските архиви. В секретен доклад на Алън Дълес[**] от 29 август 1943 г. се описва предаването на американски посла[*]ния чрез Георги Кьосеиванов до царя, като поведението на българския монарх е описано по следния начин: „Изглежда Борис е бил много впечатлен от посланието. Той е задържал писмото, казвайки, че желае да проучи всяка дума в него. По това време Борис е бил спокоен и в добро здраве и е заявил, че неговата цел е на всяка цена да спаси своята страна от по-активно участие във войната. Впечатлението, което Кьосеиванов е получил, е, че Борис е подвластен на страха и е наясно, че германците не го харесват и че те дори биха достигнали дотам, че да доведат до смъртта му“.[289]

В началото на 1943 г. нацистка Германия е особено настоятелна за депортирането на евреи от Балканите, които са поданици на победени от нея държави. В тази насока важна е тази част от показанията пред Народния съд в началото на 1945 г. на Лиляна Паница, секретарка в КЕВ, в която цитира думите на Данекер, казани пред А. Белев: „тези 12000 души (македонските и тракийските евреи, б.а.) те (германците, б.а.) биха могли да вземат и без съдействието им (на служителите на КЕВ, б.а.), тъй като те преди всичко са били още техни“.[290] Както вече бе установено, документ с подобно съдържание, съставен от Данекер, а именно, че „депортирането (на евреите от Тракия и Македония, б.а.) е неизбежно“, е приложен към съдебното дело срещу Бекерле и фон Хан.

Не съществува документ, от който да е видно, че нацистка Германия някога поставя под съмнение нейния военновременен суверенитет над евреите в „новите земи“. Това е така, защото тя ги третира като поданици на победените от нея Югославия и Гърция. Вермахтът поддържа свои войски в „новите земи“, но броят им е малък, за да проведат самостоятелно акцията по събирането на местните евреи от домовете им и извозването им до транзитните лагери. В същото време на Балканите има 600000 германска армия, подчинена на германското командване „Югоизток“ със седалище в

---

[*] Алън Дълес е ръководител на американските тайни служби в Европа по време на Втората световна война, а след това е 5-ят директор на ЦРУ (1953-1961).

[289] Petersen, N. From Hitler’s Doorstep. The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles, 1942-1945. Pennsylvania State University Press, 1996. p. 114-115.

[290] АКРДОПБГДСРСБНА. МВР. Народен съд. ИФ-5 оп. 4 а.е.1525.

Солун. Регионалното германско командване постоянно осъществява транзит на войски през българската административна зона на изток към германската окупационна зона в Тракия със седалище в Димотика и на север към окупираната от германците Сърбия. Големите опасения на България произтичат от постоянните германски заплахи за окупация и откъсване на Македония. От показанията на бившия финансов министър Добри Божилов пред Народния съд се установява, че още през 1941 г., непосредствено преди обявяването в Народното събрание на 13 декември на Символична война* срещу САЩ и Обединеното кралство, „пълномощните министри, представителите на Германия, Италия и Япония се явили колективно и заявили, че ако България не се солидаризира с това тяхно искане, тя ще бъде окупирана и ще ѝ бъдат отнети придобивките („новите земи", б.а.)".[291]

Именно заплахата от увеличаване на германското военно присъствие в „новите земи", последвано от евентуално отстраняване на българската администрация и дори окупация на България, е основният мотив за взимането на Постановление № 127 на Министерския съвет от 2 март 1943 г., с което се дава съгласие КЕВ като българска държавна институция да организира събирането на „до 20 000 евреи" от „новоосвободените земи" от домовете им и да ги извози до транзитните лагери, където „в споразумение с германските власти" те ще ги поемат и ще извършат депортацията. Евентуалното непредоставяне на такова съгласие от страна на МС безспорно би означавало временно затрудняване на заплануваната депортация, но в този случай най-реалистичният германски отговор е да бъдат изпратени в „новите земи" допълнително германски вой-

* т.н. Символична война срещу САЩ и Великобритания е обявена в реч на министър-председателя Б. Филов в Народното събрание на 13 декември 1941 г. Той заявява: „българското правителство, в изпълнение на задълженията си по чл. 3 от Тристранния пакт, реши вчера, на 12 т. м. също така да скъса дипломатическите отношения със Североамериканските Съединени Щати и да обяви положение на война с тази държава, както и с нейната съюзница Англия". (Стенографски дневник от 21 заседание на XXV Обикновено народно събрание. Трета редовна сесия. Събота, 13 декември 1941 г.) Впоследствие няма манифест на цар Борис III за обявяване на война, България не връчва съответните дипломатически ноти, не са предприети и военни действия срещу двете държави. Поради тази причина на 5 юни 1942 г. САЩ обявяват война на България.

[291] АКРДОПБГДСРСБНА. МВР. Народен съд. ИФ-5 оп.1 а.е.48.

ски, които сами да осъществят събирането на македонските и беломорските евреи от домовете им. Както вече бе изнесено, на 7 март 1943 г., непосредствено преди започването на тази акция, Германия прави именно това като изпраща в Скопие 200 германски войници, които са участвали в превземането на града през април 1941 г. и познават всички обекти от стратегическо военно значение.

Германски войници в Скопие през март 1943 г.

Младитѣ германски войници, герои отъ Сталинградъ, въ Скопие бѣха посрещнати съ много цвѣтя и много искрено въодушевление на граж. данството.

Източник: в. „Целокупна България. Скопие, 10 март 1943 г.

Няма никакви съмнения, че по време на осъществяването на депортацията на евреите от „новите земи“, българското държавно ръководство е наясно с невъзможността на Германия да спечели войната. В своя дневник премиерът Б. Филов е записал на 29 март 1943 г. за проведен негов разговор с цар Борис III: „На Ц[аря] този път не му се ходи, отива без сърце, счита в края на краищата гер-

манската кауза вече за пропаднала“.[292] Големият проблем пред България е, че през този период няма сили сама да се противопостави на германските планове.

От документите в германските архиви става ясно, че през 1943 г. в Берлин е обсъждана идеята българската държавна администрация да бъде отстранена и да се обяви създаването на независима Македония. В донесение до Абвера[*] от 28 септември 1943 г. относно ситуацията в Македония се казва: „Стремежът за независимост има за цел пълна автономия на македонския народ в състава на една южнославянска държава… Германия се надява на реализация на идеята само в случай, че българската войска не вземе активно участие в сегашната война. Предполага се, че в този случай Райхът ще се освободи от политическите ангажименти спрямо България и ще може да задоволи желанията на македонците. Иначе реализирането ще трябва да се осъществи със сила в рамките на българската държава“.[293] Този документ потвърждава, че съдбата на Македония през този период е изцяло под германски контрол, като Хитлер дори е готов да употреби сила срещу България и да я окупира с допълнителни войски, за да отстоява своите интереси.

Подобни германски заплахи има през целия период до септември 1944 г. В показанията на бившия министър на народното просвещение Борис Йоцов пред Народния съд се казва, че и в началото на 1944 г. „германците дебнеха всяка наша стъпка. Пълномощният министър на германците Бекерле всеки ден стоеше във външното министерство, стоеше в стаята вън. Още тогава се внушаваше, че и най-малката невнимателна стъпка може да доведе до пълна окупация на България от страна на Германия“.[294] Твърденията в показанията на Д. Божилов и Б. Йоцов се потвърждават и от наличната информация в документите в германските архиви.

Подобен германски план се улеснява от факта, че в „новите земи“ през цялото време на функциониране на българската администрация, успоредно съществуват и германски комендатури. Последните са концентрирани в района на железопътните линии Солун – Цариград (с разклонение към Свиленград) и Солун – Ско-

[292] Филов, Б. Дневник…, с. 565.

[*] Абвер – германска организация за военно разузнаване.

[293] Третиот Рајх и Македонија… , Скопје 1996, с. 98.

[294] АКРДОПБГДСРСБНА. МВР. Народен съд. ИФ-5 оп.1 а.е.48.

пие – Белград, с което на практика Германия контролира целия ЖП транспорт, чрез който се осъществяват и основните комуникации на двете области. Още в началото на 1944 г. в района на триъгълника Куманово-Скопие-Велес започват да се концентрират части от 4-та СС полицейска бронирана гренадирска дивизия, транспортирани с 28 железопътни композиции.[295]

Възможностите на Германия да контролира „новите земи“ много ясно проличават в края на август и началото на септември 1944 г., още преди българските войски и администрация се изтеглят от тях. Така напр. на германския комендант на Скопие подп. Нойбауер е възложена задачата с въоръжените сили, с които разполага, да овладее и контролира града като транспортен възел, да подсигури телефонната централа и летището докато дойдат допълнителни германски подкрепления, а също така да организира наземната и противовъздушната отбрана.[296] Вермахтът във Вардарска Македония разработва планове за затваряне на проходите към България при Ключ, Царево село (днес Делчево), Крива Паланка и Босилеград.[297] По-късно от страна на Върховния главнокомандващ на Вермахта в Македония превантивно са разработени редица военни операции срещу България, някои от които трябва да се реализират и в Македония, носещи имената „Вероломство“, „Юда“ и „Кучи син“.[298] Операцията с кодово име „Юда“ предвижда разоръжаването на 1-ви български армейски корпус в Сърбия и на 5-та българска армия в Македония.[299]

Българското държавно ръководство си дава ясна сметка за германските заплахи. В същото време е наясно, че България няма ресурсите сама да се противопостави на Германия. Това е и основният мотив да се търси регионална подкрепа и взаимодействие с Румъния и Унгария. Към момента все още е оскъдна подробната информация за предприетите практически действия в тази насока, но и от малкото налични документи се установява, че трите страни се подготвят координирано при възникването на подходяща вън-

[295] Пак там, с. 220.

[296] Трајковски, Р. Вермахтот и Македонија (1943-1944 година). Битола, 2018. с. 216.

[297] Пак там, с. 217.

[298] Пак там, с. 219.

[299] Пак там, с. 222.

шнополитическа обстановка да формират югоизточен неутрален блок и да партнират с антихитлеристката коалиция.* Свалянето на италианския диктатор Мусолини на 25 юли 1943 г. ускорява събитията, защото Италия предприема действия за напускане на Оста, което насочва германското внимание към Апенинския полуостров. Съществува информация, че през август 1943 г. цар Борис III е планирал до един месец да състави ново преходно правителство. За да парира германското противодействие, на 22 август 1943 г. в Царска Бистрица царят приема военния министър ген. Н. Михов и с него обсъжда провеждането в района на София на маневри на Първа българска армия. На 24 август маневрите са свикани, но допълнителни документи за тях липсват, освен запазената във военния архив заповед.[300] Като се има предвид, че в състава на тази армия е танковата бригада с нейните 120 танка, която е най-боеспособната българска военна част, чрез нейното предислоциране около Банкя царят очевидно цели укрепване на българската столица срещу евентуално нападение. На 28 август 1943 г. обаче цар Борис III умира при съмнителни обстоятелства, а военните маневри са прекратени.

За смъртта на българския монарх има различни версии, като нито една не е доказана или отхвърлена. Има все повече публикации за това, че съветските тайни служби са пречили на антинацистката съпротива в Източна и Централна Европа, за да осуетят по този начин преждевременното приключване на войната, преди съветската армия да е навлязла дълбоко в тези територии. От друга страна

* При воденето на тайните преговори със съюзниците през 1943 г., българското държавно ръководство, разчитайки най-вече на авторитета на цар Борис III, се надява да съхрани цялостно или частично това, което смята за „национално обединение". Ако това не може да се осъществи, то е наясно, че тези територии трябва да бъдат върнати на Югославия и Гърция, които по това време обаче не съществуват като самостоятелни държави. Поради тази причина в България по отношение на Македония е разглеждан и вариант за създаването на министерство за Македония и въвеждането на нейна териториална автономия. За целта разположената в района Пета българска армия е трябвало да бъде намалена на половина, „до размера на две дивизии пехота", с личен състав само местни войници. (Бойдев, В. с. 272, 278) Очевидно се е смятало, че след като влезе във взаимодействие със съюзниците, изградената в Македония автономна структура с нейните български институции има шанс да се съхрани и в състава на възстановена Югославия.

300 Тошев, Л. Неосъщественият неутрален блок. https://liternet.bg/publish29/lychezar-toshev/car-boris-treti.htm#0a

обаче безспорен факт е, че в нацистка Германия също се е гледало като на сериозна заплаха на опитите на България, Унгария и Румъния за формиране на югоизточен неутрален блок, за реализирането на който активно работи и цар Борис III. По повод смъртта на българския цар и провалянето на този проект унгарският министър-председател дьо Калай заявява: „Голяма е загубата и за нас, защото очаквахме с пълно доверие, че ще ни помогне да реализираме блока (югоизточният неутрален блок, б.а.)“.[301] Един неутрален блок на Балканите през 1943 г. би улеснил съюзнически десант на Балканите и тогава целият регион би имал съвсем друга съдба.

Заповед № 154/24.08.1943 г. на генерал-майор Сапунджиев, началник

Началникъ на Военното на Негово Величество Училище
№ 154.
24 августъ 1943 г.
Станъ с. Банкя.

1521
I
545

Заповѣдь

Обявявамъ по повѣреното ми училище, че днесъ заминавамъ на учението съ I армия въ района на село Сливница, Софийска околия.

До завръщането ми да ме замѣства въ службата домакинътъ на училището подполковникъ Кирилъ Харалампиевъ Станисловъ.

Сапунджиевъ
Генералъ-майоръ

на Военното училище, за започващите в района на Сливница маневри на Първа българска армия.

Като се вземат предвид всичките тези факти в тяхната взаимна връзка, очевидно е, че с действията си властите в София през периода 1941-1944 г. се опитват България да избегне увеличаването на германското военно присъствие в териториите под неин контрол, тъй като това би създало възможност за реализирането на нацист-

---

301 Пак там.

кия план за откъсване на Македония или евентуална германска окупация на страната. Именно тази реална заплаха е причината българското правителство да се съобразява с германския натиск и временно да не се противопоставя на действията на А. Белев, заел се чрез структурите на КЕВ да организира вдигането на евреите от „новите земи“ от домовете им и тяхното предаване на германските власти, които впоследствие осъществят депортацията. Германската заплаха по отношение на България играе ролята на принуда, а наличието на такава снема носенето на отговорност, тъй като липсва свободата на волята и на действията. Този извод се потвърждава и от съдебните решения по процесите „Айхман“, „Бекерле“ и „Фриц фон Хан“ в Ерусалим и Франкфурт на Майн, които разглеждат въпроса, но не вменяват вина на българската държава.

Вероятно за първи път обаче подобна обосновка от гледна точка на международното право е формулирана в съдържанието на нотата, с която СССР обявява война на България на 5 септември 1944 г. В нея се казва, че „съветското правителство се е съобразявало с обстоятелството, че малката страна България не е в състояние да се съпротивлява на мощните въоръжени сили на Германия във време, когато Германия държеше в ръцете си почти цяла Европа“. По този начин един от водещите съюзници в антихитлеристката коалиция снема отговорността от българското правителство за събитията през периода от началото на 1941 до края на август 1944 г.[302] Като се има предвид, че подобен текст е съгласуван с останалите съюзници в антихитлеристката коалиция, то това може да се приеме като тяхна обща позиция.

Проекцията на тази констатация, че „малката страна България не е в състояние да се съпротивлява на мощните въоръжени сили на Германия“ по отношение на съдбата на евреите в „новите земи“ намираме в един от изводите на юго-македонската историческа школа: „Независимо от това, че българското правителство постави под своя власт окупираната област, тази власт в Македония беше до известна степен ограничавана от фашистка Германия… Тази липса на самостоятелност по отношение на суверенитета на България над окупираните области в Македония, специално се про-

[302] Христов, Хр. Нотата, с която Съветският съюз обяви война на Царство България. 5 Септември 2013. https://desebg.com/2011-01-13-09-25-54/1419-2013-09-05-10-10-00

яви при определяне на статута на евреите в Македония, които за разлика от евреите, които живееха в България, бяха предадени на германците и депортирани от Македония“.[303]

В крайна сметка за да се разбере същността на българското военно и административно присъствие във Вардарска Македония и Беломорието през периода 1941-1944 г., важен факт е, че когато през септември и октомври 1944 г. България е принудена да се изтегли, това става въз основа на поставени от съюзниците условия. Те обаче не са свързани с издаването на какъвто и да е указ или друг документ, който да отразява отстъпване/предоставяне на тези територии на други държави, т.е. това изтегляне по никакъв начин не води до промяна на международния статут на тези земи, поради което не може да се говори за каквото и да било тяхно българско „суверенно“ владение.

Някои фалшификации, свързани с депортацията на евреите от „новите земи“

Непосредствено след съветската окупация на България на 9 септември 1944 г. и извършения военен преврат в София, бившият комисар на КЕВ А. Белев изчезва загадъчно, без всякаква следа. Лансираното пред обществото твърдение, че е убит от разпознали го евреи, се появява по-скоро за да обясни защо той не може да бъде изправен пред съд. Поводът за съмнения се поражда от унищожаването на неговия личен архив от страна на комунистическата власт. Мотивът, че това е направено, „за да може името му да тъне в забрава“, не е издържан, тъй като политиката на БКП е да издирва и публикува всякакви документи от предходния период, които биха уличили в престъпления предишното българско държавно ръководство.[304] Очевидно е, че чрез унищожаването на архива на Белев целта е някои факти да бъдат прикрити, напр. това, че той в качеството му на главен комисар на КЕВ е лъгал служителите си и българското правителство и в крайна сметка е провеждал не българска, а германска политика. А това е факт, който комунистическата власт трябва да прикрие, за да може без проблеми да се разправи със

[303] Историја на македонскиот народ. т. 3. Скопје, 1969. с. 286.

[304] Предистория на антиеврейското законодателство и еврейските въпроси. http://istoriograph.bg/istoriq/nova-istoriq/Дейността-на-Комисарството-по-еврейс

своите идейни противници. Последвалите събития показват, че изчезването на едни документи води до фалшифицирането или фабрикуването на други, като с това се преследват съмнителни политически цели.

Вероятно първото твърдение за извършване на фалшификации, свързани с германското искане за депортиране на евреи под български контрол, е направено през 1946 г. Тогава народният обвинител от еврейски произход Манчо Рахмимов в своята статия „Три години от зверското унищожение на беломорските и македонските евреи", публикувана през 1946 г. във в. „Еврейски вести", пише по отношение на „споразумението Белев – Данекер" от 22 февруари 1943 г., че „след подписването..., Белев извършва една фалшификация. Още при пръв поглед прави впечатление, че в заглавието на споразумението има задраскани пасажи... Задраскан е пасажът „от новите български земи Тракия и Македония"... Целта е ясна. Понеже в Македония и Беломорието няма 20000 евреи, разликата от около 8000 да се вземе от евреи, живущи в старите предели на страната".[305] Въз основа на тази публикация е трудно да се каже как точно се е стигнало до твърдението, че именно А. Белев е извършил въпросната фалшификация, след като той в своите доклади така или иначе е предлагал заедно с македонските и беломорските евреи да се депортират и обявяваните от него като „нежелани" евреи от „старите предели".

Неяснотите около въпросното споразумение обаче не свършват до тук. При събирането на доказателства за формулиране на обвинението от страна на Седми състав на Народния съд се оказва, че документът има и по-късни преписи. Така напр. в показанията си бившата служителка на КЕВ Мария Павлова заявява, че „този договор се пазеше много строго, никой не го беше виждал, освен може би първите помощници на Белев и много късно, през юни или юли, веднъж комисарят Стоманяков поиска да види този договор, понеже трябвал на министъра Станишев и тогава н(ачални)ка Гьошев извади от една папка този договор и ми каза да се изкара препис от него и да му се върне. Тогава машинописката Георгиева го преписа и аз можех да го прочета".[306] Никъде не се споменава за за-

[305] Рахмимов, М. Три години от зверското унищожение на беломорските и македонските евреи. В: Еврейски вести, бр. 70. София, 2 март 1946 г.

[306] АКРДОПБГДСРСБНА. МВР. Народен съд. ИФ-5 оп.1 а.е.48.

драсквания в документа, а ако все пак е имало такива, не е ясно те как са отразени в преписа.

В произнесената съдебната присъда през 1968 г. от съда във Франкфурт на Майн срещу фон Хан е записано, че „Данекер включва фотокопие от това споразумение от 22 февруари 1943 г. и немския превод на плана за действие, изготвен от комисар Белев, в неговия доклад от 23 февруари 1943 г. до централната служба по сигурността на Райха“.[307] От това следва, че оригиналното съдържание на споразумението безспорно е известно в Германия още през 1943 г., защото в него е записано, че „настоящето… ще се изготви в по два екземпляра на български и немски език, като всеки от тия екземпляри важи като оригинал“. При това положение възниква въпроса защо от германския съд искат оригинала на споразумението? Дали още тогава е констатирано, че има разминавания между това, което през 1967 г. от българска страна се представя за оригинал, и наличния германски превод?

При наличието на толкова много информация в публичното пространство за споразумението между Белев и Данекер от 22 февруари 1943 г., като за първи път текстът му е публикуван в България през 1945 г. от Н. Гринберг, буди недоумение твърдението от 1967 г. на Софийската градска прокуратура, че „в момента“ е открит българският оригинал на Споразумението от 22.2.1943 г. за депортиране и унищожаване на 20 000 евреи от Македония и Тракия! От тази гледна точка добавеното пояснение, че „оригиналът на споразумението се намира в архива на местната еврейска организация“ е по-скоро невярно, създадено с единствената цел да обоснове достоверността на твърдението за „откриването в момента“ на оригинала на въпросния документ. Изпратената от България информация не е вярна, защото Комисарството по еврейските въпроси е закрито на 31 август 1944 г. с постановление № 4 на Министерския съвет, а през 1945 г. неговият архив много задълбочено е изследван, след което през 1951 г. е предаден за съхранение в създадения Държавен архивен фонд. Очевидно е, че в искането на германската прокуратура България да предостави за експертиза оригинала на споразумението между Белев и Данекер и отказът на Софийската градска прокуратура да направи това, има много по-дълбоки причини.

За първи път през 2015 г. Г. Боздуганов допуска, че в запазе-

---

[307] Hessischen Hauptstaatsarchiv /HStA/, Wiesbaden, Abt. 631a, Bd.685.

ния екземпляр на български език от „споразумението Данекер – Белев“, задраскването на текста „от новите български земи Тракия и Македония“ „най-вероятно е направено след установяването на отечественофронтовската власт, за да се дискредитира допълнително комисарския образ“.[308] Той смята, че „тази поправка… едва ли е направена от комисаря“ по следните съображения:

1. В екземпляра на немски език няма зачеркнати пасажи.

2. Споразумението е написано на пишеща машина от машинописка в КЕВ и комисарят би могъл да нареди да бъде препечатана първата страница без споменаване на излишния текст.

3. Данекер не знае български език, а и охотно би се съгласил с всяка промяна, която му дава възможност да изсели по-голям брой евреи.

4. Самият Белев няма пред кого да показва документ с нескопосно зачеркване, което би могло да постави под съмнение неговата валидност.

5. При проведените разпити пред VII състав на Народния съд служителите на КЕВ не споменават за подобно задраскване.

Разплитането на по-голямата част от този случай става едва през 2020 г. След първоначален отказ и съпротива на определени среди, на 14 ноември по поръчка на Независимото историческо дружество, на частната криминалистична лаборатория „Експерт“ е разрешено в помещение на Държавна агенция „Архиви“ да направи извънсъдебна комплексна документна експертиза на оригинала на архивния документ „Споразумение за изселването на най-първо 20,000 еврей от новите български земи Тракия и Македония в германските източни области“ със сигнатура Ф,190К, опl, а,е, 8518. Обекти на експертизата са печатното съдържание на изследвания документ, неговото техническо оформление, ръкописно заличените части от него и положените два подписа. За целта като сравнителни образци на подписите на А. Белев и Т. Данекер са взети документи от български и германски архиви.

Резултатите от експертизата потвърждават основателността на породилите се съмнения. При изследването на състава на хартията, върху която е изготвен документа, се установява, че напълно отговаря на времевото датиране на съдържанието му. Относно вида, размера и особеностите на шрифта, с който е отпечатано съдържа-

---

[308] Боздуганов, Г. Изселването на евреите от…, с. 106.

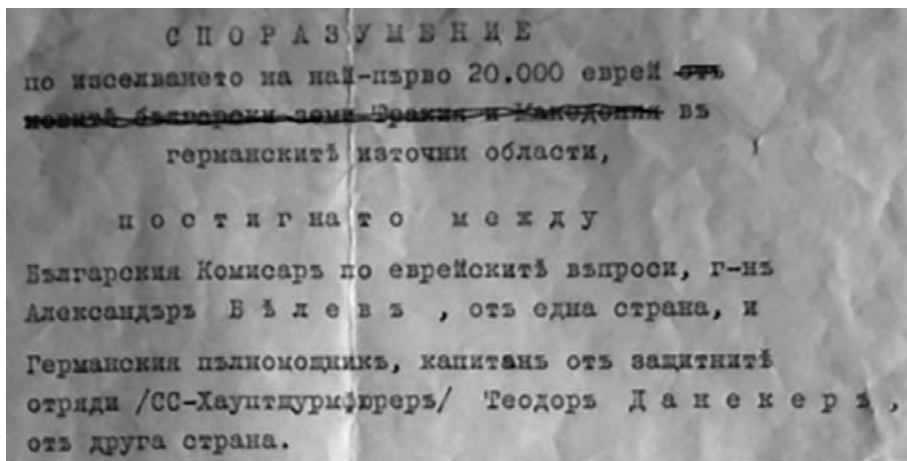
нието на документа, се установява, че се касае за шрифтова комбинация, характерна за някои модели на пишещите машини „Ерика“, произвеждани в Германия през тридесетте години на двадесети век. За да се установи дали въпросната пишеща машина е използвана през 1943 г. в КЕВ, на място са изследвани и други документи – архивни единици, създадени в същата институция. На базата на техническо, визуално и извършено с измервателен уред сравнително изследване се установява наличие на документи, напечатани с идентичен по общи признаци шрифт, но същевременно не се установяват съвпадения в частни признаци помежду им, за да се приеме, че пишещата машина, на която е написано „споразумението Белев – Данекер“, наистина е принадлежала на КЕВ.

За да се отговори на въпроса за техническото и топографско оформление на реквизитите на изследваният документ, е направен първоначален разделен, а впоследствие сравнителен визуален анализ между него и наличните като сравнителен материал други официални документи, изхождащи от КЕВ. В този пункт е констатирана първата съществена разлика, а именно при първоначалното разделно изследване се установява, че в рамките и на трите листа от документа-обект, липсва титулна част, характерна за всички официални документи, излизащи от името на КЕВ, видно от сравнителните образци. Също така прави впечатление допуснатото грешно изписване на наименованието на КЕВ, като то в първия абзац от точка 3. в документа, е изписано като „Комисариат по еврейските въпроси“. Подобен начин на изписване е недопустим, ако е направен от официален служител на КЕВ.

Най-смущаващи са обаче констатациите по отношение подписите на А. Белев и Т. Данекер, положени под печатното съдържание на последната трета страница. Двата подписа, изписани в оригинала с мастило с различен цвят, стоят в пространството без задължителните за официален междудържавен документ графи, имена на подписващите и длъжностите им. Предвид топографското ориентиране на положените два подписа, прави впечатление, че същите въпреки липсата на редове и графи, са подравнени напълно хоризонтално, както спрямо границите на листа, така и един спрямо друг. Освен това в документа не е положен нито един отпечатък от печат, както на КЕВ, нито на вишестоящата структура МВРНЗ или Държавния печат на Царство България, така и на другата договa-

ряща се страна – Германия.

Част от задраскванията в „споразумението“ Белев – Данекер.

С П О Р А З У М Е Н И Е
по изселването на най-първо 20.000 евреи ~~отъ новитѣ български земи Тракия и Македония~~ въ
германскитѣ източни области,

п о с т и г н а т о м е ж д у

Българския Комисаръ по еврейскитѣ въпроси, г-нъ
Александъръ Б ѣ л е в ъ , отъ една страна, и
Германския пълномощникъ, капитанъ отъ защитнитѣ
отряди /СС-Хауптщурмфюреръ/ Теодоръ Д а н е к е р ъ ,
отъ друга страна.

Що се отнася до смисловото съдържание на последният абзац от документа, а именно, че „Настоящето споразумение ще се изготви на по два екземпляра на български и немски език, като всеки от тия екземпляри важи като оригинал“, това означава, че такова споразумение „ЩЕ“ се изготви в бъдеще, което смислово води до заключението, че изследваният документ не е самото споразумение. На второ място е указано, че ще бъдат изготвени два екземпляра на български език, като същите ще бъдат преведени на немски. Последното е в категоричен разрез с възприетата по това време от Германия норма за изготвяне на междудържавни официални документи, според която същите винаги се изготвят на немски език като оригинален екземпляр, а след това се превеждат на съответният език на другата държава.

По-нататък в хода на експертизата се изследва видът и състава на багрилното вещество (мастило), с което са извършени задраскванията върху думите „от новите български земи Тракия и Македония“, направени на първата страница на документа. При изследване с видео-спектрален анализатор при осветеност във видимия спектър с нормална и ултравиолетова светлина, както и в условията на инфрачервена луминисценция, се проявява т.н. „гланц

ефект“, който е характерен за багрила с допълнителни синтетични елементи, които не са познати и масово разпространени за употреба към 1943 г., за която се претендира, че е датирано споразумението, а навлизат в Европа едва средата на 50-те години на XX в. Освен това се установява, че щрихите са релефно вдлъбнати в хартията, което е характерно при писане с химикалка или тънкописец, но не и писалка или перодръжка. Поради тази причина експертизата допуска като най-вероятно, че видимите задрасквания на първата страница на документа „са извършени във времеви период след този, от който е датиран самият документ, с пишещо средство използващо по-модерен багрилен състав“.

При сравняването на подписа на А. Белев върху изследвания документ с негови образците с подписи върху други документи на КЕВ се установяват известни съвпадения в някои от общите признаци като строеж, размер, наклон, степен на свързаност, вид и съдържание на транскрипцията в буквената ѝ част. Същевременно се наблюдават и разлики в общи признаци като степен на обработеност, степен на разтегливост по вертикала, в темпа на движенията при изписване на елементите, формата на движенията при изписването на някои букви, наличието на забавяне на изписването в изследвания документ, за разлика от видимо засилен темп на движение и наличие на рационално изписан начален дъговиден елемент, свидетелстващ за машиналност на писане при сравнителните образци. Въз основа на това е направено заключението, че „изследваният подпис – обект, положен от името на Александър Белев, в края на изследваното Споразумение, е положен от друго лице чрез имитиране на графичното построение на оригинала, като при това имитаторът не е съумял да наподоби в детайли всички проявления на динамичния почерков стереотип на Белев“.

По идентичен начин стоят нещата и с подписа на Т. Данекер. За него е констатирано, че е „положен със зелено на цвят мастило, с ясно оформени граници на щрихите, недвусмислено говорещи за използване на автоматична писалка. Темпът на движение е видимо забавен, но и равномерен“. При извършеното сравнително изследване по метода на съпоставянето между подписания обект и гореописаните сравнителни образци, се установяват известни съвпадения в някои общи признаци като строеж, размер, разтегливост, вид и частично съдържание на транскрипцията на средната и

крайна части от същата. Същевременно обаче са налице различия в степента на обработеност, наклона, както и съдържанието на транскрипцията в началната и част. Налице са и различия в частни почеркови признаци, проявени във формата на движенията при изписване на елемента в началото на втората част, формата на движенията при свързване на частите от елемента в началото на втората част, темпът и координираността на движенията при изписване на елементите в комбинация, цялостното топографско ориентиране на графичната комбинация спрямо редовата линия.

На тази база е направено заключението, че „установените различия са съществени, индивидуални и по количество достатъчни за извода, че изследваният подпис, положен на второ място, от името на Теодор Данекер, е положен от друго лице чрез имитиране на графичното построение на оригинала, като при това, не е спазена естествената проява на писмено-двигателния навик, предвид латинската транскрипция и стилизирано комбиниране на елементите“.

Наред с тези заключения от почеркова гледна точка, при визуално изследване на документа се установява „необичайно и неестествено подреждане на двата подписа в пространството, както спрямо печатния текст, така и един спрямо друг. Това може да се обясни единствено с обстоятелството, че двата подписа обекти, са полагани след предварителна подготовка, вероятно посредством шаблон за местоположението им. Видно от почерковата част, същите са рисувани, като при това действие имитиращият, е използвал метод за подравняване спрямо останалите реквизити“.

На основание на всичко изнесено до тук, в експертизата се прави заключението, че изследваният документ със сигнатура Ф,190К, оп1, а,е, 8518, по описа на ДА „Архиви“ „не е официален документ по смисъла както на стандартите на Царство България от съответният период, така и на Германия“, тъй като „не съдържа основни задължителни реквизити“. Затова експертизата достига до обоснованият извод, че предоставеният за изследване документ, съставен от три машинописно напечатани страници, „представлява неофициално изписана чернова, която евентуално да бъде редактирана и в последствие оформена по съответния официален ред“.

Този извод в експертизата обяснява и поведението през 1967 г. на Софийската градска прокуратура, която изпраща на германската

прокуратура копие на този документ, но отказва да предостави оригинала за извършване на експертиза относно неговата автентичност. Полагането пък на подписите на Данекер и Белев с различно мастило може да се обясни с това, че чрез идентичността в цвета на подписа на Белев и на зачертаванията на текста „от новите български земи Тракия и Македония“ се цели да се докаже, че именно Белев е автора на идеята за депортиране на български евреи. В настоящото изследване вече бе установено, че Белев е проводник на тази идея, но неин инициатор е германското посолство в София, от където тя е лансирана. Именно Т. Данекер на 16 февруари 1943 г. информира Главната служба за сигурност на Райха, че „за да се достигне цифрата 20000, Белев съгласно моето предложение, ще прибегне до така наречените „нежелателни евреи“ (в „старите предели“, т.е. български поданици, б.а.)“. Разгледаната фалшификация е и един от ранните опити в годините след Втората световна война за прехвърляне на вина от Германия върху България.

Фалшифицирането в България на т.н. „споразумение“ Белев – Данекер за съжаление не е изолиран акт. Пак със същата цел – прехвърляне на вина от Германия върху България, за да се „докаже“, че цар Борис III не може да бъде спасител на българските евреи, чрез тенденциозен монтаж на няколко различни документални ленти е създаден общ филм за депортацията на беломорските евреи, който на 31 май 1967 г. е изпратен от България на германския прокурор д-р Рихтер като доказателство по делото срещу А. Бекерле. За да бъдат по-убедителни българските твърдения, се пристъпва към фалшифицирането в лабораторни условия на самите кадри. За целта е взета лента, на която е заснет депортационен влак, във всеки отделен кадър са заличавани оригиналните надписи върху вагоните с името на железопътната копания* и вместо тях е слаган надписът БДЖ. Тази фалшификация бе разкрита през 2012 г. по време на заседанията на работната група от експерти по история на БДЖ. След като се запознаха с „документалния“ филм и стоп-кадри от него, по категоричен начин бе установено, че върху лентата е извършвана манипулация. Бе изваден българският държавен стандарт за товарните вагони на БДЖ, който е бил в сила през 1943 г. Веднага бяха показани три разлики, чието разминаване с държавния стандарт е

* Съдейки по остатъците от някои незаличени символи, най-вероятно става въпрос за германската „Дойче Райхсбан“.

недопустимо:

1. Всички странични греди на товарните вагони на БДЖ са само вертикални, като закрепването им става с планки и нитове. Никога не са използвани диагонални греди за укрепване на страничните стени на вагоните.

2. Дъските на вратите на товарните вагони винаги са поставяни хоризонтално.

3. Надписът БДЖ и под него BULGARIA винаги е слаган на цяло поле. Самата му технология на поставяне е чрез ситопечат, изискващ използването на шаблон и валяк с еластична боя.

Допълнително поставяният надпис „БДЖ“ на различни места върху вагоните от „документалния“ филм, в т.ч. и върху страничната диагонална греда.

На „документалните“ кадри обаче се вижда, че товарните вагони имат и странична диагонална греда, а дъските на вратите им са поставени отвесно. Въз основа на това се приема, че става въпрос за вагони на друга железопътна компания. Най-фрапираща е обаче фалшификацията на надписите „БДЖ“ и „BULGARIA“, които се появяват в кадрите не на едно и също, а на различни места. Стандартът на БДЖ изисква надписите да бъдат поставяни на точно определено място върху стените на вагоните. В същото време се вижда, че на някои кадри надписът се появява върху диагонална

греда, каквато не би трябвало да има в българските железници по онова време. Освен това самата технология на ситопечата не позволява надписът да бъде поставен върху греда или каквато и да е друга неравна повърхност, защото върху нея не може да легне шаблонът и боята не може да се нанесе с валяк. Очевидно е, че надписите БДЖ са слагани допълнително в лабораторни условия върху самите кадри.

Извършените през 1967 г. с очевидното съгласието на управляващите фактори в България фалшификации, създадоха възможност в наши дни в Скопие да бъдат извършени нови фалшификации, целящи да оклеветят България. На 10 март 2011 г. в столицата на днешна Северна Македония бе открит Мемориалният център на Холокоста на евреите от Македония, в който местните власти по протокол се стремят да заведат всяка чужда делегация. В този музей като основен експонат е поставен товарен вагон, за който се твърди, че е използван при депортацията на македонските евреи. По онова време екскурзоводите дават мъглявото обяснение, че при неговото почистване бил намерен надпис „Щип“ и това давало основание да се предположи, че с него са превозвани евреите от гр. Щип. Като са търсили стари фотографии, създателите на музея очевидно са попаднали на надпис с логото на БДЖ във вид на стилизирано крило и решават да го поставят върху вагона фалшификат. В Скопие явно не е било известно, че въпросният стандарт на изписване на БДЖ със стилизирано крило е създаден едва през 1964 г. от Димитър Деянов и утвърден в официалния бюлетин на Министерство на транспорта и съобщенията. През 1943 г. този стандарт на изписване на БДЖ обаче не е съществувал.

Тази информация бе изнесена от автора на настоящото изследване в негов доклад по време на международната научна конференция „Евреите в Източна Европа и Съветския съюз в годините на Втората световна война и Студената война (1939-1989)“, провела се на 2-3 ноември 2012 г. в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.* На конференцията присъства и представител на посолството на днешна Северна Македония в София, който си води за-

---

* Докладът „Българската администрация във Вардарска Македония през 1941-1944 г. и съдбата на еврейското население“ е публикуван в сборника „Евреите в Източна Европа и Съветския съюз в годините на Втората световна война и Студената война (1939-1989)“. София, 2013. с. 114-134.

писки и веднага след приключването на доклада напуска залата. Няколко седмици след това надписът БДЖ на товарния вагон в Мемориалния център на Холокоста на евреите от Македония бе променен, за да съответства на начина на изписване към 1943 г.

От дясно на ляво: Президентът на Албания Бамир Топи, председателят на Собранието Трайко Веляновски и президентът на Северна Македония

Георге Иванов, пред поставения през 2011 г. фалшив надпис „БДЖ“ върху товарния вагон – експонат в Мемориалния център на Холокоста на евреите от Македония.

В Скопие обаче очевидно не знаят, че в БДЖ не е имало вагони с диагонални греди, а такива ясно се виждат на вагона – експонат. Това е достатъчно доказателство за да се твърди, че вагонът не е български. Този извод се потвърди още тогава, защото през 2012 г. посетители на Мемориалния център успяха да направят снимка, от която се установява, че над главината на колелета ясно се виждат буквите JŽ, т.е. югославски железници.

За съжаление управляващите фактори в България през този период не обърнаха необходимото внимание на изводите, до които е достигнала експертната група. На 20 февруари 2013 г. тогавашното правителство подаде оставка, с което и дейността на експер-

тната група за установяване на извършените фалшификации бе преустановена. Продължителната незаинтересованост на българска страна от натрупващите се клевети срещу нея доведе до това, че през април 2012 г. властите в Скопие подариха подобен вагон-фалшификат на Еврейския център във Феникс, Аризона. По този начин пропагандната кампания на Скопие срещу България умело бе пренесена и в Америка.

Поставеният през 2013 г. нов фалшив надпис „БДЖ" върху вагона-експонат в

Мемориалния център на Холокоста на евреите от Македония. Над главината на колелото ясно се вижда адписът JŽ - Югославски железници.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От изнесените факти по категоричен начин се установява, че през април 1941 г. не България, а Германия води война срещу Югославия и Гърция. Пред германското военно командване Югославия и Гърция подписват капитулациите си и по този начин съгласно международното право става официалното поемане на контрола върху завзетите територии от германските военновременните власти, с което те носят и отговорността за всичко, случващо се след този период.

Вардарска Македония и Беломорието първоначално са окупирани само от Германия. Единствено нуждата да освободи част от своите войски, които да участват в заплануваното по това време нападение над СССР, става причина в края на април 1941 г. Германия доброволно да даде съгласието си за установяване на българска администрация и войски в тези територии. Около 60% от техния състав са местни лица. Разполагането на българската администрация и войски не става по силата на международен или двустранен договор, а на базата на германски писмени бележки, връчени на България от германския дипломатически служител К. Клодиус. Германия запазва частично военното си присъствие, с което обезпечава функционирането на изгражданите германски предприятия и контролирането на телеграфните и телефонните комуникации и железопътния транспорт. Прехвърлянето върху България на правото да изпълнява административни функции не променя международно-правния статут на Германия на върховен военновременен суверен, израз на което е фактът, че значимото от стопанска гледна точка югославско и гръцко държавно имущество е под пряко германско принудително управление до октомври 1944 г. Разположените в „новите земи“ български войски не действат самостоятелно, а се намират под командването на местните и регионални германски военновременни власти.

През 1943 г. Германия като върховен военновременен суверен във Вардарска Македония и Беломорието изисква българските административни власти да ѝ предадат местните евреите, които тя разглежда като поданици на победени от нея държави и към които следва да се прилага германското законодателство. От германска страна на българските власти е заявено, че тези евреи се взимат като работна сила. Част от институциите на българската администрация в „новите земи" участват при вдигането на евреите от домовете им и извозването им до Скопие е Лом, където става официалното поемане на тези евреи от германските власти. Те в тези изходни точки качват евреите на германски транспорт и ги депортират към нацисткия концлагер „Треблинка", където също германски военни власти ги унищожават.

Не съществува нито един основателен аргумент, въз основа на който да се смята, че ако Вардарска Македония и Беломорието не са били дадени за администриране от България, местните евреи са щели да имат по-различна съдба! Нацистката практика на Балканите недвусмислено показва, че още в началото на 1942 г. евреите в Сърбия са окончателно избити и страната е обявена за „свободна от евреи". Същият процес е протичал и във Вардарска Македония преди установяването на българската администрация. През 1943 г. германските власти депортират евреите от Солун и от германската окупационна зона в Тракия със седалище в Димотика. По време на депортирането на евреите от администрираните от България „нови земи" Германия засилва военното си присъствие в тях. Още през 1943 г. са разработени планове за откъсването на Вардарска Македония, а събитията през 1944 г. показват, че България не може да се противопостави сама на тези германски планове.

По отношение на депортираните от „новите земи" евреи, макар и в по-късни спомени, са записани думите на цар Борис III, които споделя с царица Йоанна и Иван и Марион Станчови: „Ще ви кажа какви бяха тези нещастни хора, за които не бях в състояние да сторя нищо. Това бяха бивши гръцки поданици от Солунско, върху които нямам никаква юридическа власт и затова ръцете ми бяха вързани. Но знайте, никой̆ от нашите няма да бъде откаран. Боях се, че това може да се случи, затова взех мерки: нашите евреи са разпръснати навсякъде в България, и то в най-отдалечените райони, в които ще бъдат на сигурно, вероятно ще им се наложи да

поживеят известно време с ограничения и лишения. Но друг изход нямаше“![309]

През годините са се водили много дискусии за ролята на българската държава и в частност на цар Борис III по отношение на българските евреи. Заслугите му за опазването на евреите български поданици от депортация са признати още през 1994 г. от Еврейския национален фонд, от Американския конгрес на оцелелите от Холокоста евреи, от Американския еврейски комитет, от Лигата срещу поругаването, Ордена на Почетния легион и др. На цар Борис III е връчена титлата „морален държавник“, а най-голямата синагога в Лос Анджелис организира специална молитвена служба в негова чест.

Съвременни западни изследователи са разкрили значимата роля за спасяването на евреи и на други исторически личности, които в миналото са хулени в комунистическа България, а днес продължават да бъдат очерняни в Северна Македония в духа на югославските тоталитарни традиции. Така напр. проф. Ричард Крамптън от Университета в Оксфорд през 2007 г. публикува информацията, че „Иван Михайлов, лидер на най-могъщата фракция на ВМРО, се намесва, изпращайки студент по семинария, базиран в Залцбург, до генералния щаб в София, за да предупреди, че ако един евреин бъде депортиран, гневът на ВМРО ще падне върху отговорните за това“.[310]

Именно срещу разкриването на истината за спасяването на българските евреи работи комунистическата власт в България до 1990 г. Тя не можеше да допусне „идеологическият противник“ да бъде спасител или да не носи вина за съдбата на македонските и беломорските евреи. Това е основната причина за изопачаването в България през този период на истината за спасяването на българските евреи. В условията на протеклия след това контролиран преход към демокрация, комунистическото твърдение, че комунистите са спасили българските евреи, бе трансформирано в пропагандната теза за народа спасител, успял да направи това въпреки политиката на тогавашното правителство. Фактите не бяха изнасяни последователно, незаинтересоваността на управляващите в България към обективното представяне на миналото продължи, поради което ус-

---

[309] Станчов, И. Дипломат и градинар. Мемоари. С., 2000. с. 153.
[310] Crampton, R. J. Bulgaria. Oxford University Press, 2007. p. 265.

ловията за налагането на една изкривена представа за тези събития останаха непроменени.

От това се възползваха властите в днешна Северна Македония, които продължават старата югославска политика на извършване на масови фалшификации с антибългарска насоченост. От това възниква нов проблем, защото информационното пространство не търпи ваккум и то се насища с неверни твърдения. Достатъчно е да се види какво пише в доклада за България на Службата на специалния пратеник по въпросите на Холокоста, в който се третира темата за справедливостта за некомпенсираните лица, оцелели от Холокоста (JUST): „Българските власти депортират повече от 11000 евреи от окупираните от тях територии в Македония, Тракия и Пирот на територия, контролирана от Германия. След това нацистите ги изпращат в Треблинка в окупираната от Германия Полша, където мнозинството са убити".[311] До този момент никой не е поставил въпроса как така българските власти депортират тези евреи, а те после са изпратени от нацистите в Треблинка? Депортация и изпращане не е ли едно и също? Кой го прави?

В същия доклад пише, че „много от мъжете и младежите бяха изпратени в лагери за принудителен труд". Всъщност не много, а на практика всички мъже евреи, с изключение на студентите и болните, са изпращани в такива групи, но това са военизирани части, в които задължителната за всеки български поданик военна повинност е трансформирана в трудова. Трудовата повинност е въведена в България през 1920 г. във връзка с наложената от Ньойския договор забрана да има наборна армия. От създаването си до 1944 г., в България през трудовата повинност са преминали 774 хил. мъже, като през периода 1941-1944 техният брой е 100 хил., от които евреите са само 12 хил. Абсолютно всички лица в системата на трудовата повинност са при еднакъв режим, като през студения период от 1 октомври до 1 април трудоваците са пускани по домовете им. Трудовите войски съществуват в България до 2000 г., а едва през 2007 г. задължителната наборна военна служба е отменена.

Има една група спасени евреи трудоваци от „новите земи", тъй като те сами молят българските офицери да ги задържат в казармите и да не ги разпускат по домовете им през зимния период.

---

[311] The JUST Act Report: Bulgaria. https://www.state.gov/reports/just-act-report-to-congress/bulgaria/

Такъв е случая с евреите трудоваци от Кавала в Беломорието и техния командир полк. Мумджиев. По този начин те са спасени и им прави чест, че по тяхна собствена инициатива през 1945 г. се явяват като свидетели пред Народния съд и настояват полк. Мумджиев да не бъде съден.

Във въпросния доклад по въпросите на Холокоста има и някои частично верни твърдения. Напр. това, че сегашните „български власти и българите като цяло са склонни да се фокусират върху това как страната е спасила своите еврейски граждани, но избягват да обсъждат ролята на страната в изпращането на хиляди евреи от окупираните от България Тракия и Македония в лагерите на смъртта“.

Това поведение на българските правителства през изминалите 33 години трябва да се промени!

За първи път при отбелязването на 80-годишнината от спасяването на българските евреи, български държавен глава – президентът Румен Радев – заяви на 10 март, че „изолирана и под заплаха от окупация, България бе принудена да се присъедини към Тристранния пакт. Загубеният неутралитет доведе до приемането на антиеврейско законодателство, но то не промени отношението на огромната част от българския народ към приятелите, съседите, съучениците и колегите евреи… Комисарството по еврейските въпроси в крайна сметка не се наложи над българските парламент и правителство. Хитлер не успя да пречупи решението на цар Борис III да не допусне депортацията на нито един български поданик извън територията на страната… Дълбоко скърбим за милионите невинни жертви на Холокоста и никога няма да ги забравим. Но и не приемаме опитите за вменяване на вина, които са най-малкото проява на неуважение към нашите спасени еврейски съграждани, както и към моралния подвиг на малка България, докато други в Европа колаборираха с нацистките власти“.[312]

Наистина е време политическите фактори в България, без оглед на тяхната партийна принадлежност, да обърнат внимание

---

[312] Румен Радев: Спасяването на българските евреи е пример за силата на обществената и политическа енергия, посветени на справедлива кауза. 2023-03-10. https://m.president.bg/bg/news7098/rumen-radev-spasyavaneto-na-balgarskite-evrei-e-primer-za-silata-na-obshtestvenata-i-politicheska-energiya-posveteni-na-spravedliva-kauza.html

върху тревожните сигнали, които са свързани пряко с досегашното българско държавно бездействие. Независимо че през 2011 г. посланикът на Германия в Скопие ясно и категорично заяви, че цялата отговорност за депортирането на евреите от Вардарска Македония е на неговата страна, през последните години в Германия и Австрия се появиха десетки публикации, в които германската окупация на „новите земи“ се представя само с няколко изречения, след което следва подробно описание на „българската окупация“ и „зверства“ и в крайна сметка вината за Холокоста на евреите във Вардарска Македония и Беломорието се вменява на България. Нещо повече – дори в някои публикации не се споменава, че всъщност тези евреи са избити в концлагера Треблинка, който е бил под контрола на нацистка Германия и в който именно нейни служители извършват това престъпление. Още през 1967 г. Изидор Соломонов, като разглежда поведението на нацисткия военнопрестъпник Бекерле и на неговата защита, информира българското правителство, че в Германия има фактори, които „ще бъдат доволни, ако могат да бъдат намерени, макар и съмнителни доказателства за успешната съпротива на един изтъкнат национал-социалист, която е довела до спасяването на няколко десетки хиляди души“, а също така, че според тези „фактори“ единствено България трябва да носи вина за съдбата на евреите в „новите земи“. През последвалия период тази тенденция очевидно се е задълбочила.

Стига се до там, че дори се правят опити да се сподели с България германската вина за съдбата на евреите в Солун. За да се постигне това се игнорира фактът, че железопътната мрежа във Вардарска Македония, през която са минали влаковете с депортираните солунски евреи, е била изцяло под германски контрол. След това се вменява съучастие на България, тъй като нейната администрация била допуснала тези влакове!? Подобни твърдения не могат да бъдат оприличени като нещо друго освен действително изопачаване на Холокоста, целящо размиването и прикриването на нацистките престъпления! Подобни деяния би трябвало да са престъпни!

Някои германски изследователи стигат до там, че се опитват да заличат всякакво българско историческо присъствие в Македония и обясняват някогашното желание на България за национално обединение само като съпричастност към национал-социализма.

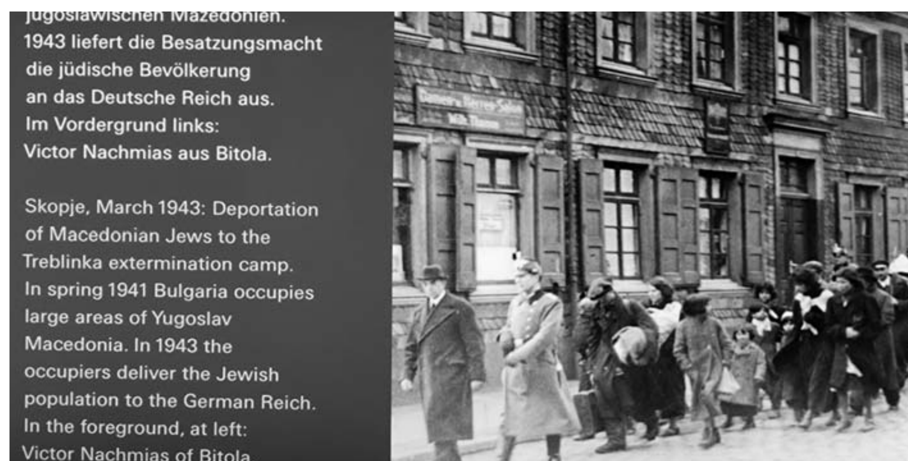
Има автори, които пишат, че „окупираните (от България, б.а.) територии на Гърция и Югославия са третирани без повече приказки като части от българската държава, като са създадени провинциални администрации и е въведено българско законодателство. Към това се прибавя и разширяването на българската училищна система, съчетано с широка пропагандна дейност с цел укрепване на българското национално чувство сред местното славянско население или насърчаване на неговото развитие“. Тук съвсем умишлено се пропуска да се каже, че българското образователно дело във Вардарска Македония не е нещо ново и натрапено, че до 1913 г. в нея 1370 български училища с 2266 учители, които са затворени от сръбските окупатори.

Не е по-различно и отношението към българското църковно дело. Германски учени пишат, че при провеждането на пропагандата „друг важен български фактор е Българската православна екзархия, която създава свои епархии в окупираните македонски и тракийски области. Но нейното влияние също остава ниско“. Твърдението за „ниското“ влияние не е вярно, но тук съвсем съзнателно се пропуска да се каже, че не Българската екзархия създава българи в Македония, а македонските българи първи започват борбата за създаването на Екзархията. До 1913 г. във Вардарска Македония съществуват 1300 български черкви с 73 български манастира, 7 български владици и 1310 български свещеници, които са изгонени от сръбските окупатори. В германските изследвания никъде не е отразен факта, че над 90% от свещениците на Българската православна църква във Вардарска Македония през периода 1941-1944 г. са местни.[313]

Особено фрапиращо е налагането на невярна представа за тези събития в Музея на Холокоста в Берлин. В неговата експозиция през 2023 г. в таблото за депортацията от Вардарска Македония е представена снимка, предоставена от Виктор Нахимияс. На нея ясно се виждат улични надписи на немски език и германски полицай, който води група местни евреи. В обяснителния текст е казано, че това е „депортация на македонски евреи към лагера на смъртта Треблинка. Скопие, март 1943 г.“. По-нататък се съобщава, че „през пролетта на 1941 г. България окупира големи райони от

[313] Благоев, Г. Църква и идентичност на Балканите. Българската екзархия и Вардарска Македония до края на Втората световна война. София, 2020. с. 232-233.

югославска Македония. През 1943 г. окупаторите изпращат еврейското население към германския Райх“. Няма нито дума, че през април 1941 г. нацистка Германия окупира цяла Югославия, че властите в Берлин по своя собствена инициатива допускат разполагането на българската администрация, но при запазване на германския военновременен суверенитет, че през 1943 г. от Берлин тръгва инициативата за депортация на македонските евреи и че те са депортирани от германските власти с германски транспорт, което от своя страна би обяснило наличието на надписи на немски език по улиците и германски полицаи.

Табло от 2023 г. в музея на Холокоста в Берлин за депортацията на евреите от Вардарска Македония през 1943 г., в което невярно са представени действията на България и е прикрита ролята на нацистка Германия в тези събития.

Разпространяването на подобен тип информации в страни от евро-атлантическото пространство не съдейства, а ерозира солидарността между неговите членове, поставя редица въпроси и съзнателно или не отваря пътя за разложителното въздействие върху обществото на съвременната хибридна пропаганда. Такъв тип писания всъщност са дълбоко обидни към българския народ, защото борбата му за възраждане, освобождение и национално обединение съществува много преди появата на фашизма, националсоциализма или комунизма. Трите човеконенавистни тоталитарни идеологии само конюнктурно през определени периоди са се опитали да из-

влекат някаква полза от съществуващите по онова време противоречия в Европа. Ако тези проблеми са били решени своевременно, фашизмът и национал-социализмът нямаше да могат да се възползват от тях по време на Втората световна война.

Именно поради този извод не може да се игнорира справедливостта на преследваните български цели в миналото или борбата за човешки права днес. През 1966 г. един унгарски евреин – Болеслав Тахауер – близък приятел на последния лидер на автентичната ВМРО Иван Михайлов пише: „Що се отнася до сърбите…, понеже те не можаха, нито могат да унищожат цялото българско население в Македония, и понеже не могат масово да го изгонят…, систематически продължават делото на денационализацията. Населението е недоволно от режима, който му е наложен в така наречената македонска република в Югославия“. В същата публикация Тахауер отправя и апел към евроатлантическите фактори: „крайно време е Европа и Америка да осъзнаят, че има огромни неправди над малките нации, които крещят за облекчение по възможно най-хуманния начин. Премахването на тази несправедливост би било най-великото постижение и би послужило за мирното развитие на нашия континент“.

Наш дълг е да отстояваме заветите на борците за една не само обединена и силна, но и наистина справедлива Европа, зачитаща достойнството на всички нейни народи. Само по този начин тя ще може да намери подходящите отговори на все по-сложните предизвикателства на нашето съвремие.

Спас Ташев

**ТРАГЕДИЯТА НА ЕВРЕЙСКОТО НАСЕЛЕНИЕ
ВЪВ ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЯ И БЕЛОМОРИЕТО
ПРЕЗ 1943 Г.**

Българска
Първо издание

Редактор *Цанко Серафимов*
Коректор *Елица Стоянова*
Художник *Илина Серафимова*
Предпечат и печат *ИСМ Компания*
Формат 70/100/16
Печатни коли 12,75

Издателство „Орбел“
ISBN 978-954-496-174-9

Цена 25.00 лв

Македония иска да профитира от Холокоста

... В Македония се намира един от четирите големи мемориални центъра на Холокоста в света (другите са в Йерусалим, Вашингтон и Берлин). За страна с 2 милиона жители и едва 130 евреи, както и незаслужаващ за споменаване туризъм, това е наистина странно обстоятелство. Фактът, от друга страна, че „Моята борба“ на Хитлер е бестселър в Македония и че възрастните хора все още вярват в тъмни антисемитски измислици, прави цялата работа смешна... Такъв страх и „възхищение“ (което е слабо прикрит стереотип, пропит от омраза и завист) също е форма на антисемитизъм. Всъщност музеят на Холокоста – който беше почти изцяло финансиран от приходите от продажбата на денационализирани имоти на убити евреи, набързо обявени от македонските власти за лица без наследници, е македонският начин за подкупване на евреите, за да им помогнат в тяхното тежко икономическо и геополитическо положение. Като оставим настрана високопарните речи, високопоставените лица на Македония – ту отегчени, ту неуместно усмихнати – казаха това на празничната церемония по откриването на музея...

Сам Вакнин
Главен редактор на „Глобал Политишън“

Цена 25 лв.

